یا ہو

الحمد للہ

کہ بعون رنگین فرمائے گلزار کون و مکان و آبیاری ہمت بخش چمن دو جہان

تذکرہ موسوم بہ

سخنوران چشم دیدہ

من تصنیف

عالیجناب مولانا مولوی ترکعلیشاہ ترکی قلندر نور محلی

باہتمام کمترین سید رحیم الدین

در مطبع شمس الاسلام بفضل ذو الجلال والاکرام زیور طبع
آراستہ گردید

یا فتاح

بسم الله الرحمن الرحیم

تذکره موسوم به سخنوران چشم دیده

حمد میگویم آن خالق کون و مکان سخن آفرین را که جهان کمال و افضال با انسان
بے بنیان عطا فرموده و دل این خاکی سرشت را مطلع انوار و مقطع تجلیات کرده
و زبان را که بظاهر پارهٔ گوشت است با جواهر نطق بلا امداد استادی یا شاگردے
مرصع ساخته لآلی کلام رنگ برنگ را از وے جاری نمود سبحان الله و بحمده
و نعت آن سرور کائنات که با وصف اُمی لقبی معماے علم اولین و آخرین را
حل کرده از فصیحان نه چرخ گامے بفصاحت پیش زد و در شان اہل بیت و اصحاب
کبارش ہمیں کلمه زبان را تر کنم که اللهم صل علی محمد و آله و اصحابه وسلم
و در مدح شاه جمجاه سلطان ابن سلطان حضرت میر عثمان علیخان بهادر خلد الله ملکه
که تواند که دم زند یعنی ایزد تعالیٰ خزینهٔ هر علم و گنجینهٔ هر هنر بسینهٔ پاکش نهاده و ذات

پُر صفاتش را خالق بیچون خلق محمدی و صدق صدیقی رض و عدل فاروقی رض و حیائے عثمانی رض و شجاعت مرتضوی رض عطا فرمودہ لہذا بدعائے دولتش بدین شعر اکتفا کردم شعر

خداوندا سلامت در جهان آرای جهان بان را | شه ملک دکن کسری حشم عثمان علیخان را

اما بعد این حمد و نعت و مدحت فقیر سراپا تقصیر **ترک علی شاه ترکی قلندر نور محلی** که در فقیری دست ارادت بدامان غوث علیشاه قلندر پانی پتی برزده و در سخن پارسی شاگرد گل محمد خان ناطق مکرانی و شهاب الدین واثق هراتی و مولوی رکن الدین مکمل نور محلی و امام بخش صهبائے دهلوی و در ریخته از میر علی اوسط رشک لکهنوی فیض اندوخته دست بسته بحضور سخنوران نازک خیال این چند التماس میکند **اول** آنکه در عین شباب اشعار استادان و شاعران حشم دیده بهزار محنت جمع کرده میخواستم که تذکره مرتب کنم لیکن افسوس صد افسوس که آن همه سرمایه در غدر دهلی غارت شد- ازین حادثه دلم آنچنان فسرد که باز نخواستم که بار دیگر سامان فراهم کرده بقلم آرم چرا که در ایام جوانی اشعار محبان که یاد بودند درین سن نود سالگی خیال از یاد محو شد که هر چند فکر میکنم شعرے کجا که نیم مصرعه هم بذهن نمی آید مگر دل شیدا شب و روز تقاضا برائے تحریر تذکره میکرد لاچار مستعد شدم **دویم** هر چند یاد دستان و تلامذه خویش گفتم که قدرے امداد در فراهمی اشعار باید داد مگر بغیر خاموشی حرفے نگفتند و اگر گفتند این قدر گفتند که بجز اراده اینچه خام خیال است که درین پیرانه سری چشم از بصارت و گوش از شنوائی و دست از رعشه و پا از رفتار بیکار و حواس خمسه چون زلف دوتائے معشوقان پریشان و شیرازه جمعیت خاطر درهم و برهم فکر فراهمی تذکره بیجاست آخر ازین هواخواهان توقع برداشته و تکیه بر همت خداداد نموده فکر بعض سخن آفرینان بقلم آورده بنذر احباب میگذارم کاش تذکره اول باین تذکره جمع میشد که اهل سخن داد جانفشانی هائے من میدادند سیوم نام آن شعراء دین

تذکرہ خواہم نوشت کہ بچشم خویش دیدہ ام و ہم بزم من بودند و با پارسی میل میداشتند و ذکر بعض از تلامذۂ خود نیز خواہم کرد چہارم اگرچہ فقیر فیض صحبت این اساتذہ برداشتہ کہ نام بعض از یشان بذیل درج کردہ ام اما عمداً ذکر آن والاشان نانوشتہ ام چراکہ تذکرہ نویسان جملہ احوال شان ازین پیشتر نوشتہ اند باز من ہمان خواہم نوشت کہ دیگران نوشتہ آسامی آن بزرگان اینست مظفر علیخان آسیر۔ حضرت غالب حکیم مومن خان۔ حضرت استادی امام بخش صہبائی۔ حضرت استادی ناطق مکرانی حضرت استادی واثق ہراتی۔ نواب شیفتہ مصنف تذکرۂ گلشن بیخار وغیرہ پنجم ذکر ضامن علی جلال لکھنوی۔ وکمال خلف جلال۔ وامیر اللہ تسلیم۔ و شوق نیموی۔ وانوار دہلوی وغنی رامپوری۔ وشمشاد لکھنوی وغیرہ۔ ہرچند با فقیر آشنا بودند لیکن کلام پارسی این نکتہ وران بہم نرسیدہ اگر یک مصرعہ ہم بہم میرسید درج این تذکرہ میکردم مگر تاہم نام بعض بعض نوشتہ ام کہ یادگار ماند ششم بر بعض اشعار احباب این تذکرہ کہ بعض عزیزان اعتراض کردہ اند جواب آنہا بدلائل واسناد دادہ ام ہفتم نام این تذکرۂ سخنوران چشم دیدہ نہادہ ام کہ ہم نام است و ہم تاریخ۔ دعا میکنم کہ اے پروردگار عالمیان بحق اسمائے خویش و بحق قرآن مجید و بحق محمدؐ و آل محمدؐ و اصحاب محمدؐ این تذکرہ را بخیر و عافیت بہ انجام رسان

آمین ثم آمین

حرف الف

آصف تخلص نام مبارک میر محبوب علیخان بہادر سلطان دکن ہرچہ از وصفش رقم کنم کمترک بود مختصر اینکہ جملہ علماء و فضلاء و حکماء و شعراء کہ دریں دیار می بینی از فیض اوست و آن حضرت در پارسی شاگرد حضرت آغا سید علی شوستری طوبیٰ تخلص و در ریختہ تلمیذ فصیح الملک داغ دہلوی بودند و سخن ریختہ را بپایۂ اعلیٰ رسانیدہ دیوان تکمیل کردند اکثر کلام آن والا صفات بر زبان پیر و برناست روزے برکوہ شریف با فقیر مخاطب شدہ فرمودند کہ این شعر شما فراموش نمی شود **شعر**

زبان ثنائے تو میگفت و دل دعا میکرد ۔ چنانکہ در پس الحمد مقتدی آمین

حیف صد حیف کہ در عمر چہل و ہشت سالگی رحلت فرمودند فقیر این مصرعہ تاریخ یافتہ ۔

مصرعہ سایۂ حق بود محبوب علی خان بادشاہ

از کلام پارسی آن خلد نشین این دو شعر پارسی یاد ماندہ کہ از زبان طوبیٰ شنیدہ بودم

عاشق زلف مشکسا شدہ ام ۔ بستۂ حلقۂ بلا شدہ ام
توبہ از بادہ کردہ ای **آصف** ۔ باز از امسال پارسا شدہ ام

آصفی تخلص مولوی عبد الجبار خان رامپوری عالم متبحر و صاحب تصانیف کثیرہ و از منصبداران سرکار نظام و از کرمفرمایان قدیم این فقیر است عمر عزیزش از پنجاہ سال تجاوز کردہ در سخن بپایۂ رسیدن کار ہر کس نیست خصوصاً در قصاید طولی ید از یعنی بعض قصیدۂ آن بلند فکر از ہفت صد و بعض از پانصد شعر کم نباشد اگر گویش انوری و خاقانی ثانیست شایانست روزے بمحفل یکے از امرائے دکن عزیزے زبان بغیبت این فقیر دراز کرد چنانکہ عادت ہمعصرانست حضرت آصفی ہم در انجا تشریف میداشتند بآن عزیز مخاطب شدہ فرمود کہ اول جواب این دو شعر ترکی باید داد بعد زان لب بغیبتش بکشا شعر اینست ؛

چشمش زغرفه کار دل من تمام کرد — صیاد تیر زد زکمین گهه شکار را
خاکم از کوئے یار می گزرد — گرد از لاله زار همی گزرد

وله

همه سامعین صدائے تحسین بلند کردند اشعار جناب آصفی چند انکه من میخواستم دستیاب نشده و آنچه بدست رسیده هدیهٔ ناظرین است

آن جام مے که بر لب جانان رسیده است — خورشید سان بچشمهٔ حیوان رسیده است
شور شکست از دل ما می شود بلند — آن بیوفا به بستن پیمان رسیده است
اشکم براه شوق تو شوریدگان صفت — گاهی بجیب و گاه بدامان رسیده است
دشنام تلخ از لب جانان شنیده ام — زهرم بکام از شکرستان رسیده است

خوب اینست که بسیار خوب گفته

عشق تو کرده است گذر در دل خراب — سلطان بسیر کشور ویران رسیده است
مضمون او چو فتنهٔ روز قیامت است — خوش مصرعی بقامت جانان رسیده است
زلفش به پیش پائی فتاد است آصفی — امروز عهد فتنه بپایان رسیده است

این چند شعر از مثنوی بهم رسیده

گوئی از باغ خلد حور آمد — کز لقایش بدیده نور آمد
صورت بوئی گل براه گذر — برد او را بسان نسیم سحر
دیده از شورش خلخال — فتنهٔ حشر ماند در دنبال
دارد آغوش انتظارش وا — موج خمیازهٔ لب دریا

سبحان الله

بصفا غوطهٔ چو زد در آب — کرد قالب تهی گهر چو حباب

از جائے دیگر

آن پریزاد آتشین رخسار — ز آتشش آمد برون بسان شرار

هردو گشتند بسمل از تیرے　　　گشت صیاد و صید نخچیرے

ادیب تخلص سیف الحق نام دہلوی در لاہور دیدہ بودم کہ دران ایام عمرش بست و پنج سال بود و سودائے شاعری در سر داشت دیر شد کہ رحلت کردہ کلام بار سیش دستیاب نشدہ معذورم۔

اعمیٰ ہم نام و ہم تخلص صفاہانی کور مادرزاد بود و در پشاور گدائی میکرد از دیدن پنجاہ سالہ معلوم شد روزے بر دوکان رجب علیخان سوداگر کابلی با چند یاران سخن فہم نشستہ بودم کہ آن پیرمرد دست خود را برائے طلب دراز کرد رجب علیخان گفت کہ اعمیٰ اگر برین مصرعہ مصرعہ دیگر پیوند کنی من ترا یک روپیہ خواہم داد فقیر پرسید کہ شاعر است رجب گفت بلے بشنو آخر رجب این مصرعہ برخواند۔ اگر ماند شبے ماند شبے دیگر نمی ماند اعمیٰ قدرے فکر کردہ گفت بشنو با اگر پسند آید ایفائے وعدہ کن و این مصرعہ برخواند ؎ جمال گل کہ بر شاخ است بر بستر نمی ماند ؎ اگر ماند شبے ماند شبے دیگر نمی ماند ؎ ہمہ سامعین لب بہ تحسین کشادند و رجب یک روپیہ بدستش نہاد و فقیر و دیگر احباب ہم یک یک روپیہ بدو دادند اشعارش کہ نوشتہ بودم ضائع شدہ

ایوب ہم نام و ہم تخلص تھانوی سنین عمرش یاد نماندہ دیر شد کہ یکبار در محفل علوی قلندر دیدہ بودم این دو شعر از زادگان طبع اوست۔

بنفرت رد متاب ای زاہد عصمت مآب از من　　　من آن رندم کہ خواہد محتسب جام شراب از من
ز غیبم بر قفل توبہ این آواز می آمد　　　منم دریائے بے پایان توئی یک موج آب از من

اخگر تخلص میرزا قاسم علی نام حیدر آبادی نوجوان خوشخو و خوش گفتگو از ملازمان سرکار نظام است با فقیر شناسائی میدارد و این اشعار از فکر بلندش بصد تلاش بدست رسیدہ

شب وصل است و با من خوش بیامیز　　　لب اندر لب دہان اندر دہان کن
جفا تا کے دل سنگین خود را　　　گہے بر حال ما ہم مہربان کن

نگاه التفاتے گاہ گاہے ۔ بسوئے اخگرِ آزردہ جان کن

ناصر صفاہانی گفت کہ اگر بعوض آزردہ جان آتش زبان بودے مناسبت
با اخگر پیدا اشت گفتم در مصرعۂ اول لفظ التفات است برائے التفات ہمین
آزردہ جانی می باید البتہ اگر در مصرعۂ اول ذکر شعر و سخن و مضمون آتشین یا گرمیِ
آتش زبانی کار میگرد و اکنون پیکار است :

توسہر بزم کہ آئینہ صفت جلوہ کنی ۔ ولہ ۔ مانع چشم تماشا صفت مژگان نشود
آتش کینۂ خود را نہ فلک سرد کند ۔ تا دلم سوختہ از داغ عزیزان نشود
عجب مکن کہ ہمہ خرمن فلک سوزد ۔ ولہ ۔ ز آتشے کہ از آن روئے آتشین دارم
برنگ غنچہ در بزم تو ساقی ۔ ولہ ۔ شکست شیشۂ ما را صدا نیست
بسان شمع میسوزم بہ محفل ۔ زبان را تاب عرض مدعا نیست
زغوغائے کہ و نبال تو میدارند مشتاقان ۔ قیام محشر دیگر بمحشر میتوان کردن

ازلؔ تخلص مولوی اسماعیل نام حیدرآبادی از عربی و پارسی فارغ التحصیل
شدہ بعد از امتحان مدرس مدرسۂ گلبرگہ شریف مقرر شد از تلامذہ این فقیر است
عمرش بسی و دو سال رسیدہ ہمین یک شعر از فکر ازل تا ابد یادخواہد ماند ۔

خرام ناز تو گر فتنۂ قیامت ہست ۔ خبر ہم آہ دل من ز نفخ صور دہد

فضلؔ تخلص افضل بیگ نام از میرزایان دہلی و از وظیفہ خواران سرکار
نظام و از تلامذہ این فقیر در خط نستعلیق و شکستہ و گلزار ید طولی دارد دیر است
کہ حیدرآباد را وطن کردہ عمر عزیزش از شصت سال کم نیست چند کتاب یعنی
افضل العیش و مثنوی نادر خیال و واسوخت و دیوان پارسی و اردو تصنیف
کردہ کہ بعض از آن مشہور شدہ روزے پیش فقیر چند ہزلیات آوردہ گفت
متوجہ شوید گفتم شرم نداری کہ درین شصت سالگی زبان را باین لغویات می آلائی

بردازپیش من نحیال شد که بازنمادابن اشعار از فکر اوست

یای ما وحشت ما دشت و بیابانی چند — دست ما دامن ما تار گریبانی چند

تو انیست که بسیار خوب گفته

ای فدایت دل و جان بند قبا را بکشا — دارد این خسته جگر حسرت و ارمانی چند

فضل امروز زارشاد قلندر ترکی — جمع در محفل فیض اند سخندانی چند

ولہ

از نگاه چشم میگون تو اے ساقی به بزم — نیست میخوارے که از خود رفته و مستانه نیست

سر چرا سوئے بیابان جنون هر دم کشد — گر خمیر قیس از خاک من دیوانه نیست

الفت تخلص محمد الف خان نام اورنگ آبادی پیر مرد بود یکبار در اورنگ آباد برائے چند ساعت ملاقات دست داده از گفتگو با علم و شاعر خوشگو معلوم می شد این اشعار از فکر کهن اوست -

دل عشاق منور ز فروغ رخ تست — روشنی یافت زیک شمع شبستانی چند

کرد جا در دلم اندوه و الم حسرت و یاس — دارد منزل مفلس شده مهمانی چند

ولہ

بیا بیا و تماشائے برق و باران کن — که آه بر فلک و اشک بر زمین دارم

ولہ

بر گل عارض رنگین تو اے رشک چمن — بلبلے نیست که هر صبح غزل خوان نشود

ولہ

طبیبان دست بردارید از من — که دارد غم درین دار الشفا نیست

اقدس تخلص غوث محی الدین نام حیدرآبادی خلف حضرت نبی علیشاه سجاده نشین درگاه حضرت میر مومن شاه چپ فارغ التحصیل جوانیست خوشرو و خوشگو از تلامذه فقیر این اشعار از فکر نوجوان آن بلند خیال است -

ای ضیائے ماهتاب از نور مهر روئے تو — وی سواد زلف شب از تار مشکین روئے تو

من مرید پیر عشقم اقدس از روز ازل — در گلویم تا طناب سبحه و زنار نیست

این چند شعر از قصیده که در مدح فقیر گفته نمیخواستم که ثبت کنم مگر از اصرار او مجبور شدم

ای معنی تو فخر دکن او عجم را ؛ | ای طبع بلند تو دهد زیب قلم را
لطف سخنت خوبی خوبان جهان برد | گویا کند انداز کلام تو صنم را
فکر تو کجی می برد از شعر بدینسان | چون شانه کند راست خم زلف صنم را
بر گنج گران مایهٔ لطف سخن تو ؛ | ترجیح نباشد بخدا دولت جم را
اقدس چه عجب هست که از پرتو ترکی | کلکم کند آشفته فصیحان عجم را

امام[11] تخلص امام الدین نام بادشاه جهاه کشمیر بود فقیر آن حضرت را در ابتدای عمر وقتیکه از کشمیر بدار السلطنت لاهور تشریف فرما شده بودند دیده بودم و بیش ازین احوال آن والاحشم رقم کردن سر بسر طوالت را کار فرمودن است از آنکه فقیر تذکرهٔ شعرا می نویسد نه که شاه نامه که در وی ذکر شاهان سلف و حال باشد و خود از یک شعر آن خلد نشین قدری حال پر ملال بظهور میپیوندد بر فقیر بسیار لطف می فرمودند هنوز عمر شریف شان به پنجاه نرسیده بود که جهان فانی را گذاشتند و مزار آن والا تبار در پائین مزار داتا گنج بخش لاهوریست شعر اینست ؛

امام از باغ کشمیرم گرفته | بزندان خانهٔ لاهور جا دند

ارشاد[12] تخلص محمد قاسم علیخان نام از شاگردان حضرت شاد است دیر شد که یکبار ملاقات رو داده ازین وجه حالات دیگر یاد نمانده بغیر این یک شعر ؛

چشم من سیر ز نظارهٔ خوبان نشود | حسرت وصل جدا از دل نالان نشود

انور[13] تخلص سید انور علی نام حیدرآبادی از تلامذهٔ فقیر اگرچه جوانست مگر این دو شعر چون پیران کهن مشق گفته ؛

تصور رخ دلدار دلنشین دارم | خبر ندارم ازین کافرم که دین دارم

ولہ

بلبلی نیست که از عشق تو نالان نشود | گل نباشد که برخسار تو قربان نشود

اکمل[14] تخلص شمس الدین نام حیدرآبادی فارغ التحصیل شده از حیدرآباد خدا معلوم

بجا رفت دیر شد که خبرش نیافته ام در سخن شاگرد این فقیر است و عمرش در شولا بسی و پنجسال رسیده باشد این سه شعر از کلام او بدست شده ۞

ولہ

تا شدم واله دنیا همه با من گویند — نو جوانست مگر عشق نراسے دارد
کرمی گوید که این تیر نگاهست — برائے عاشقان تیر قضا نیست
کسے زین طوطیان اکمل چو ترکی — درین بستانسرا رنگین نوا نیست

اقبال تخلص مخاطب باقبال یار جنگ حیدرآبادی از منصبداران سرکار آصف است وحال بلند و علم و عمر با خفا ماند چرا که بغیر یکبار که آن هم دیر شد گاه ندیده بودم عرصه قریب چار پنجسال شد که رحلت کردند مگر این دو شعر آن مغفور هنوز از دل رحلت نکرده

براه شوق هردم پائے از سر میتوان کردن — بجائے دل فدا این جان مضطر میتوان کردن
به پیش گر نیاید بر لبم از بیتش حرفے ۞ — بیان درد دل با دیدهٔ تر میتوان کردن

انور مولوی انوار الله نام قندهاری معین المهام بهادر امور مذهبی عالم متبحر فاضل جید و استاد ظل سبحانی یعنی سلطان دکن هستند مدرسهٔ نظامیه که کم از مدرسه بغداد شریف نیست بنا کردهٔ آنجناب هست که صدها طلبا درس عربی و پارسی میگیرند و خورد و نوش و لباس از مدرسه می یابند و بعض را ماهیانه نیز مقرر است و در هر سال دو چار طالب علم فارغ التحصیل شده دستار فضیلت بسر می بندند و فتوائے آن فضیلت دستگاه بهر ملک و دیار می رود و عمر شریفش قریب بشصت سال باشد فقیر یک دو بار شرف قدمبوس حاصل کرده این چند شعر ایشان از زبان رفیع الدین مرحوم شنیده بودم ۞

شمع آسا دم بدم عشاق را — میرسد سوز و گداز دیگری
میرسد در راه پیچاپیچ عشق — هر زمان شیب و فراز دیگری
عاشقان را تا بخلوتگاه دوست — هست پنهان ترکتاز دیگری

گہہ بجشن آن پری دیوانہ سازم خویش را آخری چہار شنبہ ماہ صفر نہ حدیثی درو شدہ وارد	ولہٗ	گہہ بشمع عارضش پروانہ سازم خویش را ہست مانند شنبہ ہای دگر نہ درو غسل کردہ پیغمبر

ارمان ۱۷ تخلص سید قادر محی الدین عرف قادر بادشاہ خلف سید عبد الرحیم قادری حیدرآبادی از تلامذۂ ثاقب بدایونی۔ اگرچہ نوجوانست مگر بشوق سخن از دکن بدہلی و لکھنؤ رفتہ با اساتذہ ملاقات نمودہ باز آمد در ریختہ خوب میگوید این دو شعرش نعتیۂ پارسی بدست شدہ۔

شد عرش برین منزل خاقان مدینہ من آبلہ پایم سفر دور و دراز است		جبریل امین خادم سلطان مدینہ ہان رحم کن ای خار بیابان مدینہ

اسماعیل ۱۸ عالم متبحر بودند اگر راست راست احوال آنحضرت بقلم آرم مردم حمل بر کذب خواہند کرد لاچار ذکر شان کما ینبغی درین تذکرہ نوشتن مناسب نمی دانم و ناحق چرا حرف صدق خود را متہم بدروغ گردانم مگر اینقدر تاہم خواہم نوشت کہ مولوی اسماعیل از قوم اجنہ اند و در حجرہ جامع مسجد منگرول کہ شہریست متصل سومنات بر کنارۂ محیط اعظم با فقیر ملاقات شدہ و این عاجز بسیار فیض از صحبت آنجناب برداشتہ و آنحضرت شیخ سعدی شیرازی را نیز دیدہ کہ شیخ ہم دران حجرہ چند روز قیام می داشت و فقیر مختصر ذکر شان در رسالۂ گلہای ترکی و گلشن معنی و درین تذکرہ بذکر خود نوشتہ الغرض مصرعۂ اولی درین شعر از فکر این فقیر و مصرعۂ ثانی از طبع والای مولانا اسماعیل است۔

دل ز ہم آغوشی خوبان نگیرد تازگی		گل شود افسردہ در گردن گل حیران شود

اصغری ۱۹ تخلص محبوب علی شاہ نام متوطن قصبۂ کرنال فقیر این بزرگ را قبل از غدر دہلی در شہر انبالہ دیدہ بودم دران وقت نوجوان بود و در ہر زبان شعر

بمناسبت زبان میگفت و در علم رمل مهارت داشت کتاب محبوب الرمل که در هر جا بدست میرسد مصنفهٔ آن بحر علوم است این یک شعرش بسینهٔ ام هنوز محفوظ است

لایق فضل توام قابل عدل تو نه ام ‌ ‌ ای خطاپوش خطاپوش بس ارحم ارحم

امیر مینائی امیر احمد نام فقیر با این بزرگوار در حالت علالت در حیدرآباد ملاقی شده در پارسی همان دستگاه میداشت که در ریخته صاحب چند دیوان هستند همه کلام آن والا صفات مطبوع شده بهر شهر و دیار بهم میرسد و در نعت گوئی نظیر نداشتند اهل هند آنجناب را استاد مسلم الثبوت میگفتند و سند شعر ایشان میگرفتند در عمر هفتاد سال بحیدرآباد بعالم جاودان رحلت فرمودند مزار شریفش بیرون احاطهٔ حضرت یوسف الدین و شریف الدین است این اشعار از فکر والائے آن فرید روزگار بدست افتاده ؛

خنجر ناز بیا بد جگرے بهتر ازین ؛ ‌ ‌ ای بقربان تو ظالم نظرے بهتر ازین
سر بپایے تو نهم نیست سرے بهتر ازین ‌ ‌ روم از خویش نباشد سفرے بهتر ازین
میرود دل بادای که ندانند که برد ‌ ‌ غمزه اش یاد ندارد هنرے بهتر ازین
نگهے کردی و دل بردی و جانم باقیست ‌ ‌ جان من گرد تو گردم نظرے بهتر ازین
بیخودی برد بسر منزل مقصود امیر ‌ ‌ نیست در راه جنون راهبرے بهتر ازین

امیر تخلص سید امیر الله نام اصل وطن مدراس است مگر در عین شباب بحیدرآباد آمده بسبب ملازمت سکونت ورزیده در هشتاد سالگی همین جا رحلت کرد با فقیر یکبار در منزل شاد ملاقات رو داده این دو شعر از طبع لطیفش بصفحهٔ قرطاس مرتسم می شود

شکر خدا که درد بدرمان رسیده است ‌ ‌ دور ملال و رنج بپایان رسیده است

وله

امیر از فیض ارباب تقرب هان مشو غافل ‌ ‌ که از خاک در شان دل منور میتوان کردن

احقر تخلص نامش یاد نماند شاید از لکهنؤ بود روزے در حیدرآباد در منزل رسوا ملاقاتش رو داده از دیدن کهل معلوم می شد و در ریخته شعر نکو میگفت لیکن بوقت

خواندن شعر عجب تمسخر می کرد که مصرعهٔ اولی دوزانو نشسته میخواند وثانی استاده این
یک شعر از فکر آن بزرگ یاد می دارم ؛

نبرد نامهٔ من کس بسوئی یار افسوس ❊ کسی گرفت نه از من خبر هزار افسوس

انور[۲۳] تخلص انورالدین نام حیدرآبادی عمر شریفش بچهلسال رسیده در منزل مرزا
همایون برائے یکساعت ملاقات شده این شعر از فکر اوست ؛

ز فور شوق وجذب عشق در گفتن نمی آید ❊ بوصلت چون رسد دستم کشایم این معمارا

امجد[۲۴] تخلص احمد حسین نام حیدرآبادی سی سال عمر دارد قدرے از عربی و پارسی
بهره یافته بتلامذهٔ فقیر منسلک شد و بر شعر خود درجپ. روزنا زیدن و با هر کسے پیچیدن
آغاز کرد لهذا او را از آمدن منع کردم این یک شعر از فکر او پسندم آمد ؛

تاریک این چنین نبود خانهٔ لحد ❊ شاید بگور هم شب هجران رسیده است

احقر[۲۵] تخلص راجه نیم چند نام از جاگیرداران حیدرآباد و از تلامذه این فقیر بود
صد افسوس که نوجوان مرد این یک شعر او هنوز یاد میدارم ؛

احقر نه بوسهٔ لب جانان گرفته است ❊ خضر لبت بچشمهٔ حیوان رسیده است

اختر[۲۶] تخلص قاضی قطب الدین نام حیدرآبادی از تلامذهٔ حضرت رضی الدین کیفی
است اگرچه نوجوانست مگر بشعر وسخن نسبتے دارد یکبار در مشاعرهٔ میکش مرحوم
دوچار شده شعر را بطرز احسن میخواند این یک شعرش یاد می دارم ؛

هر کس بجهان نیست سزاوار محبت ❊ در هر شجر این شاخ دمیدن نتواند

اثر[۲۷] تخلص نواب خواجه حسین نام از منصبداران سرکار نظام و از نبیره گان
نواب سلطان نواز الملک و از تلامذهٔ این فقیر است از عربی پارسی بهرهٔ وافی
برداشته عمرش کنون بسی سال رسیده فقیر جوهر ذاتی و در فن شعر قابلیت
او را دیده صبیهٔ خورد خود را با زدواجش بسته جانشین خود کردم در شعر پارسی

دستگاه آنچنان دارد که مردم سخن شناس از لذت شعرش بوجد می آیند و قصاید و غزلیاتش باستقدمین پهلو میزند بخدا درین مبالغه نیست انشاء الله تعالی درین تذکره بغیر از راستی حرفی نخواهم زد و خویش و بیگانه را بیجا نخواهم ستود و اگر کسی گوید که توصیف شاگردان و داماد خود آنقدر کرده که دل دانا قبول نمی کند جوابش اینست که عیان را چه بیان پیران کهن مشق چون سخن این جوان را شنیدند باستادیش معترف شدند و همین جانشین این فقیر میر محمد علیخان ناظم که خطابش ارشد تلامذه کرده ام ذکر ناظم اگر خدا خواسته باشد بجای خود خواهد آمد اکنون اشعار آثر را بقلم می آرم ؎

شکستم بر درت سنگ جفا بار هنوز … ساختم با درد تو لیکن دل آزاری هنوز

ولہ

خار خارم ز بیابان جنونست عزیز … دارم اندر کف پا چند بدامانی چند

آثر این شعبدهٔ دست جنون را نازم … یک گریبان من آورد گریبانی چند

بسوخت آتش حسن تو چون سپند مرا … هزار شعله بدامان دل فگند مرا

ز تیغ خندهٔ شیرین کیستم دل ریش … که جای ناله بلبهاست زهر خند مرا

مگر بحیلهٔ صیاد جسم و جانم ساخت … شکنج حلقهٔ دام است بند بند مرا

آثر نشانهٔ تیر ملامتم بجهان … مگر ز خاک مذلت سرشته اند مرا

ولہ

سراغ دل ز من آن نرگس مستانه میپرسد … باندازیکه رند از شیشه و پیمانه می پرسد

علاج خسته یابی خواهم از دل این عجب باشد … مداوای جنون دیوانه از دیوانه میپرسد

ولہ

در سینهٔ غم حسرت گزین از بستگان کیست این … دارد بلاها در کمین صید کمان کیست این

در خاک و خون آمیخته گرد از جهان انگیخته … طرحی ز طوفان ریخته اشک روان کیست این

در دو تپش برق و بلا طوفان یاس مدعا … یک شمع و چندین شعله ها سوز نهان کیست این

ولہ

ایکه از داغ دلم گل بگریبان کردی … خوش علاج غم محرومی سامان کردی

حیف ای چرخ باین خرمی فصل از باغ … خار در دامن و خاکم بگریبان کردی

ای اثر ره نتوان رفت خلاف زندان — توبه جرمیست که در فصل بهاران کردی

اسحاق[۲۸] از نواح مصر و از قوم یهود و از علمائے قوم خویش بود و از عربی و پارسی بهرهٔ وافی داشت خصوصاً آواز جمله جانوران چرنده و پرنده را بوجه احسن می‌فهمید و در بیان تعبیر خواب چنان بی‌نظیر بود که خواب فراموش شده را بآن خوبی اظهار میکرد که بینندهٔ خواب و سامعین متحیر می‌ماندند از حال او در رسالهٔ گلبانگ ترکی - نوشته ام پنج سال با من در سیاحت گذاشت آخر در ملتان بعد از پوشیدن خلعت اسلام رحلت نمود میگفت عمر من بشصت و سه سال رسیده و از روزیکه بحلقهٔ اسلام در آمده بود نماز پنجگانه و نوافل شب را ترک ننموده این یک شعر از فکر آن مرحوم یاد مانده

وای بر حال من که از دشمن — یار نرسید و درد من نرسید

آنف[۲۹] تخلص خواجه جهانگیر علیخان نام حیدرآبادی بیست و هفت ساله از منصبداران سرکار خورشید جاه است و از هر علوم بهره کافی میدارد والدش نواب خواجه حمزه علیخان رئیس شیخوپوره از شرفائے دهلی بود بایام شباب از دهلی بحیدرآباد آمده در سرکار خورشید جاه بمرتبهٔ اعلی فائز گردید آنف می‌گوید که در عمر دوازده سالگی سودائے شاعری در سرم افتاد و چون از سبق فارغ میشدم از طفلان همسن یکسو شده بفکر شعر می‌پرداختم و برادرم هر چند مانع می‌شد لیکن ذوق سخن چنان نیست که از گفت و شنید کم شود و من در سخن اول اصلاح از فراق شاه‌آبادی و دوم از سید دهلوی و سیوم از داغ دهلوی گرفته ام - و این فقیر حال آنف چنانکه هست اگر بسر رشتهٔ قلم آرم سخن طول خواهد شد و مردم خواهند گفت که همه تذکره از حال شاگردان خود پر کرده لهذا این قدر اظهار میکنم که آنف از یازده سال بزمرهٔ تلامذهٔ فقیر منسلک شده در پارسی و ریخته دستگاه چنان دارد که خود بخود از کلامش مفهوم خواهد شد و کنون کلام او را حاجت باصلاح نیست

بسیار نازک خیال و مضمون آفرینست و در دیوان ریخته و نادل موسوم
به فسانهٔ عشق و دیگر مثنویات داد فصاحت داده و اگر خدائے تعالی خواسته باشد
دیوان پارسیش عنقریب بتکمیل خواهد رسید و از غایت فکر سخن چشمش چنان زار و
نزار شده که گوئی تصویر خیالیست روزے در مشاعرهٔ مسکنش مرحوم میرزا منیر الدین
ضیاء دهلوی که از اولاد بادشاهان دهلی و از منصبداران سرکار نظام است
و اکثر سخنوران حیدرآباد میرزائے موصوف را در ریخته باستادی گرفته اند در آن
وقتیکه خواجه آلف بخواندن غزل مشغول بود با فقیر مخاطب شده فرمود که درین
مشاعره تا حال بست و پنج غزل شعرائے نازک خیال خوانده لیکن غزل هیچکس
با خواجه آلف نمیرسد فقیر دست آنجناب بوسید و گفت که این قدردانی هائے
شما است شبی خواجه آلف غزلے برائے اصلاح پیش فقیر آورد چون باین شعر
رسید مرا حالتی رو داد که بخود گشته بوجد افتادم بیت ؛

از برق آه سوزم کاشانهٔ جهان را		تا کس مرا نگوید کاتش بجان ندارد

چون بهوش آمدم بر همان غزل این شعر نوشته بخواجهٔ موصوف سپردم بیت

گویم ای ترکی چو خواند پیش من آلف غزل — کاش بودے در سخن استاد من این شاگرد من

این چند شعر از فکر آلف هدیهٔ ناظرین است ؛

بر سر زلف تو چشمے ز پریشانی چند		بر تجلی رخت دیدهٔ حیرانی چند
دوش دیدم ز غم عشق تو ای پرده نشین		دربدر خاک بسر سبے سروسامانی چند
باد گلگشت چمن با تو مبارک بلبل		میروم زانکه پئے سیر بیابانی چند
گردی ای جوش جنون راز محبت افشا		چاک گشتند ز دست تو گریبانی چند
یارب این جلوه گهه کیست که بینم هر سو		چند حیرت زده انگشت بدندانی چند
پرسد فغان کیست این سوز نهان کیست این	وله	طرز بیان کیست این آتش زبان کیست این

هست آنف خسته جگر محو بکا شام و سحر
معشوق ما محبت با عاشقان ندارد
امشب مریض هجرت بر لب فغان ندارد
همچون ریاض جنت باشد همیشه تازه
سوزد دلم ز هجرت بر لب فغان نیاید
آن نی سوار کودک خونریز دار نگاهی
آن عشوه را چه نامست کان ما هوشن نداند
شب این غزل چو خواندم گفت ای فلک زلالی

ولہ

ظالم نمی پرسد مگر شور و فغان کیست این
الفت به تیره روزان آن مهربان ندارد
مانند مرده در تن تاب و توان ندارد
باغ معانی من رنگ خزان ندارد
هست ارچه روشن آتش لیکن دخان ندارد
در کف چو شهسواران تیغ و سنان ندارد
وان شیوه کدامست کان دلستان ندارد
آنف صفت زلالی شیرین زبان ندارد

اختر تخلص لطیف احمد نام خلف الصدق حضرت امیر مینائی مرحوم جوان خوش خلق وخوشرو و خوشگو دیراست که بسبب ملازمت حیدرآباد را وطن کرده از هر علم بهره بقدر ضرورت اندوخته از مدت مدید با فقیر اتحاد قلبی میدارند در ریختیه کلام جناب اختر به پختگی رسیده لطیفه روزی یکی نافهم از ساکنان رامپوری گفت که دوش یک شعر پارسی اختر از کلام والد مرحوم خود بنام خود پیش من برخواند گفتم هیچ مضایقه نیست که وارث میراث پدر بغیر از پسر کسی دیگر نمیشود ازین جواب رامپوری بسیار منفعل شد واضح باد که فقیر براست مثنوی صورت سرمد خود این ماده تاریخ هجری دریافته بود ؎ ع برآمد سال ختمش نظم رنگین ؎ وآن مثنوی در مطبع حضرت اختر مطبوع گردیده عجب است که همین ماده از مصنفهٔ جناب موصوف در دیوان محمد علیخان ناظم دیدم و بغیر این دو شعر تاریخی دیگر کلام پارسی جناب اختر باوجودیکه بسیار جستجو کردم بدست نرسیده ؎

نظم ناظم چو طبع شد اختر
حاصل آمد مرا نشاط دلی ؎

سرا عدا قلم شد و بنوشت	نظم رنگین پئے تن فصلی

خدا روئے تو ار دسیاہ کند کہ خواہ مخواہ شعرا در البشک می اندازد ؎

اکبر[۳۱] تخلص محمد اکبر علیخان نام مندوزئی حیدرآبادی از ہر علم بہرہ داشتہ و بسیار صاحب حسن خلق و مروت و از جمعداران سرکار نظام و از تلامذہ این فقیر است دیوان ریختہ بتکمیل رسانیدہ اگرچہ کم میگوید مگر ہرچہ می گوید در دلہا اثر می کند عمر عزیزش بچہل سال رسیدہ این یک شعر از فکر بلند اوست ؎

اکبر ز فیض حضرت ترکی بپارسی	چون ریختہ عمارت شعرم بلند شد

حرف الباے موحدہ

برتر[۳۲] تخلص نادر علی نام پنجاہ سالہ متوطن شہر غازی پور کہ از مضافات بنارس است عرصہ ہفدہ سال میشود کہ در حیدرآباد دکن آمدہ بسرکار راجہ رایان بہادر در زمرۂ شعراء ملازم شد از عربی و پارسی بہرۂ وافی اندوختہ و صاحب تصانیف کثیرہ است یعنی دو دیوان و دو ناول و چند مثنویات و واسوخت در ریختہ کہ زبانش است بانجام رسانیدہ و بعض از آنہا بقالب طبع نیز در آوردہ - برتر از شاگردان رابط دہلوی و رابط از تلامذۂ غالب مرحوم بود اول روز ورود حیدرآباد ملاقات برتر باین فقیر رو داد چنانچہ ازان روز تا اینندم در محبت سر مو فرق نیسایدہ بلکہ ہر روز از روز گذشتہ می فزاید مختصر اینکہ برتر شاعریست نازک خیال و جدت پسند و مضمون آفرین و قصیدہ و غزل بآن سرعت میگوید و مینویسد کہ بینندگان تصور می کنند کہ شاید قبل ازین گفتہ باشد و اکثر موزونان حیدرآباد دستش باستادی گرفتہ و نیز از ملک ہندوستان یعنی از دہلی و لکھنو و میرٹھ و بنارس و غیرہ قصاید و غزلہا برائے اصلاح نزد آن اعجاز بیان

سخن سنجان میفرستند و بعهد لارڈ کرزن در دربار دهلی نیز حاضر بود - روزے برہ
با فقیر گفت که در عمر بست پنج سالگی که دران ایام جوش شاعری بترقی بود شبے در حجره
سرائے مقیم بودم و در حجرهٔ دیگر قلندری که آزادمنش معلوم می شد به بستر میخوابید
نیم شب فقیر بیدار شده گفت کیست که درین وقت آتش برائے چلیم من بیارد
من بیدار بودم همان لحظه آتش روشن کرده بر چلیم او گزاشتم فقیر بسیار خوش شد و مرا آفرین کرده
گفت چکاره هستی عرض کردم شاعر هستم و پیشهٔ من شاعریست و تخلص من نادر است
گفت بگزار این تخلص را که من نام تو برتر کردم و قدرے لعاب دهان خویش در
دهانم انداخت و من بلا مبالغه میگویم که ازان وقت کار من بالا شد و سینهٔ خود را
معدن فصاحت و بلاغت یافتم الغرض این چند شعر پارسی از زادگان طبع
بلندش بتعلم می آرم ؀

شکوهٔ غیر میکنند به دوست	شکوهٔ دوست با که باید کرد
پست بودم نگر به شعر مرا	کرد برتر خدائے پست و بلند
متاع صبر من بر باد کردی	قیامت ای دل ناشاد کردی
حذر ای آه آتش بار بلبل	پریشان خاطر صیاد کردی
باز در انتظار یار امشب ؀	خواب بر چشم من حرام شد است
دلم انداخته از چشم دو عالم افسوس	دوست با من ستمی کرد که دشمن نکند
آتش عشق من از گریه دوبالا گردید	آب کرد است چنان کار که روغن نکند

بالغ تخلص عبدالحی نام این جوان از موزونان حیدرآباد است یکبار در مشاعرهٔ
عبدالله خان ضیغم نظر آمده بود باز ملاقات نشده و دیگر حالات هم منکشف نشده
این چند اشعار از فکر اوست

سرت گردم سر من وقف تیغ است	اگر باور نداری امتحان کن

بیا ام قتل من آورده باشی / چرا دم می کشی قاصد بیان کن
اثر گر نیست کاری بر نیاید / تو خواهی آه کن خواهی فغان کن
بیک بوسه دل ما نرخ نیرزد / گران مال است قیمت هم گران کن

بسمل تخلص معین الدین احمد نام حیدرآبادی چهل ساله ملازم سرکار نظام و از تلامذهٔ این فقیر است پدرش جگر تخلص هم از سخنوران نازک خیال بود و صاحب دو دیوانست فقیر او را ندیده دل نمیخواست که ذکر بسمل درین اوراق کنم چرا که با هر کهه و مه دست گریبان در فن سخن میشود اگرچه چندان علم ندارد ولیکن از جهل مرکب خود را از علما و شعرای مستند میشمارد مگر شب و روز درین پیرانه سری سخن منتم دست بسته حاضر میماند بناچار این چند شعر از فکر او ثبت میکنم ۞

در جهان تاریخ آن ماه تجلی انداخت / چشم زان شب نه کسی بر ید بیضا انداخت
شاید از بیاض اجل خط امانش آمد / کار امروز هر آنکس که به فردا انداخت
از کف ساکن شهرش ز بسیج گزند / همچو من خانه هر آنکس که بصحرا انداخت
آتشین معنی من دید بسمل چون نطقی / گفته خود همه از شرم بدریا انداخت

در لباس دوستی خصمی مکن ۞ / کین ره و رسم وفای یار نیست
نیست امیدی که تا فردا رسم / گو مسیحا گو بدم بیمار نیست ۞

در مدح غوث اعظم گوید

یا رب امسال رسم گر بدیار بغداد / خاک مالم برخ از راه گذار بغداد
بیش از مرگ تمنا است که بینم یا رب / گنبد روضهٔ سلطان دیار بغداد

سائل دهلوی گفت در شعر هفتم مصرعهٔ ثانی خاک مالم برخ الخ آنچه نوشته اند خاک برلب مالیدن نظر آمده خاک بر رخ مالیدن سند میخواهد ـ گفتم حاجت سند چیست مثلاً اگر کسی خاک بر رخ بمالد آنرا بغیر اینچه خواهند گفت که فلانی خاک

برزخ می مالد ولب ورخ قریب قریب است ؛

بزمی تخلص سهج رنگ پرشاد نام حیدر آبادی از اهل هنود واز تلامذهٔ این فقیر است هنوز بست ساله است مگر طبعش موزون واقع شده این دو شعر از فکر اوست

مهربان بر حال من دلدار نیست ۔ جان بلب آمد کسی غمخوار نیست
حال بزمی ابتر است از درد هجر ۔ مدتی شد در کنارش یار نیست

باقی تخلص گردهاری پرشاد نام مخاطب به نبسی راجه از امرای حیدرآباد بود در سنه که بعمر شصت سالگی انتقال کرده فقیر یکبار در منزل حضرت طوبی با آن سرگ باشی ملاقی شده بسیار ذکی وخوش مزاج وصاحب علم ولطیفه سنج بنظر آمد این اشعار از فکر لطیفش هنوز از یادم نرفته ۔

شبی ای ترک ابواب طرب بر روی ما بکشا ۔ کلاه از سر بنه بنشین کمر واکن قبا بکشا
به بستان نرگس شهلا بشوخی دیده می باز ۔ تو نیز از خواب شو بیدار و چشم و سیه بکشا
تماشای دو عالم دیدنی دارد چو آئینه ۔ به بین از پای تا سر دیدهٔ حیرت نما بکشا
به بند از نقش چشم و صنعت نقاش را بنگر ۔ مکن صورت پرستی دیدهٔ معنی نما بکشا
بیا در باده در بند خمارم تا کجا داری ۔ در میخانه ای پیر مغان بهر خدا بکشا
بس ای صیاد رحمی کن بهار آمد رهائی ده ۔ چنین باب قفس را بند داری تا کجا بکشا
بحشر تا حساب دیگران را فرصتی باشد ۔ تو باقی دفتر آوارهٔ خود را جدا بکشا

ناصر صفاهانی گفت صفت دفتر پریشان می باید نه آواره عرض کردم که پریشان وآواره وپراگنده وبرهم ودرهم بیک معنی مستعمل است گفت بنظرم نیامده گفتم جناب همه دان نیستند که کلام متقدمین ومتاخرین را از بر می دارند به بینید که صائب چه می گوید ؛

آواره گشت دفتر عقلم چنان ز عشق ۔ کز نجهٔ خزان شود اوراق برگ گل

باطن [١٣٧] تخلص محمد قادر محی الدین نام خطیب قصبهٔ قندهار که از مضافات دکن است تلمیذ حضرت کیفی و عمرش بسی سالگی رسیده استعداد علمی کامل دارد این دو شعر از زادگان طبع عالیش بدست شده فقیر یکبار در عرس و مشاعرهٔ میکش مرحوم دیده بودم

ای خوشا ما و خوشا گوشهٔ ویرانهٔ ما — موسنے نیست دران جز دل دیوانهٔ ما
کار خود را بجگر کاوئی خود انجام دهد — منت کس نبرد همت مردانهٔ ما

بیدل [١٣٨] تخلص مولوی حبیب الرحمان نام خود را از شاگردان غالب مرحوم میگویند عمرهم قریب شصت سال رسیده با فقیر روشناس اند و از مدت بسبب ملازمت حیدرآباد را وطن ساخته کدام شعر پارسی از کلام آن پاک منش بدست نرسیده تبرکاً نامش نوشته ام که یادگار باشد

بلاغت [١٣٩] تخلص حیدرآبادی مگر در مرحبا نام کم شعر فهم شهرت گرفته روزے در منزل مولانا ضیاء ملاقاتش میسر آمد مرد کهل بود از گفتگو سخن سنج معلوم می شد از ایمائے حضرت ضیاء پرسیدمش که جناب را مردم کم شعر فهم چرا میگویند از شنیدن این حرف غضبناک شده این شعر خود را خواند

از حسد مشهور نامم کرده اند — هیچ گویان دکن کم شعر فهم

حرف الباے پارسی

پاس [١٤٠] تخلص حفظ الدین نام حیدرآبادی از شعرائے مستند بود و با فقیر از دیر آشنائی داشت بعمر هفتاد سالگی بعارضهٔ فالج رحلت کرد فقیر این مصرعهٔ تاریخ یافته
ع پاسبان شد ز قصر جنت پاس ؛ همین دو شعر تاریخی که برائے مثنوی صوت سرمد فقیر گفته بود بدست شده ؛

مثنوی گفت حضرت ترکی　　همه رشک ریاض خلد برین
سال تاریخ او رقم زد پاس　　صوت سرمد صحیفهٔ رنگین

حرف التائے فوقانیه

تمنا [۱۴۱] تخلص سید نواب جان نام بنارسی از وظیفه خواران نواب بهرام الدوله بهادر دیر شد که حیدرآباد را وطن کرده در زبان بهاشا بسیار مهارت دارد در آن زبان جان تخلص میکند علم بقدر ضرورت داشته عمرش قریب پنجاه رسیده در پارسی از تلامذهٔ این فقیر است و در ریخته کتابے در حالات فقیر موسومه بمخزن ترکی نوشته و در وے ذکر سیر و سیاحت فقیر یعنی از ابتدائے سن بلوغ تا ایندم بصراحت بیان کرده این یک شعر از فکر او هنوز مرا از یاد نرفته ؛

تمنائے تمنا را چه پرسی ؛　　که جز وصلت تمنائے ندارد

تجلی [۱۴۲] تخلص منتجب الدین نام حیدرآبادی از منصبداران سرکار نظام و از تلامذهٔ این فقیر است عمرش بسی سال رسیده این چند شعر از مسمط او بدست آمده

زهے نو مان دل کشا چهی دم بهارها　　چه منظر است عیش زا یان گشته زارها
درختها نشسته اند روئے از غبارها　　ببین که تخته هائے گل شده ست زرنگارها
بهر چمن نوا کنند از طرب هزارها ؛

برقص مهوشان دهر ایستاده صف بصف　　صدائے چنگ عیش خیز لطف زا نداد دف
دلم که از خدنگ ظلم آسمان شده هدف　　بیاست عیش یکطرف دلم خموش یکطرف
منم که میر خوشتم ز سیر دشت و کوه سارها

تمکین [۱۴۳] تخلص میر محمد علی نام حیدرآبادی حال عمر و علمش منکشف نشده روزے در مشاعره فیض از دور دیده بودم این یک شعر از کلامش یاد مانده ؛

زکوری ہست تمکین چشم من بند ۔۔۔ و گرنہ جلوۂ جانان بکجا نیست

توفیق تخلص سید جمال الدین نام حیدرآبادی ملازم سلطان دکن بہر علم استعداد کامل دارد در ریختہ و پارسی آنجناب را آشنا و میدانند دو بار با فقیر ملاقات شدہ عمر شریفش از چہل سال کم نباشد این اشعار نعتیہ از کلام آن بزرگ بعہد محنت دستیاب شدہ ؛

شبہا بخیال رخ زیبائے محمدؐ ۔۔۔ شمعیست بدل داغ تولائے محمدؐ

آدم ہمہ یک رشحۂ فیضان سحابش ۔۔۔ عالم ہمہ یک موجۂ دریائے محمدؐ

توقیع ازل ہست سر خاتم نامش ۔۔۔ تشریف ازل راست ببالائے محمدؐ

با جوہر ذاتی شدہ تابان بدو عالم ۔۔۔ آئینۂ رخسار دلارائے محمدؐ

معدوم وجود متحقق بوجودش ۔۔۔ موجود مراد قد بالائے محمدؐ

شد محکم از و نسبت دلہائے دو عالم ۔۔۔ آئینہ جانہا است سراپائے محمدؐ

شام ازل و صبح ابد سلسلہ بند است ۔۔۔ با زلف دراز و رخ زیبائے محمدؐ

بسیار خوب گفتہ

پیمانہ کو بین بدور طرب آمد ۔۔۔ زان مے کہ چکید از خم صہبائے محمدؐ

آئینہ صیقل شدہ چون عنصر خاکی ۔۔۔ از پرتو انوار سراپائے محمدؐ

رنگ ابدی لالہ حمرائے ریاضش ۔۔۔ فیض ازلی گوہر رخشائے محمدؐ

این شعلہ کہ توفیق سر طور خرامد ۔۔۔ آمد بلباس رخ زیبائے محمدؐ

تفضل ۲۵ تخلص تفضل حسین حیدرآبادی چہل سالہ اگرچہ کلامش قابل این نیست کہ درین تذکرہ درج کنم چرا کہ از سر تا پا پوچ و تمسخر آمیز است لیکن این یک شعر از زبانش بمشاعرۂ فیض شنیدہ بودم کہ ہنوزم یاد است و شاید در ہمہ دیوانش ہمین یک شعر لایق انتخاب باشد ؛

مرتب گشت لوح و عرش و کرسی | چه بود این لفظ ای اله میان کن

تایب تخلص محمد امام نام حیدرآبادی علاوه از علم عربی و پارسی حافظ کلام ربانیست و عمرش نیز از بست و هفت سال زاید نیست از تلامذهٔ این فقیر است دیر شد که ندیده‌ام این دو شعر از فکر اوست ؛

هست اندر خم بر موئے تو زندانے خیال | لب شیرین رشک شکرستانے چند
تا شدم تایب از سیه کاری | از نوشتن چو شد ملایک تنگ

تسلی تخلص محمد قطب الدین نام حیدرآبادی از تلامذهٔ علوی قلندر است اگرچه نوجوانست مگر در گفتگو صاحب علم و نکته سنج معلوم میشود دیر شد که ملاقات نشده این یک شعر پارسی از قصیدهٔ ریخته اش بدست افتاده ؛

در مدح شاه گوید

مصدر لطف خدا سایهٔ رب العزة | مظهر آیهٔ اتممت علیکم نعمت

تقی تخلص مرزا محمد تقی نام حیدرآبادی شاگرد حضرت طوبی مرحوم چهل و پنجسال عمر دارد در عربی و پارسی مستند و از فن شاعری ماهر و در علم عروض از همعصران گوئے سبقت ربوده با فقیر از دیر آشنا است این چند شعر از طبع پاکش بهم رسیده

شب هجرم ندارد روز در پے | اگر دارد بجز روز جزا نیست
نباشد فرق در تسبیح و زنار | ز دیر و کعبه مطلب جز خدا نیست
بهر جا جلوهٔ یار است پیدا | چگویم من کجا هست و کجا نیست
تقی در سرزمین شعر شاه است | گدائے درگه طوبی گدا نیست

ترکی تخلص ترک علی شاه قلندر نام کم نام این فقیر سراپا تقصیر مصنف تذکره نمیخواستم که چون تذکره نویسان دیگر همهٔ تذکره از اشعار و احوال خویش سیاه کنم لیکن بعض احباب مجبور کردند ناچار سرگذشت خود کم و بیش بقلم می آرم مگر تا هم می ترسم

که خانه نشینان که گاه قدم خویش از کنج عزلت بیرون نگذاشته خواهند گفت ع
جهان دیده بسیار گوید دروغ۔ سلسلهٔ این فقیر بجنید واسطه بفردوسی طوسی میرسد
جد من آبا و اجدادم با نادرشاه از هرات آمده رخت اقامت در لاهور انداخت
و بعد ازان در عهد سکهان والد من در شهر نورمحل که از مضافات لاهور است قیام
پذیر شد والدهٔ ماجدهٔ فقیر صبیهٔ سردار نور محمد مهر است سخن در پارسی می زدند و بعد ازان
تکلم در پنجابی هم حرف زدن آموخت ازین باعث زبان پارسیم مادریست
وقتی آن مرحومه باین فقیر فرمود که تو دران ایام که در شکم من بودی روزی
برای نماز سحر برخاسته وضو کرده نماز برخواندم و عادت من بود که بغیر از گزاردن
نماز اشراق حرف نمی زدم هنوز اشراق نخوانده بودم که کسی در مسجد که متصل خانه
من بود این شعر برخواند

طفل میگرید چو راه خانه را گم میکند	چون نگریم منکه صاحب خانه را گم کرده ام

مرا ازین شعر رقت روداد و چندان گریستم که دامن من تر شد و هنوز اشک من
جاری بود که سر بسجده انداخته دعا کردم که ای خالق هژده هزار عالم این جنین
که در شکم من است اگر طفل است شاعری باشد که نام او بآفاق مشهور گردد و عمرش
دراز باشد و اگر دختر است تو مالکی بعد ازان معلوم شد که آن شعر از صائب
صفاهانی بود و چون جوان شدم مرا مردم صائب ثانی میگفتند یقینم شد که از اثر
دعای آن مرحومه است سالی والدم چنان بیمار شد که اطبا گریزان شده
گفتند که آثار حیات باقی نمانده چون والده این حرف شنید وضو کرده و
نوافل گزارده و قرآن بر سر برداشته هفت بار گرد والد گردیده دعا کرد که یا حی
یا قیوم اگر عمر شوهر من باقی نمانده من همه عمر خود را با شوهر خود سپردم همان روز
والده بر بستر فتاد و بعد از هفت روز رحلت کرد و والد ماجد من از صد سال

عمر افزون یافت ❀ و والد فقیر اگرچه شعر و شاعری پسند نمیکردند مگر در حل معنی اشعار
و علمی ید طولی داشتند و اکثر مردم از دور و دور برای دریافت می آمدند و آنجناب
در هفت زبان سخن میراندند و هفت قلم می نوشتند و این فقیر را بارها می فرمودند
که چرا در سودای شاعری علم و عمر خود را ضایع میکنی روزی شاعر لاهوری که خود را از اولاد شاه آفرین
میگفت برای ملاقات والدم آمد و گفت یکماه شده که این مصرعه گفته ام ❀ شبنم نظر بخم زلف
مشکفام تو بود ❀ مصرعه ثانی چنانکه میخواهم ضم نمی شود آنجناب فرمودند که من
دلبستگی بشاعری ندارم مگر پسر من که هنوز هفده ساله است جنونش در سر می دارد
شاید برین مصرعه مصرعه ضم کند و من این سخنان در گوشه استاده می شنیدم و در
مصرعه ثانی فکر میکردم که والدم آواز داد بلفور حاضر شدم فرمود می توانی که
برین مصرعه ثانی چسپان کنی اگر حسب منشاء این مهمان مصرعه پیوند کنی
از امروز ترا اجازت شعر گفتن خواهم داد من روی خود بسوی مهمان کرده
عرض کردم بفرمائید آن بزرگ مصرعه بالا برخواند فقیر آن مصرعه را مطلع کرده
برگفت ❀ شبنم نظر بخم زلف مشکفام تو بود ❀ اسیر طایر نظاره ام بدام تو بود
مهمان و دیگر حاضرین از جا برجستند و صدای تحسین بلند کرده گفتند زنده باشی
و مهمان گفت بخدا آنچه من میخواستم این پسر او را ادا کرد و با هزار فرحت آن
بزرگ گفت که گواه باشید که من مصرعه خود باین طفل بخشیدم و والدم نیز پسند
فرموده اجازت گفتن شعر دادند من آداب بجا آورده سر در پای والد
و مهمان و حاضرین افگندم و والد از غایت شادی شکر آورده بهمه حاضرین
تقسیم کرد و بعد از چار روز مرا پیش حضرت ناطق مکرانی برده دست من بدست
آنجناب سپرده بشاگردی شان سرفراز فرمودند ❀ و فقیر مرید حضرت
غوث علی شاه قلندر پانی پتی است و آن واقف اسرار و کاشف رموز

فقیری این ذرۂ بمقید ازرا غلامی شاہ میگفتند ازین سبب شعرے کہ در مدح آنحضرت گفتہ ام در مقطع غلامی تخلص نوشتہ ام شبے در زمستان بعد از نماز تہجد ارشاد کردند کہ امشب آب خوب گرم بود چراکہ برائے وضوئے نماز تہجد فقیر آب گرم میکردم و این خدمت را حضرت برائے این عاجز مقرر کردہ بودند بعد از سنت نوافل کہ ہنوز بر مصلی جامی داشتند مرا طلب کردہ بہزار محبت دست من در دست خود گرفتہ ارشاد کردند ہیچ آرزو داری عرض کردم دو آرزو دارم زین دو شئے خاص جستجو دارم ؛

اولین از حرام باشم دور	نخد نفس سرکشم مجبور ؛
دیگر اے پیشوائے اہل یقین	سخن تلخ من شود شیرین
گفت بخشید حق ترا ہر دو	ایزدت کرد این عطا ہر دو

و در سخن اصلاح ازین چار کہ درخشش جہت نام شان از آفتاب عالمتاب روشن تر است گرفتہ ام - اول از گل محمد خان ناطق مکرانی کہ یکے از شعرائے نہال گلستان فصاحت تبرکاً تقلم می آرم ؛

بلکف بگرفتہ شمشیران وفا بیگانہ می آید	شفاعت پیشگان رحمی کہ بیرحمانہ می آید

دویم از حضرت شہاب الدین واثق ہرانی کہ یکے از شعرائے سپہر بلاغت را ہم برائے زینت این اوراق بر صفحہ جامی دہم -

برق دشمن زہر خند سیخندم	در گریستن دو چندی خندم

سیوم از حضرت مولوی امام بخش صہبائے دہلوی کہ اصلاح شعر و سبق کتب درسی و علم عروض و قافیہ از ان مست صہبائے سخن گرفتہ ام این یک شعر از طبع پاک آن دریائے علوم رونق بخش این تذکرہ میکنم ؛

دیدم سحر صہبائے آشفتہ در میخانہ	شعری باب ساغر بکف اوراق دیوان در بغل

چارم جناب مولوی رکن الدین تکمیل که ذکر آن بستون دیوان علوم و فنون انشاء الله تعالی
بحرف میم خواهد آمد۔ و در ریختہ دست ارادت بدامان حضرت میر علی اوسط رشک
محقق لکھنوی برزده ام و بعد از تحصیل علوم بعمر سی سالگی کمر بسیر و سیاحت بستم و در آن
سفر دیوان گلشن معنی به تکمیل رسید و هم دران ایام فرخ نامه معروف برامین پارسی
مشتمل بر چار هزار شعر بحکم والی نابهه بنام او نوشتم که هنوز منصبم در صله اش مقرر است
و سال بسال میرسد و در سیاحت بست و دو سال بودم ؛ در اقصائے عالم گشتم
بسے بسر بردم ایام با هر کسے ؛ و درین سفر با آن استادان سخن گستر ملاقات رو
داده که این موزونان که خود را از اساتذه تصور می کنند نام والائے شان هم نشنیده
باشند و جمله حالات سفر این فقیر سید نواب جان تمنا تخلص که از تلامذه این فقیر است
در رساله مخزن ترکی که نام تاریخیست رقم کرده و اگرچه عجائب ها که درین ایام دیده ام
بسیار است مگر از ان همه ملاقات با حضرت مولوی اسماعیل جن در جامعه مسجد
منگرول از غرائب هاست و این فقیر فیض باطنی ازان حضرت بسیار برداشته
که ذکر آن باعث طوالت اوراق شود و حضرت اسماعیل گاه بشکل گوسپند و گاه
بشکل اسد و گاه بصورت اژدها متشکل میشدند و اصلی صورت آنجناب مانند
اهل حبش بود و اهلیه حضرت را نیز دیده ام که مرا فرزند می گفتند ؛ و چون به سن
چلسالگی رسیدم خطاب امیر الشعراء از لارڈ میو و راجگان یافتم و سند شعر این عاجز
در حیات من شعرائے عجم و هند گرفته اند و تفصیل کتب مصنفه این فقیر اینست
که در پارسی گفته ام ؛ فرخنامه معروف برامین پارسی۔ دیوان موسوم به گلشن
معنی۔ ساقی نامه۔ مثنوی گلزار محبت۔ رساله بدر حسین نظم۔ مثنوی صوت سرمد
سرور الناظرین نثر۔ گلبانگ ترکی نثر۔ دیوان سرمایه پیری۔ مثنوی طول امل
مثنوی شکر اب۔ مثنوی ناز و نیاز۔ تذکره سخنوران چشم دیده ۔ و آنچه کلام من

در ریختہ است تفصیل او اینست ؛ مثنوی گلزار شہادت ۔ مثنوی جلال اختر
مثنوی سعد و جمیلہ ۔ تبسم کدہ ۔ تمسخر کدہ ۔ دیوان سرمایۂ حیات ۔ دیوان شباب
و ازین جملہ دو کتاب یعنی گلزار محبت و گلزار شہادت بدزدی رفتہ باقی جملہ
مطبوع شدہ ہر جا بدست میشود و در آخر عمر باز سودائے سیاحت در سرم افتاد
لیکن این بار این سفر بسواری گردون دخانی یعنی ریل بود و در سفر اول کسے
نام و نشانش ہم نمیدانست کہ ریل چہ چیز است قصہ کوتاہ بدکن رسیدہ در زمرۂ
مدح گویان سلطان دکن ممتاز شدم زاید از بست و ہفت سال میشود کہ بدعاگوئیش
مشغولم و بغیر دربار دہلی قدم از حیدرآباد بیرون نگذاشتہ ام سال عمر من بہ نود و نہ
رسیدہ لیکن ہزار در ہزار بلکہ بیشمار شکر بدرگاہ عالیانست کہ ہنوز تاب در تنم
و دندان مستحکم چون جوانان سی سالہ است و این ہمہ فیض صحبت حضرت مولوی
محمد اسمعیل است و کنون بست و دو شعر خود بنظر سخن سنجان میگزارم ؛

چون بمیرد صاحب زر سیم و زر ماند بجا — ذبح میگردد چو مرغی بال و پر ماند بجا

وله

خواہی ار عمر دراز ای طبع کن وصف لبش — گل چو آمیزد بشکر دیر تر ماند بجا

وله

از دل خیزد صدا در کوفتن — میخورد بمغز بر سر چوب ہا

وله

تہ نشین بالا نشین گردد بہ پیش باصفا — زیر پا آید نظر در آب چرخ سربلند

وله

دل را بغم نرگس مستانہ شکستم — این شیشۂ گلرنگ بہ پیمانہ شکستم

وله

از گرانبار سبکسار نباشد کمتر — ہمرہ چوب ز دریا شود آہن بیرون

از دیوان سرمایۂ پیری

پسر بی ہنر بود در دانا ؛ — زادۂ کور می شود بینا ؛

گر نیاید یار امشب جام مل خواہم شکست — گردن مینا برنگ شاخ گل خواہم شکست

تا برون عکسش نہ از چشم شود از موج اشک — امشب از مژگان خون آلودہ دل خواہم شکست

اعتبار تو بام هرگز مکن ای پارسا | در خزان گر تشنگیم بفصل گل خواهم شکست

وله

دل را خدنگ غمزهٔ آفت پسند برد | گرگ از میان گله ایمن گوسفند برد

وله

گر بکوی تو شبی دود فغانم گزرد | بگزرد بر دل تو آنچه بجانم گزرد

وله

نور قمر ز عکس چراغم گرفته اند | آتش برای طور ز داغم گرفته اند

وله

به بزمم نقد دل در دیده جانان میبرد بیرون | باندازیکه گلچین از گلستان میبرد بیرون

وله

کسی ز خاک نبردارد ار چه رنگینم | سنگی بلوح مزاری فتاده را مانم

نخواهم همچو بزم عیش دوستان دیدن | بآن چشمی که دیدم فصل گل نتوان خزان دیدن

ز جسم خود وداع جان شیرین میتوان کردن | ولی نتوان ز چشم خویش مرگ دوستان دیدن

وله

محتسب گردن سبو مشکن | خار در چشم آرزو مشکن

وله

شانه در زلف مشکتاب مکن | ماه را بستهٔ طناب مکن

وله

بمشکین طره اش تا برخ پرنور میجوییم | کلیم در شب تار آتشی از طور میجوییم

وله

صد پاره دل بمحفل جانانه برده ایم | پیمانهٔ شکستهٔ بمیخانه برده ایم

وله

رخ تو می نگرد آنکه بی نقاب منم | کسیکه چشم نپوشد ز آفتاب منم

وله

بیا موز از طریق سایه آئین ادب کی | که نشنیند چو بنشینی و برخیزد چو برخیزی

وله

مفگن نگه مست بدلهای شکسته | ریزد نه کسی باده بمینای شکسته

وله

نفس ز سوز جگر شعله بار می دارم | سمندرم که بآتش قرار می دارم

ناصر صفاهانی که از عرصهٔ بعید با فقیر آشنا است مگر از خوی بد بر شعر غیر برنا معترض میشود و سند می طلبد چنانچه اکثر ذکر او در این اوراق ثبت شده با فقیر گفت آتش باریدن بنظر آمده شعله باریدن بغیر سند قابل پذیرائی نیست عرض کردم که اگر بغیر سند جناب قرار نمیگیرند سند از حسین ثنائی پیش میکنم اینست

در جوف آب کار حبابت اگر کند | گردد لبان نیچهٔ خور شعله بار دست

و واضح باد که قبل ازین عاجز کسے غزل را موسوم باسم نکرده و قافیۂ نون اصلی با نون تنوین بستہ و اکثر قصاید را پے غزل نگذاشتہ انشاء اللہ تعالی این یادگار از فقیر صفحۂ ہستی خواہد ماند

تفتہ تخلص گوپال سہائے نام متوطن از مضافات دہلی از شاگردان حضرت غالب مرحوم بود غالب بخطاب میرزایش سرفراز فرمودہ بافقیر ملاقاتش درحیات غالب بر اسٹیشن غازی آباد شدہ در انوقت عمر عزیزش قریب چلسال بنظر می آمد و دیوان خود را کہ ہمراہ داشت بافقیر نمود و از دست خود بست و یک شعر با کلک فرنگی نوشتہ دادند و بست یک شعر از دیوان فقیر انتخاب زدہ گفتہ عوض معاوضہ گلہ ندارد و دیوان میرزا ہمہ در جواب جلال اسیر بود ومیگویند کہ مردم ایران کلامش را بسیار پسند فرمودند لیکن از انجملہ ہمین یک شعر از فکر بلندش یاد ماندہ ۔

آسیبے دگر افزود کسے نوک سنان را ۔ اقبال بلند است شہادت طلبان را

تمکین تخلص حیدرآبادی نام والایش یاد نماندہ مگر بجواہر رقم شہرت دارد در دورے در منزل مولانا طلسمی ملاقات رو دادہ عمر عزیزش از چلسال افزون بود این اشعار از فکر طبع پاکش بہ دست شدہ ۔

ہیست من شدہ مقبول بہند و ریختہ	کافرم گرچہ بگویند مسلمانے چند
بعد مردن چو قدم رنجہ نمودی بارے	زند فرمائے و دیدار توام آنے چند
ناصحا لطف نصیحت گلستان خرابست	شیشہ و ساغرے باشد ز خوبانے چند
ہرزمانم ننمودے اگر این چرخ تباہ	بودمے امروز مگر صاحب دیوانے چند

حرف الثائے مثلثہ

ثاقب تخلص مولوی نجم الدین نام از قاضی زادگان قصبۂ بداون کہ از مضافات

دهلی است و شاگرد خرم بغدادی صاحب دیوان ریخته و پارسی است غزلیاتش رنگین
و قصایدش معانی خیز بنظر آمد هرچه میگوید بسیار خوب میگوید بعض مردم حیدرآبادی باستادیش
قبول کردند هفت سال است که وارد حیدرآباد شده در سرکار یمین السلطنه بزمرهٔ شعرا
پیوند گردید سنین عمرش به پنجاه رسیده باشد بعض اهل سخن آنجناب را خدا داند از راه سستی
یا از کجی یا از حسد یا از تمسخر شاعر کمرشکسته میگویند چرا که وقت رفتن در هر قدم قدری
کمر آن راست منش خم میخورد و چون فقیر از آنجناب سبب این شکستگی کمر پرسیدم فرمودند
که در طفلی از بام افتاده بودم هنوز اثر آن ضرب شدید باقیست این اشعار از فکر
آن شهسوار کمیت سخن بدست رسیده

حیرت عشق فزودند و فغانم دادند		طوطی‌ام در پس آئنه زبانم دادند
آن متاعی که فرو ماند ببازار ازل		نقش نامم زدند و بدوکانم دادند
قسمتم دست بوصل تو رسیدن ندهد		دامن سعی ته سنگ گرانم دادند
گهی هوش از کلیم الله ربودند	وله	گهی منصور را بدنام کردند
حدیث دوست از ثاقب شنیدند		عراقی را چرا بدنام کردند
منت باد صبا زنده جاویدم کرد	وله	مشت خاکم بخم و ساغر و مینا انداخت
واعظا در ملت دلدادگان کوی دوست	وله	کفر باشد در هوای باغ رضوان زیستن
مردنم در انتظار یار امشب مشکل است		بر امید وعدهٔ فردا است آسان زیستن
آرزو دارم ز داغ هجر در شبهای تار		صورت شمع سر گور غریبان زیستن

ردیف الجیم عربی

۵۴
جابر تخلص و هم نام حیدرآبادی نوجوان است از جمعداران سرکار نظام
و از تلامذهٔ این فقیر و پدرش از عرب بود این یک شعر از کلامش انتخاب کرده ام

جا بر ہزار بار شکستیم بفصل گل		مانند شیشہ توبۂ خود را ز گفتنش

جمیل تخلص جمیل الدین نام حیدرآبادی حافظ کلام ربانی و از منصبداران سرکار نظام و از تلامذۂ این فقیر است از دیدن پنجاہ سالہ معلوم میشود در عربی و پارسی استعداد کامل دارد دیوان پارسی و ریختہ را بتکمیل رسانیدہ دیر است کہ ملاقات نشدہ این چند شعر مشکل از فکر جمیلش بدست افتادہ ؛

دل برکنم ز زلف پریشان رسیدہ است		جانم بلب از ان لب خندان رسیدہ است
بختم بلند شد کہ سوئے کلبہ ام جمیل		آن سرو گلعذار خرامان رسیدہ است
مہ چو خورشید رخ تو نہ جمالے دارد	ولہ	چون قدرت گلشن عالم نہ نہالے دارد
چہ دلہا کز غم عشقت نہ خون شد	ولہ	چہ جانہا بر تو اے جان مبتلا نیست
چنان درد است پنہان در دل من		کہ در دست مسیحایش دوا نیست

ناصر صفاہانی گفت کہ در شعر سوم مصرعۂ دوم بجائے عالم جنت می باید گفتم نہ بہشتی در جنت است نہ کمی در عالم ہر دو مساوئے می نماید۔

جعفر تخلص نواب جعفر حسین خان نام مخاطب بصف افگن جنگ بہادر از امرائے حیدرآباد و پنجاہ سال عمر داشت از علوم بہرہ وافی یافتہ و در موسیقی مزید روزگار برآمدہ جائے سکونت نواب موصوف تاڑبن کہ مقام است بیرون از حیدرآباد بفاصلۂ دو میل بود بسیار سخی و شجیع و افسانہ ہائے سخاوت و شجاعتش مشہور اول درین شہر حیدرآباد با این فقیر کہ ملاقات کرد اول کہ مرا در منزل خود جائے داد و اول مرا کہ باستادی گرفتہ ہزار روپیہ نذر کرد و با فقیر و علما و شعرا و امرائے این شہر روشناس ساخت او بود و در سخا و عطا نظیر نداشت و صدہا فقرا بر در او در ہفتہ می آمدند و ہر یکے را یک یک روپیہ میداد و ماہیانہ بیوگان و یتیمان و غربا و ساکین را مقرر کردہ بہر ماہ میرساند مگر ازین سخاوتہا قریب دہ لک روپیہ بذمہ اش قرض ماند

روزی یکی از نافهمان با فقیر مخاطب شده گفت که کنون نواب جعفر دست سخا را
در آستین کشیده یعنی جامه ماهوار غربا و فقرا و یتیمان وغیره بند کرده گفتم ای انصاف
دشمن آخر این روپیه است نه از آسمان بارد و نه از زمین روید تا کجا داد و دهش کند
نمی بینی که ازین سخاوتها ده لک روپیه بر او قرض شده و هر روز سود در سود زیاد
میکند درین موقعه حکایتی یاد آمد که شبی این فقیر و حکیم روشن خان معروف به سیاه فام
و گل جان طوایف معروف به لاغر اندام و لطیفا جی بره الکی معروف به غزال
چشمی و فرحت جان معروف به دهن دریده و چهوٹی جی معروف به قینچی بی و منی جان
معروف بد سیرت و عشرت جان معروف به کوتاه قد و روح پرور معروف
به بچه کش همه حاضر بودند که یکی از زره روان این مصرعه برخواند جوانمرد را تنگدستی
مباد؛ از شنیدن این مصرعه نواب را آنچنان رقت آمد که دامن و آستینش
از اشک تر شد و قاعدهٔ کلیه است که اگر صاحب خانه میخندد همه حاضرین را
خنده آید یا نیاید میخندند و اگر می گرید می گریند و این فقیر نیز برقت افتاد و حکیم سیاه فام
اگرچه شعر نمی فهمید تاهم بگریه درآمد و جامهٔ خود را پاره پاره کرد و موی ریش و سبلت
را از دست کندیدن گرفت که علامت ماتم زدگانست و چون لولیان حکیم سیاه فام
را با این حالت دیدند آنان نیز هائی هائی گریستند و پیراهن خود را چاک چاک
کرده گیسوان را وا نموده برخاک غلطیدن آغاز کرد مرا ازین حرکت تبسم آمد
که آخر این طوایف چه فهمیده اند که همه بیتابانه میگریند و هائی هائی می کنند
و نواب جعفر حسین با فقرا از طفولیت اتحاد قلبی داشت مثلاً اگر از کسی
می شنید که فلان فقیر از کاملین است و فلان جا میباشد اگر هزار فرسنگ بودی
از زیارتش مشرف می شد و همیشه در محفل نواب ذکر توحید و ذکر صوفیان و اهل الله
می ماند و خود را هم صوفی صافی و موحد میگفت و فی الحقیقت در مزاج او تعصب

طفولیت

یک ذرہ نبود و فقرائے ہر قوم را خدمت میکرد روزے فقیر و چند دیگر مصاحب
پیش نواب نشسته بودیم که ناگاه دو فقیر جامه گیروے پوشیده رسیدند نواب
استقبال این ہر دو بزرگوار کرده بر مسند خود نشاند و خود مؤدبانه پیش آن خدا
شناسان بنشست و یکی ازین دو اہل الله خود را فنافی الشیخ و دیگرے فنافی الذات
لقب می کرد آخر گفتگو در توحید باری تعالیٰ شروع شد درین اثنا کسے از حاضرین
بآواز خوش این شعر شیخ علی حزین صفاہانی برخواند ـ

دل گواه است که در پردهٔ دلدار کسے ہست	ہستی قطره دلیل است که دریائے ہست

از استماع این شعر فقیرے که خود را فنافی الشیخ می گفت بوجد درآمد و برخاست
و بار بار این کلمه بزبان می آورد که منم نور علی شاه اورنگ آبادی منم نور علی شاه
اورنگ آبادی و نور علی شاه نام مرشدش بود و بزرگے دیگر که خویشتن را ملقب
بفنافی الذات کرده بود آن ہم بوجد درآمد و رقص کردن گرفت و ہر بار زبان را
باین کلمه کفر تر میکرد که منم خالق ارض و سموات منم خالق ارض و سموات ہمه
حاضرین دست او بوسیدند و سر در پایش افگندند و این عاجز نیز بمتابعت دیگران
جبراً قہراً دست او بوسیده عرض کرد که اے خالق ارض و سما یک قطعهٔ زمین که
ازین زمین قدیم بقدر یک نیزه بلند باشد تا که کشت زار از جاریایان محفوظ ماند
درین موضع تازه بن مہیا کرده سند او باین فقیر کثیر العیال عطا شود که عسرت من
به راحت مبدل شود ازین سخن آن گمراه چشمہائے خود سرخ کرده گفت که تو با من
تمسخر میکنی گفتم استغفر الله مردود باشد ہر که با خالق ارض و سما تمسخر کند و آن بنده
کیست که از خالق ارض و سما حاجت خود نمی طلبد من حاجت خویش عرض کرده ام
اگر جناب این را حمل بر تمسخر کنند این را چه علاج آن نافہم ازین جواب چنان خیره شد
که بحیله دست الخلاء بیرون رفت و فقیرے دیگر ہم به بہانه جستجویش گم شد و بعد ازینه

رفتن آن کوته اندیشان نواب مرا گفت که با فقرا این چنین استهزا کردن
عرض کردم جناب من اگر بنده از خالق خود چیزے نه طلبد باز بکدام کس حاجت
خویش بیان کند ازین سخن نواب هم تبسم کرد افسوس که نواب بمرض اسهال در عمر
پنجاه سالگی رحلت کرد فقیر این مصرعهٔ تاریخ یافته ع

هائے ترکی که قدر دانم مُرد ؛؛

این دو شعر از زادگان طبع آن خلد نشین هنوز بر زبانم هست ؛

زترکتازیٔ آن شهسوار من مردم	براه او چو غریب الدیار من مردم
خبر بگیر که چون بلبل اسیر قفس ؛	بیاد روئے تو ای گلعذار من مردم

جمالی تخلص جمال الدین نام خراسانی بسفر اول در راه چین ملاقی شده جوان نیکو منظر
و خوشگو و پیش فرنگی ملازم بود و پیوسته با فرنگی در شکار شیر و خرس و بوزینه وغیره
مشغول می ماند و نشانهٔ تفنگش خطا نمیکرد چون ملاقات با فقیر رو داد در خیمهٔ خود
آورده بسیار تواضع کرد و چند روز دران سفر مهمان او بودم روزے جمالی
همراه فرنگی بشکار رفت و از تفنگ خود مادهٔ بوزینه را بکشت چون شب رسید
من و جمالی و دیگر ملازمان فرنگی بیک خیمه خفتیم و فرنگی در خیمهٔ خود که از ما قریب بود
خواب کرد که ناگهان بوزینه که جفت آن ماده بود قریب نیم شب آمده خصیتین
و آلت جمالی را از دندان بریده بگریخت جمالی فریاد زد که خبر من بگیرید که کار من
تمام شد ما همه بیدار شدیم و فرنگی نیز از خیمهٔ خود بر آمده در خیمهٔ ما رسید دیدیم که جمالی
بیهوش افتاده و خون چون فواره از بدنش روانست همان وقت فرنگی پارچه
سوخته خاکستر بر زخم او مالید مگر بهوش نیامد و اندامش مشابه اندام زنان شد علی الصباح
او را فرنگی بر پلنگ انداخته سوئی چینی که قیامش آنجا بود پیش ڈاکٹر فرستاد باز
معلوم نشد که زنده ماند یا برحمت حق پیوست این یک شعر از فکر آن آلت بریده

ہنوز م یاد است:

چشمے بنگاه یار دارم		من عشق به زلفقار دارم

جلیل تخلص حافظ جلیل حسن نام شاگرد امیر مینائی مرحوم متوطن قصبهٔ
مانک پور که از مضافات لکھنؤ است در ریختہ شاعریست نازک خیال
و مضمون آفرین بعد وفات داغ دہلوی حضرت آصف غفران مکان با جلیل
مشوره در سخن میکردند و دیگر مردم حیدرآباد نیز آنجناب را باستادی گرفته علم
مناسب دارند و عمر ہم قریب پنجاه سال است دیوان ریختہ شان مطبوع شده
پسند خاطر سخنوران گردیده اگرچه با پارسی میل ندارند لیکن از جودت طبع معلوم میشود
که اگر مشق کنند سخن پارسی ہم با ریختہ پہلو زند بعض میگویند که مشق میکردند مگر
گذاشتند اگرچه دیر شد لیکن یاد میدارم که در دربار دہلی چند رباعیات آنجناب
از گفتن فقیر نوشته بودند البته با کلام مردم کہنه مشق پہلو میزدند و درین روزہا رساله
تذکیر تانیث مصنفهٔ آنجناب نیز بنظر فقیر رسید حق اینست که بسیار خوب نوشته و بجد
تحقیق کرده و مقبول خاص و عام شده روزے احقر لکھنوی و شاگرد دہلوی و ثاقب
بدایونی و برتر غازی پوری با فقیر گفتند که حافظ جلیل اگرچه رسالهٔ تذکیر تانیث بسیار
خوب نوشته مگر ہیچ جا شعر استاد ظہیر دہلوی بسند نیاورده گفتم شاید آنجناب بکلام
ظہیر وثوق نداشته باشد ازین جواب آن نازک دماغان چین بر جبین زده گفتند شاعر
که صاحب زبان و شاگرد ذوق و نقد ہشتاد سال عمر در فن سخن صرف کرده و صاحب
چار دیوان و شاگردانش در ہمه ہندوستان باشند و سند شعر او در لکھنؤ و دہلی و میرٹھ
و بنارس و بلگرام وغیره میگیرند بر کلام او وثوق نداشتن چه معنی عرض کردم که حضرات
من معنی و مضمون نمیدانم این معما را از حضرت مصنف دریافت فرمائید که چرا کلام ظہیر را
قابل سند نشمرده اند و این حاجز خود چند لفظ که قبل از غدر دہلی بر زبانها بود یعنی دران

دو لفظ اُردو را بتذکیر و قلم را بتانیث می آورند و درین ایام برعکس آن مستعمل است
از جناب جلیل دریافت کرده بودم که چه باید کرد آنحضرت فرمودند بر رسالۂ مصنفۂ
من عمل باید کرد چرا که در آن رسالہ شعری درسند بغیر از اساتذہ مستند نگرفته ام صد حیف
که بغیر این دو شعر تاریخی کدام شعر پارسی آنجناب که در دلی گفته بودند بدست نشده

جلیل این دفتر اشعار رنگین	گلستان است یا دیوان ناظم
چو کردم فکر تاریخش منقوط	ندا آمد خوشا دیوان ناظم

ناصر صفاهانی گفت که می بایست در مصرعۂ اول اظهار تاریخ عیسوی میکرد و نام
ندا کننده هم درا خفاست اگر بدین طور گفتی بهتر بودے و واضح تر گشتی ؎
چو جستم عیسوی سالش منقوط؛ فلک گفتا خوشا دیوان ناظم؛ گفتم اگر بیننده تاریخ
بے علم و کور کراست علاجش از افلاطون هم ممکن نیست و اگر صاحب دانش و
بینا و شنواست خود بخود از اعداد معلوم خواهد کرد که تاریخ عیسوی است و فلک
اینجا مقدر است ۔ چنانچه مولوی عرشی که شاعر هشتاد ساله و مستند بود میگویند
که در تاریخ مراجعت شاه گفته ؎

چو عرشی سر دشمنانش برید	ندا شد زگلبرگ آمد نطنام

حرف الجیم پارسی

چالاک تخلص شاید عزیز الدین نام داشت در ملتان بخانۂ نواب حامد شاه گردیزی
ملاقات شده عمرش از پنجاه سال کم نبود و مگر بسیار لاغر اندام که بجز استخوان نام گوشت
نداشت و خود را خراسانی میگفت این یک شعر از جودت طبعش بر صفحۂ دل نقش دارم

میسر شد نه وصل یار افسوس
فرو ماندم بکار عشق چالاک

حرف الحاے مهمله

۵۹ حشمت تخلص محمد قطب الدینخان نام حیدرآبادی یکبار در مشاعره فیض دیده بودم مگر به حالات منکشف نشده این یک شعر از فکر او یاد مانده -

چه عجب گر عقب نعش شود شور و بکا		در پس قافله آواز درا می باشد

حاذق ایرانی نامش و مقامش یاد نمانده غالباً از صفاهان بود خوشفکر و نکته سنج بنظر آمد و خط نستعلیق را خوب می نوشت درانوقت چهلسال عمر داشت در رامپور افغانان در دربار نواب کلب علیخان بهادر با فقیر ملاقی شده و دران ایام آغا خرم بغدادی و جلال لکهنوی و داغ دهلوی و عروج و تسلیم و غنی و نظام وغیره همه در رامپور موجود بودند حکم نواب بود که هر کسیکه اعتراضی بر شعر کسی داشته باشد بی تکلف در مشاعره گوید ورنه پس پشت چون زنان حرف زدن و طعن کردن و عیوب گرفتن سند نخواهد شد روزے نواب فرمود که برین مصرعه طرح هر کس طبع آزمائی کند تا کے در انتظار تو فردا کند کسی * بروز مقرره همه شعرا غزلها گفته حاضر شدند فقیر نیز حاضر بودم و هر کس غزل خواندن آغاز کرد چون نوبت بحاذق رسید حاذق این مطلع برخواند *

اول دهان تنگ تو پیدا کند کسی		وانگه برائے بوسه تمنا کند کسی

خرم گفت جناب من سقم در مطلع شما واقع شده و آن اینست یعنی دهان تنگ پیدا مگر به تنگی لفظ معدوم یا موهوم می باید حاذق از جواب عاجز ماند فقیر گفت نه نه لفظ تنگ مجازاً بمعنی معدوم و موهوم نیز می آید و این شعر سعدی را سند آوردم *

دهان تنگ تو گوئیا که نون تنوین است		که در حدیث در آید ولیک پیدا نیست

دل نواب و حاذق و حاضرین چون گل بشگفت و مرا آفرینها کردند مگر قباحتی که در شعر دیگر سرزد درانوقت فقیر هم ساکت و متحیر ماند یعنی چون حاذق این شعر برخواند *

ترسم درازدستی بجا کند کسے		شاخ گلی و ہر طرفی میل می کنی

خرم کہ از اول در دل بحاذق خصومتے داشت بفور گفت کہ جناب حاذق این مال شما است او گفت بلی خرم از نواب اجازت یک ساعت گرفتہ و باز ہمانندم دیوان میلی شیرازی را بدست نواب دادہ گفت قبلۂ عالم ملاحظہ فرمائید کہ این شعر از میلی شیرازیست کہ حرف بحرف و لفظ بہ لفظ بلا تفاوت بستہ شدہ این اگر سرقہ نیست دیگر چیست ہمہ شعرائے حاضر الوقت و نیز نواب انگشت بدندان گرفتند آخر نواب فرمود کہ حاذق اینچہ شد گفت خداوند توارد راچہ علاج نواب گفت عجب توارد حرف بحرف سر زدہ این توارد است یا سرقہ بالجبر آخر حاذق بدین ندامت ہمانشب از رامپور بگریخت و بعد ازان فقیر گاہ او راندیدم ❊

حالی تخلص مولوی الطاف حسین متوطن قصبۂ پانی پت از شاگردان حضرت غالب مرحوم بودند صاحب تصانیف کثیرہ است فقیر یکبار در حیدر آباد بمنزل حضرت نواب با آن جناب ملاقی شدہ بسیار صاحب خلق بودند دو ماہ شد کہ بعمر ہفتاد سالگی رحلت فرمودند این چند شعر پارسی از زادگان طبع آن بزرگوار است ❊

طاقت جور تو در حوصلۂ ما نبود	ولہ	بی سبب رنجے و گوئی گلہ بہتر نبود
فریاد کہ این پردگیان پردہ درانند		برقع برخ افگندہ بہر سو نگرانند
جز تو در سینہ ام از تنگی دل جا نبود		ہمہ غیر بیا گر بخیالم گذری

میرزا ارونقی گفت کہ بدانست من مصرعۂ دوم اگر بدین طریق گفتے بہتر بودے

	جائے کس غیر تو کاندر دل شیدا نبود

گفتم بدانست جناب اگرچہ این مصرعہ بہتر است مگر بدانست فقیر ہمان مصرعۂ حالی از مصرعۂ شما بہزار مراتب بہتر است ❊

حسینی ۶۲ تخلص نواب دستگیر حسین خان خلف الصدق نواب سلطان نواز الملک بہادر

برادر خورد نواب صف افگن جنگ از امرائے حیدرآباد و از تلامذهٔ این فقیر است در نجوم ید طولیٰ داشته و شعر را بدرجهٔ احسن می فهمد عمر شریفش به پنجاه و پنج سال رسیده باشد این یک شعر از فکر آن والامنش یاد آمده۔

بس است این افتخار من بعالم ‌‌ ‌ که گردیدم غلام غوث اعظم

حسامی[۶۳] تخلص قاضی شبیر الدین نام حیدرآبادی عمر قریب پنجاه سال داشته و از عربی و پارسی بهره وافی اندوخته و در واقعه نویسی گوئے سبقت از همعصران ربوده و در سیاحت هم چند مدت گزاشته و از خرمن بغدادی فیض سخن یافته باز بحیدرآباد رسید با فقیر اتحاد قلبی دارد این چند شعر از فکر بلندش بدست افتاده؛

ولہ

هزار حاسد بدکیش در کمین دارم ‌‌ ‌ نهان بروئے زمین دامهائے کین دارم

من آن کسم که ز معیار دانش و بینش ‌‌ ‌ نگاه نکته رس و چشم دوربین دارم

مقصد آزادگی از قید فارغ بودن است ‌‌ ‌ معنی فرمان روائی زیر فرمان زیستن

از پئے دفع گزند چشم بد بهتر بود ‌‌ ‌ جمع در باطن و لے ظاهر پریشان زیستن

کثرت اسباب دنیا مایهٔ صد آفت است ‌‌ ‌ بهره رو خوش بود بے ساز و سامان زیستن

حاصل عمر دو روزه جز دو مقصد بیش نیست ‌‌ ‌ مردن از ایمان و در دنیا با یمان زیستن

گاه احسان کوه بنماید بچشم غیرتم ‌‌ ‌ بسکه بر من مشکلست از بار احسان زیستن

بسیار خوب گفته

زندگانی مشکلست ما ازان مشکل تر است ‌‌ ‌ چون حسامی در غم و اندوه شادان زیستن

حافظ[۶۴] تخلص سید یوسف علی نام مشهور نجوشنویس حیدرآبادی کهل بود یکبار در مشاعره فیض نظر آمده این یک شعر از فکر اوست۔

چه بر جاه و چشم نازیم اینجا ‌‌ ‌ بقائے ما برنگ نقش پا نیست

حبیب[۶۵] تخلص سید کاظم حسین کنتوری ملازم سلطان دکن بود و در عربی پارسی

استعداد کامل داشتند و در ریختہ بعض سخنوران حلب را باستادی گرفته دیوان ریختہ آنجناب مطبوع شده
بهرجا بدست میشود و با پارسی هم میل داشته و با فقیر بسیار انس میداشتند هرچند با صاحبزاده
خلف آنحضرت خطوط نوشتیم که کلام والد خویش فرستید که درج تذکره شود کلام کجا که
جواب هم ننوشت و فقیر نمیخواست که این اوراق از کلام آن مونس دلی خالی ماند
لهذا الصبد تلاش این پنج شعر از کلام پاکش بدست افتاده عرصهٔ قریب ده سال میشود
که بعمر شصت سالگی ازین دار فانی بعالم جاودانی رحلت فرمود ؛

دل می برد خیالش هردم بصد بهانه		ترکم زغمزه دارد زدزدے نهان بجانه ؛
ساقی خوش است باده ز لقوئے گرہ ہم	ولہ	مطرب بس است تازه گل نغمه چیدیم
حضور آصف سادس جهان جاه و جلال		سحاب بخشش و رحمت محیط بذل و نوال
دوش از جفائے آسمان خاطر مکدر داشتم		در اشک حسرت داشتم چون درج گوهر داشتم
در هر نفس صد خرمن آسودگی میسوختم		بر سینه داغ آتشین تماشائے مجمر داشتم

حسینی تخلص حمید حسینی شاه نام سجاده نشین موضع کنی که از مضافات دکن است
مرد معمر و از تلامذهٔ این فقیر است این دو شعر تاریخی از کلام آن بزرگ بدست شده

شاه عثمان علی بنا بنمود		چون بکنی سرائے لاثانی
سال تعمیر او حسینی گفت		شد به کنی سرائے عثمانی

حسین میان نواب قصبهٔ مانگرول که شهریست متصل بتخانهٔ سومنات بر کنار محیط
اعظم فقیر هفت سال در خدمتش گذاشت و چند قصیده و رساله بر حسین بنامش نوشتم
اگرچه شعر کم میگفت مگر بسیار سخن فهم بود لطیفه روزی گوهرجان طوایف
که بسیار ذکی و حاضر جواب بود بخدمت نواب آمده چند بار برائے بول رفت و
گفت چون بمنزل نواب می آیم مرا شاش بسیار می آید گفتم شکر باید کرد ورنه اکثر
مردم را از هیبت نواب اسهال جاری میشوند نواب ازین لطیفه بسیار بخندید

و آن لوئی حاضر جواب لاجواب شد افسوس که نواب بعمر پنجاه سالگی بعارضۂ ورم جگر انتقال کرد این یک شعر از فکر بلندش بر لوح سینہ نقش است ؛

خاک پائے حسینم ارچہ مگر		خلق گوید مرا حسین میان

حرف الخائی معجمہ

خاور تخلص مرزا محمد اکبر نام از سیستان آمده رخت اقامت در لاهور انداخت مرد کهل بود یکبار در منزل نواب غلام محبوب سبحانی ملاقات شده بسیار خوش رو و خوش گفتگو بود این یک شعر از ان خورشید سخن بیاد میدارم ؛

آفتاب سیستانم خاورا		نام اگوینده مهر نیم روز

خوشدل تخلص سید رحمت الله نام حیدرآبادی جوانیست از تلامذهٔ این فقیر حقیر اگرچه علم خوب می دارد مگر در هر محفل برائے اظهار قابلیت خود خواه مخواه تقریر طول طویل شروع میکند این چند شعر از فکر اوست ؛

ای جنون بهر تو آریم بهر روز کجا	ولہ	جبه و خرقه و دستار گریبانے چند
آنچنان دشت نوردیم که تسکین نشود		تا نگردیم بهر روز بیابانے چند
گر فتم کار معشوقان وفا نیست		ستم لیک اینقدر ای جان روا نیست
نه دیدے سپر من سینه کردم		خطائے اوست از خوشدل خطا نیست

خوشتر تخلص ابوالهاشم سید حبیب الله نام حیدرآبادی از شاگردان این فقیر اگرچه جوانست مگر استعداد در علم عربی پارسی بهم رسانیده این دو شعر از فکرش بدست رسیده ؛

باز بر من این ستم صیاد کرد	ولہ	کاشیانم فصل گل برباد کرد
ور دل من جز غم دلدار نیست		کیست آن شب کانتظار یار نیست

خرم تخلص ستیل پرشاد نام حیدرآبادی از اهل هنود و بسیار مسن از شاگردان فیض بود و هرچه بر زبانش می آمد برملا می گفت و از امیر و فقیر هراس نمیداشت در عمر نود سالگی فوت شد این تاریخش که برائے رساله سرور الناظرین فقیر گفته بود بیاد مانده ۔

رقم کرده چون طرفه ایراد ترکی		که او هست در دهر استاد نامی ؛
نظر چون نمودیم در حق و باطل		بگفتیم سالش که لغو از گرامی ؛

خرم تخلص همین نام شهرت داشت از بغداد بود در رام پور افغانان با فقیر ملاقی شده مرد خوش تقریر و خوشگو و لطیفه سنج بعمر چهل سالگی نظر آمد و فقیر را در منزل خود برده تواضع پیش آمد دیوانش همه مملو از هجویات و هزلیات بود همین یک شعر اکتفا می نمایم اگرچه این شعر هم در هجو حاذق صفاهانی است مگر چندان ثقیل نیست ۔

دزد و میلست حاذق نامرد		دزد را قطع دست باید کرد

حسین تخلص نواب مرزا وزیر حسین خان متوطن شهر عظیم آباد پٹنه از امرائے آن شهر است در ریخته شاگرد ماهر لکهنوی است و دو دیوانے در اردو بتکمیل رسانیده شاعر مستند و سخن آفرین قدیم و عمر هم از پنجاه سال کم نداشت روزے در خانه برتر ملاقات شده میگفت که جد من از طهران بود و من هم در عین شباب برائے سیر شن رفته باز آمدم و درین روزها برائے سیر حیدرآباد آمده ام همه کتب طبع شده فقیر را گرفته همراه خود برد این دو شعر او که در منقبت گفته نقلم می آرم ؛

ز بعد حمد تو بعد از مصطفی دعوے یکتائی	ولہ	سرت گردم لطافت را که پنهانی و پیدائی
زبرجد زیر گردون شد زمرد خیز ها مومن شد		الٰهی نیر جیحون شد جنان شد گلشن دنیا

حرف الدال المهمله

وردی تخلص اصفهانی بهمن نام شهرت گرفته از مدت مدید از اصفهان آمده به سکندرآباد که بفاصلهٔ چار میل از حیدرآباد است مقیم شد عرصه یازده سال میشود که یکبار در منزل شاد دیده بودم بسیار پیر بود ابرو و مژگانش چون برف بنظر می آمد معلوم نیست که زنده هست یا برحمت پیوست اما شاعر معتبر بود این سه شعر نعتیه از کلام او انتخاب کرده ام

برعرش بود پایهٔ والای محمد		جبریل بود بندهٔ لالای محمد
شک نیست که دارد شرف از رتبهٔ عالی		بر تاج شهان خاک کف پای محمد
باور نتوان کرد که در روضهٔ رضوان		سروی‌ست چنان راست که بالای محمد

داغ تخلص نواب مرزا نام دهلوی اول با فقیر در عین شباب در دهلی ملاقات شده وبعد زان در رامپور فقیر را چند روز در منزل خود مهمان داشت وبعد از رحلت نواب کلب علیخان در حیدرآباد دکن آمده باستادی سلطان دکن آصف تخلص سرفراز شده بخطاب فصیح الملک و بلبل هندوستان ممتاز شده از زیارت حرمین شریفین هم مشرف شده سه دیوان و یک مثنوی موسومه بفریاد داغ روبروی او مطبوع شده و بهر دیار همدست میشود و حق اینست در ریخته چون داغ کسی از همعصران او بنظر نیامده و شاگردانش همه جا در اقلیم هند دیده شد اگرچه چندان از علم بهره نداشت لیکن روزمره و محاوره بسیار خوب میگفت در عمر هفتاد سالگی بحیدرآباد انتقال کرد در احاطهٔ شریف الدین دفنش کردند فقیر این مصرعه تاریخ وفاتش یافته

	مُرد داغ دهلوی ایوا بگفت	

از فکرش در پارسی این چند شعر بهمدست شده ....

از قصیده

خسرو تیر فگن تیغ فگن شیر فگن ؛ میر محبوب علیخان فلک ملک دکن
دادگر داد ده و دادرس و دادرسان ؛ فخر دین فخر نگین فخر زمان فخر زمن
قدردان قدر کن و قدر فزا قدرشناس ؛ حاکم علم و عمل بادشه فهم و فطن
آفتاب شرف و اوج مه عز و علا ؛ شمع کاشانهٔ دین اختر بخت روشن
قاطع بغض و حسد قامع بیداد و ستم ؛ باعث عیش و طرب ماحی آلام و حزن
صاحب جاه و حشم وارث دیهیم و سریر ؛ مالک سیف و قلم ظل قدیر ذو المنن

تاریخ

میر نورالحسین خان ذیجاه ؛ کرد قصر رفیع و باغ بنا
داغ یکمصرعه دو تاریخست ؛ خوش چها قصر و باغ روح فزا

لطیفه روزی یکی از اعتساف پیشگان با فقیر گفت این اشعار که تو منسوبی از کلام داغ نیست گفتم مگر از کلام تست گفت از کلام من نیست لیکن از کلام یکی شاگرد آنکس است که سخا نام داشت چراکه داغ یکمصرعه پارسی نتوانست گفتن گفتم هیچ مضایقه نیست مال شاگرد برای استاد جایز است برو کار خود بکن بغیبت مردگان لب میالا

حرف الذال معجمه

ذکا تخلص حبیب الله نام حیدرآبادی صاحب علم و فضل بود از ملازمان سلطان دکن در سفر اول در بمبئی دیده بودم در آنوقت عمر عزیزش از چهل سال تجاوز نکرده بود چون بحیدرآباد رسیدم معلوم شد که رحلت کرده دیوانش که نامش نخانش تمامش گذاشته تقاضای طبع در آمده مگر از هجویات مملو است این چند شعر از دیوانش بصد سعی انتخاب کرده ام

توان در گوشهٔ دل دید نیرنگ جهانی را ؛ که دارد در گره این غنچه صحن گلستانی را

چراغ ماه هم از سیم شامم رنگ می بازد		رفاقت کرد نازم ناله آتش فشانی را
پشیمانم ز جرم خود که با دشنامش آلودم		لب گزناز کی ها بزنتا بد رنگ پانی را
ندانم کے گره بکشائی از ابرویش گردون	ولہ	توانی گر گشادن از دلم پیشتر بکشا
رنگ عاشق ز زلف معشوقم	ولہ	بغلط آسمان شکست مرا
بهار میرسد و من بران سرم که ز شکا	ولہ	ز خون تو به کشم غازه روئے گلها را
بنا و کم منگن بل بخنجرم می کش	ولہ	منم ز دور تماشا نمی توانم کرد
جانم نخواستی که دریغ از تو جان نبود	ولہ	دل خواستی ز من که بدستم همان نبود
گر یار نبود هم نظرے داشته باشد	ولہ	در فکر جفائے دگرے داشته باشد
پرسید حال زار و جوابے نگفتمش	ولہ	در فکر آنکه یار چنین مهربان نبود
بد کرده ام نجود که ترا ماه خوانده ام	ولہ	زین بیشتر دماغ تو بر آسمان نبود
خلقی هجوم کرد ز هر سو بدیدنم	ولہ	صبح بهار بود گریبان دریدنم

بسیار خوب گفته

رفت آن شب وصال و ز یادم نمیرود		برجسته رفتن تو و دامن کشیدنم

الحمد لله ناصر صفاهانی میگوید که قافیه دامن کشیدن ازین بهتر کسی نتواند بست هر دو شعر لاجواب گفته و فقیر نیز تائید قولش میکند

نه در دل است سویدا نه مردمک در چشم	ولہ	دو داغ عشق تو یکیش در دل است یکی در چشم
شراب بی تو اگر خورده ام دلم پر خون		گزک بچشیم اگر دیده ام نمک در چشم

این فقیر گوید که این هر دو شعر هم از طاقت بشری بیرون گفته هزار هزار آفرین روانش باد

ذوقی تخلص سید حسین خلف میر مارخان حیدرآبادی از تلامذهٔ این فقیر اگرچه جوان نومشق است مگر این یک شعرش از یادم نمی رود

عشق خالش پائے بند زلف کرد		دانه را دیدم نه دیدم دام را

حرف الرّائے مہملہ

راغبؔ تخلص سید محمد یوسف حیدرآبادی شاگرد حضرت کیفی جوانیست خوشگو این دو شعر از فکر آن بلند خیال است ؎

نالۂ زنجیر و فریاد دل دیوانہ نیست ۔۔۔ از خموشی ہائے من زندان کم از ویرانہ نیست
عالمی را مست کردی امی نگاہ چشم مست ۔۔۔ این چنین کیفیت و مستی بصد پیمانہ نیست

رفیعؔ تخلص حکیم رفیع الدین نام از منصبداران سرکار و از تلامذۂ این فقیر بود در حکمت حکمائے ہمعصر او را مستند شمردہ چند روز شدہ کہ بعمر پنجاہ سالگی رحلت کردہ و در ریختہ احسنؔ تخلص میکرد لہذا فقیر این مصرعۂ تاریخ وفاتش یافتہ ؎ ع

رفیع الدین احسن شد بجنت

این یک شعر او ہنوز از فکرم بیرون نرفتہ ؎

ضیائی برق حسن یار در دیدن نمی آید ۔۔۔ کمال بدر سیمائش بکاہیدن نمی آید

رزشتوؔ تخلص غلام مصطفےٰ نام حیدرآبادی پدرش از شرفا زادگان کابل بود و سوا از ملازمان سلطان دکن است از عربی و پارسی بہرہ وافی اندوختہ در ریختہ شاگرد داغ مرحوم است و گاہ گاہ در پارسی ہم فکر میکند دیوان ریختہ اش بتکمیل رسیدہ مگر ہنوز مطبوع نشدہ چراکہ از چند سال بسبب ملازمت قیامش با ورنگ آباد است فقیر ہر چند خطوط نوشتہ کہ اشعار پارسی خود عنایت فرمائید مگر جواب نداد ند بناچار خاموش ماندم مگر دل نمیخواست کہ این تذکرہ از کلام این جوان کہ از دیر آشنائی نسبت خالی باشد لہذا بصد تلاش دو شعر تاریخی از جودت طبعش بدست رسیدہ ؎

تاریخ بوقت مراجعت شاہ از کلکتہ گفتہ

خوشا حیدرآباد و آرایشش ۔۔۔ خوشا آمد شاہ و الا تبار

خوشش این مصرعه سال تسوانجوان | زکلکته آمد دکن شهریار (بقلب)

رعد (۱۱۱) تخلص نادر علی نام خلف خود رشعلهٔ مرحوم حیدرآبادی نوجوانست یک بار در مشاعرهٔ عبدالله خان ضیغم دیده بودم باقی حالات منکشف نشده این یک شعر از فکر برق طبعش هنوز از سینه ام می تابد :

عجب راه عدم راهست ای رعد | که از رهروان نقش پا نیست

رفعت (۱۱۲) تخلص مرزا مهدی نام ایرانی محلاتی دوازده سال شد که از ایران بحیدرآباد آمده در تلامذهٔ این فقیر پیوست و رفعت تخلص دادهٔ این عاجز است والدش در ایران از مجتهدان بود در عربی فارغ التحصیل و در پارسی که زبان مادری میرزاست حاجت نوشتن نیست در نیولا عمر عزیزش بسی و دو سال رسیده بسیار خوشگو و خوش خلق و خوش رو است یعنی بعض حسن پرست اورا ماه کنعان و بعض ماه ایران می نامند و از هر راه که میگذرد هر یک محو دیدارش میشود از دو سال بسبب ملازمت از حیدرآباد بیرون رفته بغیر این سه شعر درین وقت دیگر اشعارش بیاد نیامد — و این هم خوب است که کلامش از یاد رفته ورنه احباب نشانهٔ تیر ملامتم میکردند که اشعار تلامذهٔ خود را چقدر نوشته —

ز تیغ غمزهٔ او می رمد دل بیتاب | چنانکه گاو گریزد ز دشنهٔ قصاب
غبار خاطر جانان نشست چشم ترم | ازین سحاب نگر دید کشت من سیراب
کسے ز رفعت بی خانمان نمی پرسد | نشسته که درین ره چرا بحال خراب

رشید (۱۱۳) تخلص رشید الدین نام حیدرآبادی نوجوانست از شاگردان یاس مرحوم یکبار در مشاعرهٔ فیض نظر آمده این یک شعر از فکر اوست :

مرا بس است همین بوسهٔ لب شیرین | نه خواهش شکر و قند و انگبین دارم

زهر (۱۱۴) تخلص بهاری لال نام حیدرآبادی از شاگردان فیض مرحوم بود در عین مشاعرهٔ فیض که فقیر هم حاضر بودم در عمر شصت سالگی بوقت غزل خواندن برین شعر مرغ جانش

از تن پرید همه شعرا و حاضرین حیران مانند اینست ::

چو دل شد مستقل کن هرچه خواهی — کنون گویم چه رمز این کن که آن کن
بدل ذکر الهی هر زمان کن :: — نه غوغا همچو مرغ صبح خوان کن
(برین مصرعه جان بحق تسلیم کرد)
ولہ
غم فردا مخور چون حال فردا را نمیدانی — بکن امروز کار خویشتن گر میتوان کردن

رونق[۲۵] تخلص سید کرامت الله حسینی نام حیدرآبادی جوان باعلم و از تلامذهٔ این فقیر است دیر شد که ندیدمش این چند شعر از فکر آن رونق دلهاست ::

قاصد رسید و نامهٔ جانان رسیده است — شکر خدا که درد بدرمان رسیده است
بازم هوای عارض خوبان بدل وزید — بازم خیال زلف پریشان رسیده است
رونق پی شنیدن رنگین کلام تو — با عندلیب گل ز گلستان رسیده است

ولہ
گل کنم داغ دل خود دیده عنوان ای گل — در دلم آکه کنی سیر گلستانی چند
آزمودم چو بصد غور بعالم دیدم — دشمنانند بسی لیک محبانی چند
اضطراب و قلق و آه و بکا ناله و شور — امشب ای عشق بدل آمده مهمانی چند

روحی[۲۶] تخلص مولوی احمد نام مدنی از دیر مدرس دار العلوم حیدرآباد ملازم هستند یکبار در مشاعرهٔ فیض از دور دیده بودم سن عمر از یاد رفته و دیگر حالات هم باخفا مانده این اشعار از فکر آن و الاتبار بدست رسیده ::

دیدیم خدا را ز تماشای محمد — روز نظر ما شب اسرای محمد
خوش این دل دیوانه و افسانهٔ طیبه — خوش این سر شوریده و سودای محمد
منت بنه ای باد بچشمم ز غباری — از قافلهٔ بادیه پیمای محمد

ولہ
خوش بود در سایهٔ تیغ سر افشان زیستن — زیستن باید اگر باید چو مردان زیستن

حرف الزائے معجمه

زائر تخلص حاجی احمد حسین حیدرآبادی از وظیفه خواران سلطان دکن بود و در پارسی و عربی استعداد وافر داشت فقیر با آنجناب دوباره در مشاعرهٔ عبدالله خان ضیغم ملاقی شده بسیار مُسن نظر آمده مگر غزل یا قصیدهٔ خود را باین پیری هم از زبان خود در مشاعره میخواندند قریب هفده سال شد که بعالم قدس شتافتند این اشعار از طبع آن خلد نشین است

در وصف آفتاب

کدام ترک که بر فیل نیلگونست سوار		بشرق و غرب بهر روزه سیر او یکبار
بگام گام از و گونه گونه تاثیر است		عجیب طرز و روش هست و طرفه تر رفتار
زیان سود از و میرسد بزم جهان		که گاه گاه خزانست و گاه گاه بهار
به بحر و بر همه یکسان بود نظر او را		ولیک در نظرش هست مختلف آثار
بکوه لعل گران مایه میکند پیدا		به بحر در صدف آرد لآلی شهوار
قامت خم شده ام شکل هلالی دارد	وله	معنیش اینکه نه ابروش خیالی دارد
گشت زین وجه تن زار من انگشت نما		که بمهر رخ او شکل هلالی دارد
از خم زلف دل خسته پریشان نشود	وله	مرغ بی بال و پر از دام هراسان نشود
عزت از ذات بود هیچ صفاتست که مور		گر نشیند بسر تخت سلیمان نشود
غیر آه دل سوزان و نگاه حسرت		بر سر قبر شهید تو چراغان نشود
گوشه گیری نشود اهل هنر را ز امید		روشنی بخش چراغ ته دامان نشود

حرف السین مهمله

[۸۸] سُہاؔ تخلص محمد میران نام خلف حبیب الله ذکا حیدرآبادی از منصبداران سرکار نظام بود یکبار در مشاعرهٔ فیض ملاقات شده پنجم سال شد که بعمر پنجاه سالگی رحلت نمود این اشعار از افکار آن مرحوم است ؎

بعشق شعله رخے آه آتشین دارم — بسوزم از غم آن شعله رو یقین دارم
بکام دل نتوانم که روئے گل بینم — ز نم چه نغمه که صیاد در کمین دارم
ز بیگانه نمازم مخور فریب که من — سجود حق کنم و بت در آستین دارم

ناصر صفاهانی گفت حق اینست که بسیار خوب گفته و فقیر نیز تائید قولش کرد ؎

سُہا ز دین و دل من نشان چه میجوئی — بدین عشق نه آن دارم و نه این دارم

[۸۹] سیفؔ تخلص قمر الدینخان نام حیدرآبادی دیر شد که در مشاعرهٔ فیض دیده بودم سنین عمر یاد نمانده و حال علم هم منکشف نشده بغیر این دو شعر که هنوزم در خاطر است ؎

بگو بلطف دم واپسین بمن سخنے — که چشم از لب جان بخشش تو همین دارم
شکیب و صبر و قرارم چگونه دست دهد — که تیر غمزهٔ دلدار دلنشین دارم

[۹۰] سنجیؔ تخلص میر خیرات علی نام حیدرآبادی از منصبداران سرکار نظام بودند مردم آنجناب را در ریختہ اُستاد می گفتند و چند کس شاگردان هم داشتند روزے در مشاعرهٔ حبیب مرحوم دیده بودم مرد سخنگو و خوشخو و ذکی معلوم میشد و شعر هر کسیکه پسند طبع شان می آمد بجائے تحسین میفرمودند مصرعه خوب شد نادر واقعه ؎ چون چند بار همین کلمه از زبان آنجناب شنیدم فهمیدم که این تکیه کلام حضرت است ده سال شد که شبے بعد از خورد و نوش چون بخواب رفتند علی الصباح بعارضهٔ فالج بر بستر خود مرده یافتند پنجاه پنجسال عمر داشتند هر چند جستجو کردم مگر یک شعر هم از کلام

۹۱ **سائل** تخلص سراج الدین نام از نواب زادگان دہلی و داماد داغ مرحوم است با فقیر در حیدرآباد ملاقی شده عمرش چہل سال و علم بقدر ضرورت دیدم اگرچه در ریختہ که زبانش ہست خوب میگوید مگر در پارسی ہم فکر میکند روزی سائل لفظ پشتین بصیغہ تثنیه در شعر ریختہ خود بستہ برخواند حفیظ الدین پاس که در شعرائے حیدرآباد مستند و معتبر بود گفت لفظ پشتین غلط است و این چنین تثنیه لغو را در شعر بستن آبروئے سخن بر خاک ریختن است سائل از جوابش فرو بست فقیر گفت در دہلی و لکھنؤ وغیره این لفظ مروج است چنانچه لفظ زلفین و سرکارین را فارسیان تصرف خود تثنیه کرده و فرلف را ہمین وجه بصیغهٔ مفعول می بندند ہمچنین لفظ پشتین را اہل ہند به تثنیه می آرند و این تصرف ہندیانست چنانچه تصرف پارسیان در زلفین و سرکارین به سند فانی سمرقندی ؛ از غمم دارین فانی غم مخور ؛ شبر و شبیر سرکارین تست ؛ خواجه نظامی گر و بختے از زر بر آرد بدوش ؛ دو بخت است زلفین من گرد گوش ؛ پاس خاموش شد و رخ سائل چون گل تازه بشگفت این چند شعر از زادگان طبع والایش بدست رسیده ؛

ثابت بحشر گشت رقابت گناه من
کارم ز دست رفته و دستم ز کار ماند
خود را بشمع روی تو پروانه ساختستم
بیا ببین که ز لای رنج و غم صاف است
وفا نمودم و یاداش او جفا دیدم
کلام سائل معجز بیان بدست آورد

ولہ

من دادخواه دشمن و او دادخواه من
ای چاره گر مپرس ز حال تباه من
تا منفعل شد است ز شامم نگاه من
مکن اراده مسجد ریا باطراف است
ستم بعاشق صادق بگو چه انصاف است
بچشم غور ببینش که شرح کشاف است

۹۲ **سحاب** تخلص میر رحمان علی مخاطب به سیف الملک از امرائے حیدرآباد و از تلامذهٔ این فقیر است عمر شان از ہفتاد سال کم بنظر نمی آید این یک شعر از مبدا طبع آن

آن شہسوار سخن است کہ ہنوزم از خاطر رفتہ؛

حسام غمزۂ آن شوخ اے سیف — بریزد خون من بر خاک روزے

۹۳ سلیم تخلص سید قادر محی الدین نام حیدرآبادی نوجوانست در ریختہ شاگرد داغ مرحوم و در پارسی از تلامذۂ این فقیر این دو شعر از فکر او از فکرم نمی رود؛

واقف نیم کہ باعث شبہائی تار کیست — زلف سیاہ یار کہ بخت سیاہ من

بنمای سلیم بخویشش چنان روم — مہر شب سگان کوچۂ دلدار راہ من

۹۴ سعید تخلص مولوی اسحاق نام حیدرآبادی از ملازمان سرکار خورشید جاہ و از تلامذۂ این فقیر است اگرچہ جوانست مگر ہرچہ میگوید خوب میگوید در شد کہ نظر نیامدہ این یک شعر از فکر سلیمش بدست شدہ؛

عشق تو دشمن جوانی ماست — ہجر تو خصم زندگانی ماست

۹۵ سیفی تخلص سید محمد حسین نام حیدرآبادی یکبار در مشاعرۂ فیض بنظر رسیدہ دیگر حالات باظہار نہ پیوستہ این یک شعر از طبع پاکش یادماندہ؛

بکن ہر آنچہ توانی کہ بندہ ام اید وست — مگر ز عہد نگردی سخن درین دارم

۹۶ سخا تخلص نظیر حسین نام دہلوی از شاگردان داغ مرحوم در عربی و پارسی مستند و در مدرسۂ حیدرآباد بدرس طلبا مشغول بود و غزل و قصیدہ را بطرز نیکو میگفت و عمرش از چہل سالگی تجاوز کردہ لیکن خوئی بد در قفا داشت و با ہر کسے در سخن دست و گریبان میشد ہرچند فقیر او را منع کرد لیکن باز نیامد آخر کسے را ہجو کرد و حکم گرفتاریش از حکام صدور یافت ناگاہ با سخا ہم خبر شد شبا شب از حیدرآباد بگریخت ہرچند تلاشش کردند مگر سراغش بدست نیامد این چند شعر از فکرش بدست شدہ؛

از قصیدہ

ادریس فکر لقمان بر جیس فر سلیمان — جمشید تخت خاقان خورشید بخت سنجر

نثار کاخ بدعت معمار کاخ سنت		مختار ریاست غمخوار چار دفتر

ایما بسوئے معشوق

ابرو دو قوس جنگی دو خنجر فرنگی		دو تیغ نازنگی دو دُر خمار کافر

۹۷ شید تخلص سید حسین حیدرآبادی نوجوانست از تلامذۂ این فقیر این یک شعر از فکر پاکش بدست رسیده ؛

زلف مشکین تو چون مشک نماید خود را ؛		عنبرین خال تو از نافہ فزاید خود را

۹۸ سارق تخلص مرزا بدیع الدین تبریزی بسفر اول در بہاولپور بافقیر ملاقی شده مرد خوش خو و خوشگو و صاحب علم بود با این فقیر بتواضع پیش آمد چند روز در منزل خود مہمان داشت روزے گفتمش که اینچه تخلص است که جناب برائے خود تجویز کرده گفت چه عرض کنم این دزد سیرتان که خود را بشاعری منسوب می کنند قبل ازین دو تخلص بنده بدزدی ربودند که یکی بدیع و دیگرے رفیع بود حالا تخلص خود سارق کرده منادی کرده ام که غارت پیشگان ابراہیم غارت کنید مگر الحمد لله که کسے غارت نکرد این یک شعرش ہنوز هم نقش بدل است

شبے درجائی خوابش نقب کرده		زنم دستے به نقد وصل سارق ؛

ناصر صفاہانی گفت که بسیار خوب گفته و حق تخلص ادا کرد فقیر گفت راست می فرمایند

حرف الشین معجمه

۹۹ شاد تخلص مہاراجه کشن پرشاد نام مخاطب به یمین السلطنة بہادر از امرائے حیدرآباد و پیشکار سلطان دکن و از اولاد راجه چندو لال شادان تخلص که آن ہم صاحب دیوان بودند و دیوان شان مطبوع شده بہر جا بدست میرسد و جناب شاد در ریخته شاگرد حضرت آصف غفران مکان سلطان دکن و در پارسی از تلامذۂ راجه باقی و بعد از باقی از مفتی نورالدین ضیا و بعد از ضیا با فقیر مشوره میکردند و صاحب تصانیف کثیره ہستند دیوان ریخته و ناول

موسوم بزم خیال و فریاد شاد و ترانهٔ شاد و نغمهٔ شاد و ناول چنچل نار و مطلع خورشید و
سفر پنجاب و ارمغان وزارت و دیوان نعت همه مطبوع شده و این حقیر را در کتب خویش
باسم قلندر به نیکوئی یاد کرده و علاوه فن شاعری در مصوری و خوشنویسی ید طولی داشته
و در هر زبان و در هر علم مستند در عهد وزارتش شعرائے هر ملک آمده و قصاید بمدحش
گفته صلهٔ بیکران یافتند و فقیر نیز چند قصیده و مثنوی صوت سرمد بنامش نوشته صلهٔ بیکران
یافتم و حضرت شاد از طفولیت با حضرت سلطان الهند خواجه معین الدین چشتی اجمیری
قدس الله سرهٔ آنچنان اعتقاد دارند که در هر غزل و قصیده اکثر ذکر آن برگزیده بارگاه
یزدانی می آرند چنانچه میگویند:

بجز آن خواجهٔ هند الولی شاد
کسے دیگر مرا مشکلکشا نیست

و در هر ماه ششم تاریخ محفل سماع منعقد میشود و چند بار در اجمیر شریف رفته هزارها روپیه بر
فقرا و غربا و بیوگان و یتیمان تقسیم کرده و دو دیگ کلان را پخته نذر گزاشتند و یک دروازهٔ
چوبین از درگاه اجمیر بصرف صدها روپیه آورده در پهول باغ نصب کرده بالائے او
عمارت گنبددار بنا کردند و در هر سال آن باب عالی یکبار وا میشود و هزارها زن و مردم از
زیراو می آیند و میروند و نیازها می آرند و مرادها می یابند شاعری رشید نام این مصرعهٔ تاریخ
نصب دروازه یافته:

سال نصب این در عالی رشید
قبلهٔ حاجات مخلوق آمده

مگر بسبب مبالغه پسند نیامد این اشعار از فکر آن والاتبار نقلم می آرم:

در دعائے شاد میگوید

خجسته روز مبارک مه و همایون سال
بدهر باد همین دور تا بروز قیام

بگو که آصف جمجاه شاه کیوان فر
مطیع دین محمد خلیفهٔ اسلام

مدام بر سر مخلوق سایه گستر باد		بلند شد که بدورانش رایت اسلام

از غزلیات

نیست واعظ غیر عشقش در دلم دردی دگر		منزل یار است اینجا منزل بیگانه نیست
شناور را دل در خم محراب ابروی تو هست	وله	زان سبب پیش بسوی کعبه و بتخانه نیست
وجود من لباس وحدت اوست		ازین خلعت تن کس آشنا نیست
ز خود رفتن نماز عاشقان است		امامم غیر عشق دلربا نیست

بسیار خوب گفته

ولی که بود رقیبم رقیب شد آخر	وله	گمان نبود که من مار آستین دارم
یک نفس غیر از وصال دوست نتوان زیستن	وله	در طریق عشق دشوار است آسان زیستن
در بهاران بی می و معشوق نتوان زیستن		خوش نمی آید مرا بی برگ و سامان زیستن
توبه کردی از گناه و غرق عصیانی هنوز		وای بر تو منفعل مردن پشیمان زیستن
فصل بهار آمد و عهد خزان گذشت	وله	باید ز دست یار می ارغوان گرفت

مؤید شیرازی و بهروز عراقی و پاس حیدرآبادی هر سه یک زبان شده گفتند در مصرعه ثانی مے ارغوانی بیائے نسبت می باید ورنه شعر بے معنی خواهد شد شعرائے حاضر الوقت که علم استادی خود بر فلک می افراشتند و نام ایشان نوشتن درینجا سود ندارد از جواب فرو ماندند حضرت شاد با فقیر گفت که اگر کدام سندے داری پیشکن فقیر با آن خود ده بنیان اظهار کرد که شراب شیراز و شراب شیرازی در کلام اساتذه آمده همچنین شراب ارغوان هم ارغوانی است حاجت یائی نسبت چیست و فقیر این دو شعر برخواند میر نجابت شعله کردار نگاری همه طور و انداز تلخ و تیز و زور و بلا همچو شراب شیراز است محمد قلی سلیم پ سلیم معتقد نظم خواجه حافظ باش که نشه بیش بود در شراب شیرازی بہ آنحضرات بعد شنیدن این اشعار فرمودند سبحان الله ما زمین می پرسیم و شما از آسمان حرف میزنید یعنی اعتراض بر لفظ ارغوان

کرده ایم و تو سند از شیراز میدهی ـ ببین تفاوت ره از کجاست تا بکجا عرض کردم خیر حضرات بشنید و بخوانید که حضرت جامی چه می فرمایند؛

مطرب خوش لهجه را بر لب نوای ارغنون		ساقی خوش چهره را در کف شراب ارغوان

بهروز چون این شعر از زبان من شنید گفت من جامی را نمیدانم که کدام کس بود و شعر او برا در سند نمی گیرم چون شاد این کلمات را از زبانش شنید فرمود این کوتاه اندیش را رخصت کنید که درحق اینچنین استاد مسلم الثبوت زبان بحرف های ناشائسته می آلاید و این فقیر را دو صد روپیه انعام دادند؛

شیدا[۱۰۰] تخلص خواجه محمد باقر لکهنوی مرد معمر و با فقیر از مدت روشناس هستند دیر شد که حیدرآباد را وطن کرده در ریخته مردم آن بزرگ را مستند دانند کدام شعر پارسی اش بهمدست نشده لهذا بسبب دوستی دیرینه بر نام قناعت کردم؛

شیفته[۱۰۱] تخلص کاظم حسین نام کنتوری به سبب ملازمت دیر شد که حیدرآباد را وطن داشته با فقیر از عرصهٔ بعید محبت دارند مگر چون فقیر آن بزرگ نیز بسبب ضعف پیری قدم از حریم خود بیرون نهد کلام پارسی شیفته بهمدست نشده لهذا تبرکاً نام درج کردم که حق دوستی ادا کرده باشم؛

شمسی[۱۰۲] تخلص سید اشرف حسینی نام حیدرآبادی روزی در منزل شاد ملاقی شده عالم مستند و مسن بود این اشعار از فکر آن بزرگوار است؛

طبع خود می کشد نزد یک منعم؛		عکس را کس بجلوه رهنما نیست
بود تا معنی ما سوزش دلها کند پیدا	وله	نفس را شهپر بال سمندر میتوان کردن
صدف آسا اگر گوش شنیدن باشد شمسی		زمعنی ریزش باران گوهر میتوان کردن
سومناتے درمیان سینه میداریم ما	وله	جز نگارین خانهٔ دل درجهان بتخانه نیست
در دل عاشق ز سوز عشق کے باشد هراس		مرغ آتشخواره را پروا ز آتشخانه نیست

خوب گفته

نیست در دل غیر آهنگ طریق کوی یار		بی خیال شمع بال افشانی پروانه نیست
ماجرای دل را چو غنچه سان نهان کردیم	ولہ	خوش برنگ گل نباشد چاک دامان زدن (بستن)
ای فلک یکدم نگه میدار از فصل خزان		تنگی نفس چون گل همی خواهیم خندان زدن (بستن)
در تماشاگاه خوبان دیده گر داری برو		تا کجا آئینه سان از چشم حیران زدن (بستن)
گر نخوردی می خمار آلوده چشم خود مساز		نرگس آسا تا کجا همرنگ مستان زدن (بستن)

شوکت ۱۷۱ تخلص حیدرآبادی نام و نشانش و دیگر حالات هم منکشف نگشته چرا که عرصه زاید از بیست سال میشود که روزے جوان خوشرو بمنزل فقیر آمده گفت که نام من شوکت است و این شعر بر خواند ؛

صبا گر بگذری بر روزے یار باش		رسان از شوکت شید اسلامش

شوق ۱۷۲ تخلص نام سید علی احمد حیدرآبادی خدا داند در کدام مشاعره دوچارم شده بغیر این شعر دیگر حالش یاد نمانده ؛

خاکساری بسر اوج رسانید مرا		مشت خاک من سبب رهوا ای باشد

شهباز ۱۷۳ نام هم تخلص حیدرآبادی از تلامذهٔ این فقیر است عمرش شاید از شصت سال کم نباشد از بسکه تریاق میخورد و در نشئهٔ تریاق گاه مصرعهٔ پارسی با ریخته و گاه مصرعهٔ ریخته با عربی ضم میکند و چون باز از پینکی بهوش می آید میگوید انچه شد اگر راست گویم حرف من باز خاطر ناراستان خواهد شد و اگر دروغ میگویم عهد من میشکند باز آنکه عهد کرده ام که در بیاض اوراق لب بحرف کذب نخواهم آلود خیر هرچه باشد من عهد و پیمان خود را هرگز هرگز نخواهم شکست **نقل است** روزی این فقیر با چند تلامذه و احباب برای نماز ظهر معه شهباز بمسجد رفتیم و بعد از نماز شهباز برای دعا در سجده افتاد ما همه نماز گزارده بخانه آمدیم و بعد از چای نوشی و فراغت دیگر کارها برای نماز عصر باز بمسجد آمدیم دیدیم

که شهباز بهمان طریق بسجده افتاده است پنداشتم که شاید نماز عصر خوانده باز بسجده رفته گفتم شهباز سر از سجده بردار که بعد نماز عصر سجده روا نیست گفت هان وقت نماز عصر رسیده گفتم بلے شهباز چشم خود وا کرده گفت لا حول ولا قوة من از ظهر بسجود افتاده ام واز دنیا و ما فیها خبر نمانده گفتم ای بزرگ این قدر سجده طول طویل این سجده بود یا حالت استغراق گفت هر چه جناب تصور فرمائید دیگر روزے من و این بزرگ جانب مسجد رفتیم که آن مسجد بیرون از شهر بود و من عادت می داشتم که بروز دوشنبه دران مسجد نوافل چاشت ادا کرده قدرے قیلوله میکردم حسب عادت بعد نوافل بقیلوله مستعد شدیم شهباز گفت شما قیلوله کنید من بتقضائے حاجت رفته می آیم گفتم برو مگر زود بیا گفت حالا می آیم و مرا آنروز آنچنان خواب در ربود که بوقت نماز ظهر برخاستم و وضو کرده بنماز ظهر مشغول شدم و چون نماز گزاردم پنداشتم که شاید شهباز بخانه رفته باشد و مرا از محبت بیدار نتوانست کرد آخر از مسجد بیرون چون دو چار قدم رفتم شنیدم که کسے از عقب من آواز می دهد که یا حضرت کجا میروید من هم می آیم دیدم که شهباز بتقضائے حاجت نشسته و سخنان هم میکند و میگوید که امروز افیون بسیار خراب بود از صبح بقبض افتاده ام آنروز واقف شدم که آنچه نقل و حکایت ها از تریاقیان بکتب و بزبان زد مردم است بالکل راست و سر مو مبالغه ندارد گفتم بزرگ از چاشت تا نماز ظهر بحاجت نشسته بودی وائے بر تو آخر او را بخانه رسانیدم و جمله دیوان او از وصف و ثنائے تریاق مملو است این دو شعر نمونه مشتے از خروارےست ؛

بخت بیدارم نگردد آمد چو آن مه شب زفا	وله	طالع من همچو من شاید که افیون خورده بود
خبر از نه سپهر می آرم		میروم چون به پینکی شهباز نه

شهباز تخلص غلام محی الدین نام حیدرآبادی از منصبداران سرکار نظام واز تلامذه این فقیر است اگرچه ریش و بروتش چون برف بنظر می آید مگر هنوز دلش

درگفتن شعر گرم است این یک شعر از فکر آن مرد کافور گون لبهو یہ اٹے دلم چون شمع روشن؛

کار من کار من نشد افسوس ‏ ‏ یار من یار من نشد افسوس

شاکر تخلص مولوی عبدالغفار نام حیدرآبادی از ملازمان سلطان دکن عمر عزیزش بچہلسالگی رسیدہ فقیر ایشان را مخاطب بشعر فہم کردہ این سہ شعر از زادگان طبع بلندش بقلم می آرم؛

سینہ را غدار را نازم ‏ ‏ کہ بچشم حبیب گلزار است

از دو عالم اسیر و آزاد؛ ‏ ‏ طرفہ زنجیر زلف دلدار است

ولہ

زاہد این اشک ندامت نیست عکس گیست ‏ ‏ مردم چشمم بیادش سبحہ گردانی کند

شہامت تخلص میر شہامت علیخان نام حیدرآبادی از مرشدزادگان و از تلامذہ این عاجز عمرش قریب چہلسال است این یک شعر از فکر عالیش بیاد آمد؛

شہامت حال دل از آغاز تا انجام برگویم ‏ ‏ اگر یابم شبی تنہا من آن مہ پارۂ خود را

شوق تخلص غلام محمد عرب نام حیدرآبادی از وظیفہ خواران سرکار نظام و عمر شریفش بہفتاد سال رسیدہ شاعریست نازک خیال و جدت پسند و کہنہ مشق و صاحب دیوان پارسی و ریختہ و با فقیر از دیر اتحاد دارند میرزا تقی میگفت کہ دیوان حضرت شوق مطبوع شدہ لیکن ہنوز بنظر فقیر نرسیدہ این اشعار از فکر آنوالاتبار بہدست شدہ کہ درین اوراق درج میکنیم

نوبہار گلشن آرزو دل تخلبند اسیر تو ‏ ‏ شمیم کاکل مشکبو بفضائے صحن چمن در آ

ولہ

زندہ در گورم چہ دانی گو لطا ہر زندہ ام ‏ ‏ نیست آسان در جہان با درد پنہان زیستن

وعدہ فرداست لیکن سخت تر مشکل بود ‏ ‏ تا قیامت بر امید وصل جانان زیستن

رحم کن یارب بحالم در غم عشق بتان ‏ ‏ در جہان تا چند با حال پریشان زیستن

ولہ

سبزہ خس و خار است زاہد راہ عشق ‏ ‏ میروی راہی کہ تو ہموار نیست؛

روئی گل غنچه دهن قد چو نهالے دارد | وله | روکش سنبل و ریحان خط و خالے دارد

بُرد غارت بدغا گیسوئیش ایمانی چند | | دیر را کعبه شمر و نه مسلمانے چند

دل گهے در گره جعد و گہے در خم زلف | | مجرمی هست گرفتار به زندانے چند

داغ در دل بجگر شعله بسر آتش عشق | | سوخت از پرتو یک شمع شبستانی چند

یکے از عزیزان دکن گفت بجائی بسر بجان اگر بودے رتبهٔ شعر دو بالا گشتے چراکه جوشش جنون در سر و آتش عشق بجان می باشد گفتیم در سر هم هیچ قباحت بنظر نمی آید ازانکه آتشے که جان را میسوزد سر را کے گزارد و آنکه در جان می باشد بسر هم می ماند ؛

دل بچشم تو دهم یا بمژه یا بنگاه ؛ | | هست یک شیشه که شکسته به هواهائی چند

بسیار خوب گفته

تیغ کین تیر نگه خنجر مژگانے چند | | ناز کن ناز که داری سر و سامانی چند

همان عزیز بر گفت که بجائے تیغ کین تیغ ابرو اگر بودے بهتر بودے مگر در وزن نمی آید مجبوریست و در مصرعهٔ دویم بجائے ناز کن ناز - خون ماریز اگر نوشتے رتبهٔ شعر دو بالا گشتے چراکه موقعهٔ خون ریختن است نه ناز کردن گفتیم تیغ کین مصنف هم بمجبوری نوشته و اینقدر پابند رعایت بودن میدان سخن را تنگ کردن است و ناز کن و خون ماریز هر دو مساویست ؛

آفت جان هوس دید شده شوق وصال | | در دو را کرد فزون خواهش درمانے چند

باز همان آفت جان بر گفت که درین شعر در مصرعهٔ اولی فصل در لفظ شد و واقعه شده و این خوب نیست یعنی معنی شعر این است که هوس دید شوق وصال آفت جان شده و آن نیامده اگر بدین طرز گفتے قباحت فصل از میان برخاستے و مصرعه سریع الفهم گشتے شوق وصل و هوس دید شده آفت جان گفتیم خانمان حسد خراب شما از کجا حرف می زنند و نمی فهمند که این چنین فصل فارسیان جایز داشته سعدی گوید ؛

پسر آن وزیر ناقص عقل		به گدائی بر دستار فقند

یعنی پسران ناقص عقل وزیر و نیز ملا طاهر وحید می گوید ؎

ز رشتهٔ نفس پاره پاره معلوم است		که دل بهستی ناپائیدار نتوان بست

یعنی از رشته پاره پاره نفس ؎

شائق تخلص اعظم علی نام حیدرآبادی مفتی بلده در عربی و پارسی مستند بود و در پارسی و اردو سخن می گفت دیوان ریختهٔ اش که در نعت گفته مقبول دلها شده در پارسی تلمذ با فقیر داشت چون عمرش بچهل سال رسید عازم حج شد و بعد از مراجعت در راه رحلت کرد نعش او را در حیدرآباد آورده در گورستان اجدادش دفن کردند فقیر این مصرعه تاریخ یافته

از جهان رفت شائق حق بین

چند شعر در وصف این فقیر آن مرحوم گفته بود لعض اعتساف پیشگان بوقت طبع از دیوانش دور انداختند این چند شعر از فکر آن مغفور بدست شده

در مدح شاه گوید

مدحت ای یوسف لقا چون خامه ام انشا کند		لیفه ها از موی حور جنت المأوا کند
طایر فکرم بمعراج ثنایت چون پرد		تا کشاید بال جا بر بام او ادنی کند
نور طبع من کند چون وصف روی روشنت		هر زمین شعر را رشک ید بیضا کند

در فخر خود گوید

آنچنان من شاعرم کاندر سخن تحسین من	ولہ	ترکی و عرفی و سنجر صایب و شیدا کند
چون نه آهو صفت رم دشمن		بر سرت ظل شیر یزدانست
می نویسم ترا چو آصف جاه ؎		خلق گوید که این سلیمانست

گر کف جود تست ابر کرم — موج عدل تو بحر عمانست

شبلی نعمانی [۱۱۱] بهمین اسم مشهور بود عرصه بیست سال میشود که شبی در حیدرآباد بمشاعرهٔ عبداللہ خان ضیغم دیده بودم مردم می گفتند که این شبلی نعمانی است در آنوقت عمر آن بزرگ قریب قریب پنجاه سال بود و زیاده ازین حالات منکشف نشده از آنکه هیچ گفتگو با هم نیامده مگر شعر را بطرز نیکو میخواند دو ماه میشود که در اخبار بنظر آمد که شبلی نعمانی بسبب مرض صعب که در پایش بود و بسبب بریدن پا رحلت کرد و بوقت بریدن پا این شعر بر زبانش آمد:

شبلی نامه سیه را بجزائے عصیان — پا بریدند و فلاک گفت که سر می بایست

این غزل تش شعر از کلامش بصد سعی بدستم افتاده:

غمزه اش تازه کند رسم جفا کوشی را — جلوه یار دهد از خود فراموشی را
من فدائی محبت شوخی که بهنگام وصال — با من آموخت خود آئین هم آغوشی را
می به اندازه زدن گر ره رسم است قدیم — طرح نو در فگن آئین قدح نوشی را
چشم مستش بجهان قاعدهٔ تازه نهاد — شوخی و عربده و مستی و مدهوشی را

بسیار خوب گفته

نگر این شعبدهٔ حسن که آن نرگس مست — بهم آمیخته هوشیاری و مدهوشی را
شبلی نامه سیه گرچه سراپا گنهیست — بس بود دامن عفو تو گنه پوشی را

حرف الصاد مهمله

صغیر [۱۱۲] تخلص محمد حبیب الدین نام حیدرآبادی مرید و شاگرد حضرت مکیش مرحوم بعد وفات مکیش در کلام از حضرت کیفی اصلاح میگیرند و در ریختهٔ حضرت صغیر آنجناب...

می گویند که بارها فقیر را بر شعر ایشان وجد آمده از دیدن چهلسال معلوم میشوند با فقیر اتحاد
میدارند و در مهر عرس مرشد خویش یاد می فرمایند این چند شعر از فکر لطیفش بدست رسیده ؛

طشت از فراز بام فلک بے گناه من	گر رحمت آمد نگشتے پشتپناه من ؛
زاهد شراب خوار منم تو ریا پرست	راه تو دیگر است و جدا هست راه من
بینم که تا بکی ستم و جور می کند	ورنه بس است پیر فلک را نگاه من
گیرم سبق صغیر ز اوراق برگ گل	گلزار دهر چیست مگر درس گاه من

صفائی تخلص شمس الدین نام شیرازی عالم متبحر بودند و با فقیر اتحاد قلبی می داشتند
اول روز در منزل نواب غلام محبوب سبحانی محبوب تخلص لاهوری ملاقات شده و بار
دو چار بار بکلبهٔ این عاجز قدم رنجه فرمودند و خود را از اولاد خواجه حافظ شیرازی میگفتند
و چون از لاهور باز بشیراز مراجعت کردند چند خطوط بنام احقر نوشتند و از دیوان فقیر
چند شعر انتخاب زده بشیراز بردند و چون این شعر فقیر از زبان حسام الدین صفاهانی شنیدند
خط بدین الفاظ بصوب این ذره بے مقدار روانه کردند - ترکیبا اگر این شعر از زبان
من برآمدے من همه نقد و جنس خود بفقرا تصدق میکردم تاهم یازده روپیه که همین قدر
بدست من بود بفقرا دادم شعر اینست ؛

بغیر نرگس خوابیدهٔ بتان ترکی	کدام خفته بغارت برد دل از بیدار

مدت مدید شد که از آن حضرت خبر نیافتم و در آن ایام که با فقیر ملاقی شده پنجاه ساله
بودند و این دو شعر در اشتیاق فقیر از شیراز نوشته فرستادند ؛

کاش بینیم بار دیگر روے تو ؛	تا رسد در مغز جانم بوئی تو
کاش برده شمیم صبا برداشتم	همچو بوئے گل رساند سوئی تو

ناصر صفاهانی گفت در شعر اول مصرعهٔ ثانی - مغز جان - عجب لفظ نو اختراع
کرده که گاهے نشنیده ام که جان مغز داشته باشد گفتم سبحان الله این طرفه سوداست

که اگر شما نشنیده باشند باستماع کسے دیگر هم نرسیده باشد بشنوید من عرض می کنم که ظهیر الدین فاریابی در مدح شاه خویش چه می گوید ؎

غبار موکب شاه است یا نسیم بهشت	که بوئی امن و امان در مشام جان افگند

و مغز و دماغ و مشام بیک معنی آمده حاجت به تشریح نیست ؎

صاحب تخلص ابراهیم شاه حیدرآبادی پیر مرد است یکبار در منزل گرامی ملاقات شده این دو شعر از کلامش انتخاب کرده ام ؎

ترا واعظ چه کار از مشرب رندان صهباکش	برو بنشین بصحن مسجد و دام ریا بکشا
کجائی ساقیا از تشنگی صاحب بجان آمد	بیا قفل در میخانه را بهر خدا بکشا

حرف الضاد معجمه

ضیا تخلص مولوی سید نور الضیا نام اورنگ آبادی صدر مفتی بلده حیدرآباد فرخنده بنیاد عالم متبحر و فاضل جید چهل و پنج سال عمر دارند و در اجداد آنجناب همه علماء و فضلا گذشته اند که ذکر آن والا نشانان در هر تذکره و تاریخ موجود است خصوصاً در تذکره خزانهٔ عامره مصنفهٔ آزاد بلگرامی باید دید ؎ حضرت ضیا از دیر بر فقیر چشم عنایت دارند روزے این فقیر در پیش آن معدن سخا نشسته بود و آن خرد در آثار حزن و ملال در روئے من دیده فرمودند که ترا کیا امروز چرا چون بلبل تصویر لب نمی کشائی و از نغمات خوش چرا گوش حاضرین را مسرت نمی بخشی راست بگو که چه حالت است عرض کردم که روبروئے جناب لب بدروغ آلودن هم گناه کبیره باشد راست راست آنست که من اسپ برائے سواری خود بقیمت مبلغ چار صد روپیه خریده بودم هنوز دو صد روپیه باقیست و امروز روز وعده ایفا نمودن ست و نزد من یک حبه نیست

از کجا ایفا خواهم کرد آن صاحب جود بفور شنیدن این سخن دو صد روپیه باین عاجز عطا فرموده گفتند که این صله فلان قطعه است که در مدح من گفته بودی من دست آنجناب را بوسه دادم و بارها فقیر تجربه کرده که هیچ سایل از در آن قلزم فیض تهیدست نمیرود و فقیر بلا روئی و ریا می گوید که جدت مضامین و شوخی الفاظ و چستی بندش که در اشعار آن خجسته شعاری باشد در شعر همعصران کمتر نظر آمده چند شعر از طبع آن دریائے معانی بقلم می آرم

زکفر و دین چه زنم دم نه آن نه این دارم — بدست سبحه و مینا در آستین دارم
بلاست داغ تمنا و لے چه باید کرد — که یادگار وفائے تو بس همین دارم
هلاک گریه تلخم چه می دهی ساقی — که زهر خوردم و پرهیز انگبین دارم
شکست رنگ چمن نو بهار یاسمن است — دل شگفته به پیری چراغ این دارم
بشوره زار ندامت چه گل دمد که ضیا — ز اشک بی اثر خویش تر زمین دارم

وله

مشو تا میتوانی زیر بار منت یاران — که بر یک ناقه نتوان بست چندین بار محملها

بسیار خوب گفته

کجا در موسم باران ز صحرا گرد میخیزد — ز فیض گریه ام گل شد غبار خاطر دلها

ناصر صفاهانی گفت خاطر دلها عبارت خوب نیست یا خاطر می باید یا دل چرا که هر دو یکیست گفتم جناب صفاهانی هستند فقیر نیز سند از شیخ علی حزین صفاهانی می گذراند بخوانید

وله

حزین آسان گرفتم میشود در لطف سخن حاصل — قبول خاطر دلها خدا داد است میدانم
ضیا دلهائے یاران بهم گلدسته را ماند — چو یک دل در شکست آید بهم غم کشند دلها
عاشقانت را حصیر و مسند شاهی یکیست — هر گدا بر بوریائی خویش سلطانی کند
دل ته و بالا شود از گریه بے اختیار — کشتی ما رقص با امواج طوفانی کند

جان و دل قربان آن قاتل که بعد از کشتنم
گهه فشاند آستین گهه دامن افشانی کند

ضامن ۱۱۱ سید محمد نام خلف مرحومی حبیب کنتوری مگر بسبب ملازمت حیدرآباد را وطن کرده ضامن صاحب علم و فضل است و از پانزده سالگی با شعر پارسی و ریخته میل دارد و در هر دو زبان بسیار خوب می گوید در ینولا عمرش بچهلسال رسیده و با فقیر باادب گفتگو میکند روزی یکی از عزیزان دکن گفت که جناب ضامن در مشاعره مصرعه اولی را آنقدر بآواز بلند خوانند که رهروان بشنوید و مصرعه دویم را بآن پستی که هرکه در پهلوئی شان می باشد آن هم نمی فهمد که چه فرمودند گفتم چرا دروغ میگوئی در حیات حضرت حبیب اکثر غزلیات و قصائد از زبان ضامن شنیده ام گفت این عادت تازه پیدا کرده اند در انوقت نبود این چند شعر از قصاید آن سخنور بدست رسیده

در مدح شاه گوید

بسنگ گر نظر کند زسنگ لعل می شود
بخاک گر گذر کند شود زخاک عنبرا

هم از نسیم خلق او بخلق تازگی رسد
هم از شمیم لطف او مشام جان معطرا

ولہ

زبیم صبح فرو ریخت زاغ شب پر و بال
بلند شد بفلک زاغ آتشین چنگال

بروی دهر سحر تازه غازه چون مالید
شد این عجوزهٔ دیرینه سال حور مثال

چمن چمن طبق زر صبا نهاد به باغ
ورق ورق صفت گل نوشت کلک خیال

فلک ز حقهٔ زرین طلائی بخشش ریخت
زمین هم از صدف گل نثار کرده لآل

هزار شکر که بیدار گشت بخت جهان
چو کرد سایه بفرق هُمای زرین بال

ضامن ۱۱۱ تخلص نواب ضامن حسین خلف نواب دستگیر حسین خان حیدرآبادی اگرچه نوجوانست مگر استعداد علمی خوب دارد و از تلامذه این فقیر است دو شعر از فکر او بدست

بیابی وحشت دل سیر بستان میتوان کردن
چو گلها پاره پاره جیب و دامان میتوان کردن

گیرد نه زین گناه که من از تو ضامنم	زاهد بنوش باده که در محشرت کسے

ضامن[۱۱۸] تخلص ضامن علی نام لکهنوی نواسه حضرت میر علی اوسط رشک که در ریخته استاد این فقیر بودند از مدت مدید پیش نواب فخر الملک بهادر ملازم هستند سخن در ریخته که زبان آنجناب بهت خوب میگویند و در داستان گوئی نظیر خود ندارند چنانکه سامعین محو حیرت میشوند کدام شعر پارسی از آنحضرت بدست نرسیده تیمناً نام درج کرده ام که حق شاگردی این خاندان ادا کرده باشم عمر شریفش بشصت سال رسیده دیر است زیارت نصیب نشده ؛

ضیا[۱۱۹] تخلص میرزا نصیر الدین نام از اولاد شاهان دهلی است از مدت بسبب ملازمت حیدرآباد را وطن کرده عمر عزیزش به پنجاه سال رسیده باشد صاحب علم و صاحب زبان است و اکثر مردم میرزا را در ریخته باستادی نیز گرفته با فقیر از دیر اتحاد دارند هیچ کلام پارسی میرزا بدست نرسیده لهذا برائے یادگار نام والایش درج تذکره کرده شد

ضیغم[۱۲۰] تخلص عبد الله خان نام پنجاه ساله از منصبداران سرکار نظام است و از دیر حیدرآباد را وطن خود ساخته در ریخته دیوان به تکمیل رسانیده و تذکره شعرائے اردو موسوم بتذکره ضیغم بسیار خوب نوشته بسبب طبع بهر جا همدست میشود و در گلدسته هم کلام خویش فقیر را به نکوئی یاد کرده در زبان قدرے لکنت داشته و عجب تر اینکه فرزندان آنجناب هم لکنت دارند روزی یکی کور باطن خدا داند راست یا دروغ ذکر می کرد که جناب ضیغم را از چند روز ضعف بصارت پیدا شده یعنی هر که از پهلوی شان قدرے دور نشیند آنرا مطلق نمی شناسند گفتم فقیر هم درین مرض مبتلا است مگر اینقدر راست که حضرت ضیغم مردم را از دور نمی شناسند و این فقیر را از قریب تر هم روی کسے شناخت نمی آید همین یک شعر از طبع ضیغم بدست رسیده ؛

ببوسے آن سر زلفش بلب ها ها و هو دارم	ز مدتے از برائی وصل جانان آرزو دارم

حرف الطاء مهمله

۱۲۱
طوبی تخلص آغا سید علی نام شوشتری از مدت بسبب منصب حیدرآباد در او طن کرد
مخاطب بوحید الدهر فرید العصر سلطان العلماء سناد الملک و استاد حضرت آصف
سلطان دکن بودند و اهل دکن و هند و عرب و ایران آنجناب را مجتهد می گفتند و
هر که اینقدر خطاب ها داشته این هیچمدان کج مج واچه یارا که زبان در وصف او
کشاید و اوصاف آنجناب محتاج این تذکره نیست که از شرق تا غرب نام آن
وحید العصر از آفتاب جهانتاب روشن تر است ٭ و اکنون ذکر شعر و شاعری را
گذاشته آن لطفها که آن سپهر علوم بر حال این فقیر مینه ول می فرمود قلم می آرم
و این عاجز نیز از الطاف روزه و شبانه آنحضرت یک ذره گستاخ شده بود چرا که گفته اند

گر نهائی تو مارا اگر دستاخ ٭ | | و مرا حکم فرموده بود که هر روز ناشتا

برخوان مائشکن چرا که فقیر دران ایام باوقار الامراء بهادر وزیر اعظم بر کوه شریف
می ماند و شب و روز می دیدیم که صدها سایل زهر دیار پیش آغا می آمدند و هیچکس از
دران چشمه فیض خشک لب نمی رفت - و این فقیر اگر یک ساعت در آمدن توقف
میکرد آدم بر آدم می آمد و می گفت که حضرت هنوز بانتظار تو نان نخورده - زود
باید رفت چون می رفتم می فرمودند بسیار بیوفا هستی ترا چند بار گفته ام که بعد نماز صبح
بغیر از منزل من بجائی دیگر مرو من دست بسته عرض میکردم که قربانت شوم چه کنم
نوکر کیست ورنه دل من میخواهد که قدمهائے جناب را گذاشته بجائے دیگر روم و از
سخنان و لطایف این فقیر آنحضرت بسیار تبسم می فرمودند **لطیفه** روزی
این فقیر و چند کس دیگر از اهل ایران و هندوستان در مجلس مبارک حضرت آغا حاضر
بودند که ناگاه نوابے با چند ملازم بر سواری کالسکه چار اسپی بهزار شان و شوکت

رسید اہل مجلس ہمہ بتعظیمش برخاستند و این عاجز نیز متابعت دیگران کردہ بہ ادب
بنشست نواب بعد سلام و مزاج پرسی با حضرت طوبیٰ مخاطب شدہ گفت کہ من
درین روزہا کنیز ماہ طلعت و نازک اندام بصرف زر کثیر خریدہ نام او مرواریہ نہادہ ام
ملاحظہ فرمائید کہ چہ خوش نام است حضرت آغا و ہمہ حاضرین گفتند بسیار خوب نام
تجویز فرمودہ مگر فقیر تتبع دیگران نکردہ خاموش بودم و چون مرا خاموش دید
آغا ارشاد کرد کہ تو چرا خاموش نشستہ کہ اکثر خاموشیت مرا بشک می اندازد بگو چگونہ
نام است عرض کردم کہ جناب و جملہ حاضرین چون پسند کردہ اند مرا چہ یارا
کہ قباحتش بلب آرم چون نواب کہ بسیار تشنگی بود نام قباحت شنید گفت خدارا
بگو کہ چہ قباحت است و حضرت آغا و حاضرین ہم اصرار کردند ناچار گفتم کہ جناب
نواب صاحب لفظ مرواریہ مرکب است از مَرُوا ۔ و ریہ ۔ و معنی مَرُوا ہ در
ہندی ہر چہ ہست جناب خوب می فہمند حاجت بصراحت ندارد و رِیہ کہ مصدرش
رِیدن است ہم ملاحظہ فرمائید ۔ و نیز ۔ مَرُ در ہندی صیغۂ امر است ۔ یعنی بمیر
اگر در ملک ایران این نام بودے مضایقہ نداشت مگر در ہندوستان خوب نیست
نواب چون انمعنی از من شنید ہزارہا مغلظات مرا دادن گرفت کہ خدا روئے تو
سیاہ کند و زندہ نگزارد کہ مرا بشک انداختی من این نام را بتفاول گرفتہ بودم
آغا و دیگر ہمنشینان چون این الفاظ شنیدند بقاہ قاہ خندیدند و آغا چنان بخندہ
درآمد کہ فرمود ترکی دست مرا بگیر کہ من از خندہ بیتاب شدم و گفت عجب معنی
پیدا کردی کہ بفہم ہیچکس نیامدہ بود آخر نواب بہزار ندامت از انجا برخاست
و با کس سلام علیک ہم نکرد دیگر روزی پیش حضرت آغا رفتم و بعد از سلام عرض کردم
این شخص کہ ہمراہ منست از دو سال بحکمۂ سید علی بلگرامی امیدوار روزگار است
لیکن ہنوز روز اول ۔ اگر یک رقعہ سپارشی بنام صاحب موصوف مرحمت شود

این بیچاره که کثیر العیال واز نان شبینه محتاج است بمقصود خواهد رسید حضرت پرسید
چه نام دارد گفتم غلام حیدر همون وقت قلم برداشته رقعه بدست خط خاص عنایت
فرمودند آن بیچاره همانروز ملازم بنجاه روپیه شد و بعد از چند روز همراه من برائے
شکر گزاری بخدمت آغا حاضر شده سر بپا افگند و دست هائی آغا بوسیده گفت که
از دستگیری جناب بلب نان رسیدم ورنه می مردم القصه درین ذکر و اذکار وقت
نماز عصر رسید غلام حیدر وضو کرده نماز بر طریق خود خواندن گرفت ناگاه چشم آغا برو
افتاد و مرا گفت ترکی گفتم قربانت شوم ارشاد گفت این حرام زاده نماز چه طور میخواند
گفتم بر طریق خود که حنفی مذهب است حضرت فرمود که تو با من فریب کردی من
این فرمساق را از نام غلام حیدر شیعه پنداشته بودم مرا ازین سخن خنده گرفت گفتم
یا حضرت اگر کسی غلام حیدر یا غلام علی یا غلام حسن یا غلام حسین نام داشته باشد
ممکن نیست که خواه مخواه شیعه باشد حضرت آغا ازین سخن تبسم کرده فرمودند که خیر از
من هم سهو شد دیگر روزی در مجلس حضرت آغا عزیزان دکن و ایران و دهلی وغیره
نشسته بودند و فقیر نیز حاضر بود حضرت با همنشینان مخاطب شده فرمودند که
مردم هندوستان دانا تر اند یا ایران همه حاضرین این مصرعه حضرت شیخ سعدی
برخواندند ع

عقل و دانش همه با مردم ایران دادند

لیکن من خاموش بودم چون حضرت مرا خاموش دید فرمود که والله من می بینم که روز
بروز تمسخر و مزاح در مزاج تو تزاید می کند گفتم ارشاد فرمودند که هرچه در فهم تو آید
تو هم بیان کن عرض کردم که همه حاضرین مصرعه شیخ را سند آورده باز من چه عرض کنم
فرمود ترا با حاضرین چه غرض گفتم مبادا حرف من بر طبع کسے گران آید گفتند اگر
آید بیاید تو بگو هرچه در دل تست درین اثنا رحیم بداء از نزد وزیر اعظم آمده عرض کرد

کہ حضرت آغا سرکار جناب را یاد می فرمایند حضرت فرمودند تم چلو ہم آتا ہے۔ چون
جناب آغا بار بار پرسیدند بناچار عرض کردم کہ بدانست این عاجز مردم ہند ہزار درجہ
از اہل ایران دانشمند و ذکی ہستند بدین دلیل کہ مردم ہند گاہ ایران را بخواب ہم ندیدہ
مگر آنچنان مہارت بزبان پارسی بہم رسانند کہ با صاحب زبانان بحث می کنند و گاہ
غالب و گاہ مغلوب میشوند و بعض صاحبان انصاف کلام ہندیان را تحفتاً بسوئے
ایران می برند و اگر کسے اہل ایران صد سال در ہند گزارد در صحت الفاظ و محاورہ
با کودک ہفت سالہ نمیتواند کہ گپ زند درین ضمن عرض کردم کہ جناب را چند سال
میشود کہ بہند تشریف فرما شدہ فرمودند از چہل سال زاید میشود کہ من بہند آمدہ ام عرض کردم
کہ خواستگار معافی ام حالا جناب از زبان مبارک با چہار بار فرمودہ کہ تم چلو ہم آتا ہے
کاش بجائے آتا ہے آتے ہیں می گفتند کہ شتر گربہ نشدے و دیگر اینکہ ناصر کہ خود را
صفاہانی میگوید و بر شعر ہر یکی معترض میشود و ہر بار دعوی می کند کہ مرا سی و ہفت سال
شدہ کہ بہند آمدہ ام و قواعد تذکیر و تانیث از بر کردہ و یک صد دیوان ریختہ متقدمین
و متاخرین را سیر کردہ ام و شب و روز با شعراء و علماء ہند می گزارم روزے پیش
این فقیر آمدہ گفت کہ امروز غزل اُردو برین طرح برائے مشاعرۂ نواب نصیر الدین
گفتہ ام ؎ ہجر اُس کی مجکو بھاتی ہے۔ فقیر گفت کہ بفرمائید کدام غزل گفتہ فرمودند
ہرگز ہرگز بغیر از مشاعرہ نخواہم خواند چراکہ حظ در مکرر شنیدن نمی آید عرض کردم خیر
قند مکرر خواہد شد قبول نہ فرمودند آخر این عاجز و ناصر بمشاعرہ رفتند چراکہ فقیر را
نیز دعوت مشاعرہ بود چون شعراء غزلیات شروع کردند و نوبت بناصر رسید ناصر
این مطلع برخواند ؎

ہجر اُس کا مجھے ستاتی ہے | خواب کمبخت بھی نہ آتی ہے

اہل مشاعرہ بخندہ اُفتادند و ناصر از ندامت غزل را پارہ پارہ کردہ در فانوس شمع

انداختہ بہزار غضب از مشاعرہ بیرون رفت اتفاقاً درین اثنا ناصر ہم بمنزل آغا رسید گفتم
بیا یادش بخیر و چون ناصر ازین گفتگو آگاہ شد سر از خجالت بزیر داشت و بسیار
منفعل شد حضرت آغا از شنیدن این تقریر بکشادہ پیشانی دست این عاجز در دست
خود گرفتہ بدیہہ این شعر بر خواندند

سخن راست ہمین ست کہ ترکی گفتست	بسر راست پسندان کہ گہرہا سفتست

بخدا چون حضرت آغا عالم و فاضل و صاحب جود و عطا و غربا پرور
و مسافر نواز و صاحب انصاف و دستگیر بیکسیان تا حال بنظر نیامدہ افسوس صد ہزار
افسوس و دریغ صد ہزار دریغ کہ آن آفتاب علوم و گنج ہنر بعمر ہفتاد سالگی
ازین دار ناپائدار بسوئے عالم بقا شتافت مزار شریفش بر کوہ شریف زیارتگاہ
خاص و عام است و حسرتی کہ در دل فقیر باقیست اینست کہ بوقت انتقال
آن سپہر معرفت در حیدرآباد نبودم ہمراہ یمین السلطنت در دولت بملازمت حاضر بود
فقیر این تاریخ یافتہ

کشیدہ آہ نوشتم ز رحلتش ترکی	درون گلشن جنت مقام طوبی باد

الحمد للہ کہ این شعر نیز از ان طوبی گلزار جنت بیاد آمدہ

بر ہر زمین شعر من ای آسمان بگرد	برگشت بر فلک چو پی حیدر آفتاب

طلسمی تخلص مولوی حسن علی نام حیدرآبادی عالم متبحر و مستند ہستند و در عروض و قافیہ
دستگاہ چنان پیدا ازند کہ بسان آنجناب کسے در علم عروض نظر نیامدہ مرا چہ یارا
کہ زبان باوصاف آن کان فصاحت و بلاغت کشایم در حیدرآباد بوکالت
درجۂ اول مشرف گشتہ و صدہا شاگردان آنجناب در پیشہ وکالت پاس شدہ سند
وکالت یافتند از بست سال با فقیر اتحاد دارند و این عاجز را مخاطب بہ برادر
می کنند بعض بعض حساد از بندہ پیش آن والا منش گفتند کہ ترکی در حق شما ہجو

وچنان می گوید فرمودند کہ راست راست نیست کہ ترکی اگر دہ سال علم ازین بیاموزد میتوانم آموخت واگر پنجاہ سال فکر کنم یک مصرعہ رنگین چون ترکی نتوانم گفت واین شعر خواندند ؛

این سعادت بزور بازو نیست — تا نہ بخشد خدائے بخشندہ

عمر آن والاصفات بہ پنجاہ سال رسیدہ ودیوان پارسی بہ تکمیل رسانیدہ انشاء اللہ تعالی عنقریب بقالب طبع خواہد در آمد اینچند شعر حسب الطلب فقیر بقلم خود نوشتہ عنایت فرمودند

چہ توان چارہ نمودن رم آن آہو را — کہ زخود میرمد آنکس کہ کند رام اورا

بسیار خوب گفتہ

گرمن زلف سیاہ تو نہ بخشد چہ عجب — جمیع الفت بمسلمان نبود ہندو را

ولہ

حاصل عشق ہمین است چہ می باید کرد — آشنا دشمن جانم شد وبیگانہ جدا

ولہ

گردون مرا طلسمی اگر بشکند چہ دور — بشکستہ دیدہ ام ورق انتخاب را

این ہم خوب گفتہ ؛

آن بلبل برگشتہ نصیبیم کہ صیاد — شد فصل نہ انداخت گلی بر قفس ما

طلسمی بود یاد دیگر ندانیم اینقدر دانیم — کہ درخون جگر دیدیم غلطان نوجوانی را

ولہ

اسیر بند وفائی تو کے شود آزاد — فزون زدام کند مرغ در چمن فریاد

چنانکہ شاخ ثمردار بشکند از بن ؛ — شریف نیز بیفتد زکثرت اولاد

نہ از حبیب شکایت نہ از رقیب گلہ — طلسمی از دل بیتاب می کند فریاد

ولہ

دل کردمن ظلم بجانانہ چہ گویم — حرف گلۂ خویش زبیگانہ چہ گویم

ولہ

زنہار طلسمی نروی راہ محبت — سرگشتہ وحیران وپریشان شدہ باشی

طاعت[۱۲۳] تخلص محمد خان نام حیدر آبادی از ملازمان سلطان دکن واز تلامذۂ این فقیر نوجوان وفارغ التحصیل است مگر شعر دردیری می گوید دیوان پارسی مختصر

ترتیب کرده دیر شد که ندیدمش اینچند شعر از فکر آن زیبا طلعت است؛

مگر نه بر سر بالینم آن نگار آمد؛		اگرچه بعد خزان در چمن بهار آمد
کدام حربه نبر من ز دست یار آمد		زغمزه گاه تفنگے زند گہے تیرے
فزون ز انجم افلاک در شمار آمد؛	ولهٔ	چو داغهائے غمت را شمردم ای مهوش
که گر دهد بسحرگه بشام می گیرد		ستان نه از کف آن یار سفله خو چیزے
کدام باد صبا را بدام می گیرد	ولهٔ	بگفت حضرت تحرکی چه طلعتا مصرع
هزار سال کنم گرد عائے صبح وصال		شب فراق تو آخر نشد نخواهد شد
مگر پیالهٔ خون جگر حلال حلال		مراست بی تو مئی لاله گون حرام حرام
که هست در غم تو روز و ماه و شب چون سال		قسم بجان تو من زندگی نمی خواهم
تو پیش پیش روی از غرور من دنبال		خدا کند که دمی سیر در میان چمن؛

طاہر سلمهٔ الله تخلص سید محمد عبد الطاهر حیدرآبادی نائب قاضی بلده از علم عربی و پارسی بهره وافی یافته و از شاگردان حضرت کیفی است اگرچه نوجوانست مگر در تلامذهٔ جناب کیفی چون طاهر کسے خوشگو نظر نیامده و چون در مشاعره غزل می خواند از خواندنش رونق شعر و مشاعره دوبالا می شود این اشعار از فکر بلندش بدست شده؛

که بر یک ناقهٔ دل زالبه بستیم محملها	ولهٔ	تماشا کن بیا ای لیلیٰ محمل نشین امشب
لختهائے دل بسمن رسینه آشنا نه بود	ولهٔ	دوش دیدم در ره او طاهر جان سوخته
بدامن رفته رفته میرسد چاک گریبانش		اگر دست دل دیوانه خود را نمی گیری

بسیار خوب گفته

من پشیمانی خورم غم میخورد مهمان من		بینوا ایم کرد عشقش آنچنان کای همنفس

این هم خوب گفته

حرف الظاء معجمہ

ظہیر[125] تخلص سید ظہیر حسین خان نام دہلوی از تلامذۂ حضرت ذوق بود در حیدر آباد آمدہ بملازمت مہاراجہ کشن پرشاد بہادر شاد روز عمر را طی کرد در قصاید و غزل اُستاد مسلم الثبوت گزشتہ وصد ہا شاگر دانش در ہر دیار دیدہ شد دو دیوان ریختہ اش مطبوع گشتہ در ہر ملک ہندوستان مشہور شد و با فقیر بسیار محبت داشت و در کلام خود بتجدید تبائی این عاجز کردہ و فقیر نیز ممنون است کہ این تذکرہ خالی از کلامش ماند لہذا بصد جہد این سہ شعر پارسیش بدست آوردم۔ ظہیر در عمر ہشتاد سالگی در حیدر آباد رحلت کرد و مزارش در دایرۂ میر زیارتگاہ ہر کہہ ومہہ است فقیر تاریخ وفاتش بدین طرز گفتہ

گشت تر کی سال فوتش آشکار		عو ر را چون جمع کردم با ظہیر
	ظہیر	
ہر شاہد سیمیں بدن ہر دلبر گل پیرہن		رشک شفق رنگ سحر لعل و گہر شمس و قمر

در مدح

ای شہ عالم پناہ خسرو انجم سپاہ		حامی دین نبی وارث شاہ نجف
آصف آصف نظیر شاہ سلیمان سریر		مردم چشم بصیر نور نگاہ سلف

ظاہر[126] تخلص محمد اسماعیل نام حیدر آبادی نوجوان و از شاگردان حضرت کیفی است این یک شعر از فکر او بدلم جلوہ افگند ؎

شاد آنکس کہ بدل جلوۂ یاری دارد		چشم خود محو تماشائے نگارے دارد

حرف العین مهمله

[۱۲۷]
عاشق تخلص میر انصار علی نام حیدرآبادی کشنر آبکاری است در عربی و پارسی و انگریزی ستند غالباً عمر عزیزش قریب پنجاه رسیده باشد اول دیوان پارسی و ریخته که گفته بود ضایع شد واکنون در تکمیل دیوان پارسی و ریخته باز سعی کرده و در هر دو زبان با فقیر مشوره می کنند اگرچه کم میگویند مگر بسیار خوب می گویند دیر شد که ملاقات نشده این چند شعر از فکر طبع بلندش که بر زبانم بود می نویسم ؛

عشقبازان را نماز سے دیگر است
عاشقا پیر کلیمی را اگر دیدے بگو
دیر است که از یار سلامے نرسیده
باز با یار از محبت تازه پیمانے کنم
نشود عیان محبت که سر عتاب داری
چه بلاست در وعشقت چه طلسم حسن رویت
نه چنان نهان که باید نه چنان عیان که شاید

وله

تفته جانان را گد از سے دیگر است
کیست مست جام عشق و رنه میخوارا تحنهیں
قاصد نرسید است و پیامے نرسیده
باز نذر غمزه شوخش دل و جانے کنم
دل ما چسان ربائی چو برخ نقاب داری
که برائے تیغ ظلمم سر بو تراب داری
بکمال بے حجابی عجب این حجاب داری

[۱۲۸]
عاشق تخلص مولوی عبدالرحمان شاید از خراسان بود مرد قوی هیکل پنجاه ساله بنظر می آمد و در هر علم عالم ستند مردمش می شمردند در سفر ملتان بمنزل نواب حامد شاه گردیزی با فقیر ملاقی شده فی الحقیقت هرچه از علم و فضلش گویم کمتر بود و علاوه از علوم و فنون بسیار خوش خلق و حاضر جواب و لطیفه سنج بود و دران ایام نواب حامد شاه این مصرعه طرح کرده روز مشاعره مقرر کرده بودند زلف سیه تو مشک چین است و فقیر از چند روز بمنزل نواب موصوف میماند آخر بروز مقرره بوقت شب همه شعرا بمنزل نواب جمع شدند و هر یک برین مصرعه غزل خواندن شروع کرد

چون نوبت بمولوی عاشق رسید شمع پیش آنجناب آوردند و عادت آن بزرگوار
این بود که بوقت خواندن مصرعهٔ اولی دست راست خود را بسینه می نهادند
و چون مصرعهٔ ثانی بآخر می رسید دست را چون شمشیر از سینه برداشته بی تکلف
بر هر چیزی می زدند چون آنجناب این شعر برخواند و حسب عادت دست از
سینه دراز کردند از اتفاق دست بر شمع رسید و فانوس شکست و آتش در مشاعره
افتاد همه شعرا گریختند و مکان مشاعره که قیمتی ده هزار روپیه بود خاک سیاه شد لیکن
مقام شکر است که بغیر یک اسپ نواب که آن هم هزار روپیه قیمت داشت
جان یکی انسان ضایع نشد آخر بهزار دشواری اهل فرنگ آتش را از آله ها
فرو کردند مگر بغیر از دیوارها نشان سقف وغیره باقی نماند و دو چار مکان غربا که از
خس و خاشاک بود پاک بسوخت و نغمهٔ شعر که آنحضرت از زبان آتش فشان برون بود پیدا

بر صفی شود و جهان بسوزد ‍ ‍ ‍ آهِ دلِ من که آتشین است

بدانست فقیر نهایت پُر تاثیر شعر بود ٭

عجیب[۱۲۹] تخلص محمد عبد الله نام حیدر آبادی پیر مرد بود هفت سال شده ندیدمش
شاید که رحلت کرده این اشعار یادگار اوست ٭

بغیر از شربت دیدار معشوق ‍ ‍ ‍ مریض عشق را هرگز دوا نیست
برتن نازک تو تکمهٔ زر بار گرانست ‍ ‍ ‍ ولهٗ ‍ ‍ ‍ رگ جان لایق این بند قبا می بایست

عجیبت[۱۳۰] تخلص سید حسین نام کرچیکار حیدر آبادی این هم پیر مرد بود یک بار
در منزل رفیع الدین حکیم دیده بودم خدا داند زنده هست یا بعالم جاودانی رخت
هستی نهاده همین یک شعر از فکر لطیفش یاد مانده ٭

نهال آرزو را خشک سازد صرصر پیری ‍ ‍ ‍ حطب را تا توانی تیشه بر سر میتوان راندن

عثمان[۱۳۱] تخلص مولوی عثمان خان نام حیدر آبادی از وظیفه خواران سرکار نظام

وعمر عزیزش به پنجاه رسیده و بر فقیر از دو چشم عنایت میدارند و لطف ها مینمایند این چند شعر از فکر والاایش بدست رسیده ؛

عشقت آباد نمود است بیابانی چند — چاک کرد است جنون تو گریبانی چند

ولہ

دلے دارم که پابند هوا نیست — تنے دارم که محتاج قبا نیست

دل من از دل تو راز دار است — میان آشنایان پرده ها نیست

بسیار خوب گفته

۱۳۲ عالی تخلص رشید الدین نام حیدرآبادی شاید از شاگردان حضرت علوی است اگرچه نوجوان است مگر قصیده از غزل بسیار خوب می گوید این اشعار از وست ؛

چکان ز ابر فیوض تو رشحهٔ الطاف — روان ز قلزم بذل تو چشمهٔ شیرین ؛

ز گفتگوئی تو فرحت بطبع افسرده — ز دیدن تو مسرت بخاطر غمگین

صلاح کار تو همدوش شاهد خوبی ؛ — دُر نظام تو همسلک رشتهٔ تحسین

۱۳۳ عروج تخلص احمد حسین نام لکهنوی پیش نواب کلب علیخان بهادر والی رامپور دیده بودم در عمر صد سالگی رحلت فرمود این یک شعر از فکر بلندش یاد مانده ؛

بلند بختی من بین اے عروج باید دید — که بعد مرگ غبارم بکوئی یار نشست

۱۳۴ عروج تخلص بادعلیشاه نام حیدرآبادی سجاده نشین درگاه میر مؤمن شاه حبیب رح هستند قریب چهل سال عمر داشته با فقیر انس میدارند این یک شعر از فکر آن کوکب معرفت یاد می دارم ؛

عروج خویش نخواهیم درین سرای فنا — مگر بعرصهٔ محشر اگر خدا بخشد

۱۳۵ عینی تخلص سید خواجه محی الدین نام حیدرآبادی فارغ التحصیل و مدرس مدرسه دار العلوم و از تلامذهٔ این فقیر است دیوان پارسی به تکمیل رسانیده و مختصر تاریخ دکن در ریختیه نیز گفته و چند کتب دیگر عربی و پارسی را در اردو ترجمه کرده عمرش از سی سال

بیش نیست این اشعار از فکر آن عین الیقین بلب میدارم ؛

از سخن میکشد و باز کند زنده بحرف — هست پنهان الملعش رنگ حیات و اموات

ولہ

چو شد سرمایۂ عمر روان تاراج کج فهمی — مرا یاد آن زمان ای همنفس یا دخدا آمد

[126] عتیق تخلص انوار الدین نام حیدرآبادی چهلساله در شهر گدائی میکند و از تلامذۂ این فقیر است این یک شعر از فکر عمیقش چون دُرِ نایاب بدست رسیده ؛

بسوی کعبه چو از کوی او عتیق روم — دلم بناله در آید که من نخواهم رفت

ولہ

شور برپا شده کان سرو خرامان آمد — بتماشای چمن مست و غزل خوان آمد

[127] عارف تخلص نامش یاد نمانده حیدرآبادی از تلامذۂ این فقیر و از ملازمان سلطان دکن است عمرش بسی و پنجسال رسیده این یک شعر از فکر او یاد می دارم ؛

تمنا سم نه جز یار عارف کسی را — خداوند گو من باشد گواهم

[128] عصمت تخلص بسم الله بیگم نام دختر کلان این فقیر و زوجۂ نواب میر شهامت علیخان مرشدزاده تحصیلدار در اُردو شاگرد ظهیر مرحوم گاه گاه در پارسی هم فکر میکند این چند شعر از طبع موزونش بقلم می آرم ؛

گر ز بستان حریمش نه صبا می آید — بوی زلفش بمشامم ز کجا می آید

رخت بندید که سرزد بفلک صبح رحیل — هر شب این بانگ بگوشم ز درا می آید

افگنم خرقه و تسبیح در آتش واعظ — این نه طاعیست کز و بوی ریا می آید

دختر ترکی شاگرد ظهیرم عصمت — شد غزل چست ازین وجه حیا می آید

[129] عفت تخلص خیر النسا بیگم نام دختر خورد این فقیر و زوجۂ نواب خواجه حسین اثر و شاگرد ظهیر دهلوی مرحوم اگرچه بار یختہ میل دارد لیکن در پارسی هم طبع آزمائی می کند این دو شعر نعتیه از فکر اوست ؛

نشستم بر سر کوی محمد ؛ — که شاید بنگرم روی محمد

دماغ من معطر کن خدا را　　صبا از بوی گیسوی محمدؐ

عالی تخلص مولوی وحید الدین نام حیدرآبادی در زمرهٔ حکماء ملازم است از دیدنی پنجساله العلوم میشود و با پارسی بسیار میل دارد یک دوبار ملاقات با فقیر شده بسیار خوش خلق نظر آمد این اشعار از فکر عالیش بصد تجسس بدست شده ؛

تنگ انسانی بود با کفر و ایمان زیستن　　گاه کافر بودن گاهی مسلمان زیستن

روح عاشق در شبستان جو از عشق دوست　　چون پری در شیشه دارد حکم پنهان زیستن

کار سوهان میکند در سینه من هر نفس　　سخت جانی ها بود در هجر جانان زیستن

با می و مطرب بسر کن عمر در میخانه　　خوش بود فارغ ز رنج و غم چو مستان زیستن

ای دل مضطر برون از سینه تنگم بیا　　چند مانند شرر در سنگ پنهان زیستن

ما اگر رفتیم ای عالی ازین دنیا چه غم　　زنده ماند آنکه او راهست شایان زیستن

عدیل[۱۲۱] تخلص خواجه وحید الدینخان حیدرآبادی از منصبداران سرکار نظام و از تلامذهٔ حضرت رضی الدین کیفی است از علم بهره وافی اندوخته و در شاعری از هم سالان گوئی سبقت ربوده و اشعار را در مشاعره باواز بلند میخواند مگر از غایت فربهی نشست و برخاست مشکل میکند روزی یکی خشک اندام خداوند راست یا دروغ میگفت که خواجه وحید الدین خان چون بر اسپ سوار میشود پشت اسپ با زمین می ساید گفتم چه مضایقه نواب قادر الدینخان پنجابی را دیده ام که رهوار را او را نتوانست برداشت مگر در معرکه کسی با او چار چشم نشد این چند شعر از فکر نازکش بدست شده ؛

مدهوش می نشینم و مستانه می روم　　معذور دار آنکه ز میخانه میروم

ای حق دوستی قدیم گواه باش　　کز بزم دوستدار چو بیگانه میروم

حق اینست که بسیار خوب گفته

صنم عشوه گری ماه رخی سیمبری　　ولهٗ　　بنگاهی بربود این دل دیوانه ما

سودائی رخ یار چنان کرد نزارم — ولہ — رنگ زخم از ضعف پریدن نتواند

یکے از عزیزان دکن گفت بعد لفظ چنان کاف بیانیہ می باید و آن نیامدہ گفتم اگر نباشد ہیچ مضایقہ نیست کہ در کلام بعض اساتذہ ہم نیامدہ محسن تاثیر مے گوید

گل چنان بی ثمر ہائے چمن می پوشد — آنچنان عیب ترا خلق حسن می پوشد

چون پردہ ز روئے او فگندم — غلبیل — صدگونہ حجاب درمیان شد

من ندارم مجال شکوۂ تو — ولہ — گلہ اما کند شکیبائی

عبید[۱۴۲] تخلص عبد الغنی نام حیدرآبادی چہل سال عمر دارد روزے با فقیر گفت کہ من از تلامذۂ جناب ستم خیر باشد یا نباشد این یک شعر او مرا پسند آمدہ ؂

بندہ لست عبد یا رزاق — رزق او را بہ بندگان بسیار

عنصر[۱۴۳] تخلص حفیظ الدین نام حیدرآبادی از منصبداران سرکار نظام و از تلامذۂ این فقیر است عمر شریفش از چہل سال تجاوز کردہ علم عربی و پارسی بقدر ضرورت داشتہ دیر شد کہ ندیدہ ام این اشعار از فکر اوست ؂

حاجت خضر مرا نیست درین وادئ عشق — ولہ — طے بصد شوق کنم راہ بیابان چند

کیست در عالم کہ از حسن رخت دیوانہ نیست — بر جمال شمع رویت نیست کو پروانہ نیست

بتکدہ باشد کہ کعبہ روشن است از یک چراغ — کیست آنجائیکہ آنجا جلوۂ جانانہ نیست

کیست آن یار کہ گوید بر جانان یکشب — ولہ — سرگذشت دل دیوانہ و افسانۂ ما ؂

دیدم خم ابرویت گردید دلم پر خون — ولہ — از دیدن ماہ نو دیوانہ بجوش آید

عرشی[۱۴۴] تخلص مولوی محمد فضل رب نام تاجپوری در حیدرآباد بمنزل نواب جعفر حسینخان یک بار ملاقات شدہ در آنوقت بر ریش خضاب سکر دو دیر شد بعالم جاودانی رحلت کردہ بغیر قصیدہ با غزل میل نداشت لہذا اینچند شعر از قصیدہ بقلم می آرم ؂

ملک شہر و فلک قدر و قدر قدرت قضا صولت — بلبہا عیسئ ثانی بعارض ماہ کنعانی

فلک تخت و ملک بخت و کرم پاش و صبا اشہب	جہان بخش و جہان دار و جہانگیر و جہانبانی
تہمتن تن سکندر در مؤید غضنفر فن	بفر و قدر سلجوقی بہ بوق و توق ساسانی
شقایق رو دقایق دان بحار جیع مطالب را	بمیدان رستم دستان بحکمت رشک لقمانی

عرشی تخلص مولوی عبد السلام از مدراس آمده بحیدرآباد بسبب ملازمت سکونت ورزیده مردم معمر بود دیر شد که انتقال کرد دو بار در مشاعرهٔ حضرت ضیعم دیده بودم این دو شعر بمشکل بدست رسیده ؎

مژده ای دل موکب مسعود سلطانی رسید	بنده پرور میر سید الطاف یزدانی رسید

تاریخ

چو عرشی سر دشمنانش برید	ندا شد ز کلبرگه آمد نظام ؎

علوی تخلص میر امداد علی نام تھانوی از ہند آمده بحیدرآباد ملازم شد بعد از چند سال ترک ملازمت کرده بلباس فقر در آمده بہ بیعت مرزا سردار بیگ که یکی از اولیائے کرام آن عصر بود مشرف شده خرقهٔ خلافت یافته لعلوی قلندر نامزد شدند و طالبان راه خدا را بیعت می گرفتند و از ہر علوم سینهٔ آن دریائی معرفت موج خیز بود و در فن سخن ہم صدہا تلامذه از آن قلزم معنی دُر مقصود می گرفتند بر فقیر بسیار لطفہا می فرمودند بعمر ہفتاد سالگی بسوئے روضهٔ رضوان شتافتند عرس آنحضرت مریدان و شاگردان ہر سال بتکلف می کنند و در ہر عرس مشاعره بر مزار شریفش مشتمل مزار مبارک آنجناب پائین مزار مرشد خویش است سالی در مشاعرهٔ آنجناب بسبب پیرانه سری حاضر نشدم شب بخواب دیدم که با من از عتاب می گویند چرا در عرس و مشاعرهٔ ما نیامدی علی الصباح بر مزار شریفش رفته و فاتحه خوانده گفتم انشاء الله تعالی درین سال اگر زنده مانم حاضر خواهم شد خطائے گزشته معاف شود باز حاضر شدم

دیوان پارسی و اردوئی آنحضرت مکمل شده پیش بعض مریدان است این اشعار از طبع پاکش زیب اوراق میکنم

در مدح حضرت مرزا مرشد خویش گفته

هرکسکه کشد باده ز پیمانهٔ مرزا — خیزد ز لحد واله و مستانهٔ مرزا
عمریست که در دیدهٔ دل میکشم از شوق — چون سرمه غبار ره کاشانهٔ مرزا
ای بادکشان زود بیائید که امروز — باز است چو مسجد در میخانهٔ مرزا
بر علوی سودازده گیرید نه حرفی — عمریست که از دل شده دیوانهٔ مرزا

وله

زسوز سینه بیرون میجهد صد التهاب از من — سراپا سوختم ناید چرا بوی کباب از من
نه محتاج سوال استم نه معذور جواب استم — بود اندر دلم هردم سوال از من جواب از من

وله

ما غبار به فلک از نظر انداخته ایم — خاک در دیدهٔ شمس و قمر انداخته ایم
رخت هستی بره عشق زد و گشن افگندیم — گام اول همه زاد سفر انداخته ایم

۱۴۷ عدیل تخلص غلام غوث نام حیدرآبادی در مشاعرهٔ فیض دیده بودم حال علم و عمر یاد نمانده این اشعار از فکر بلندش زینت اوراق میکنم

هر که مست مے توحید خدا می باشد — از همه عالم اسباب جدا می باشد
بستهٔ سلسلهٔ کاکل خم دار بتان — در شب هجر گرفتار بلا مے باشد
مرگ را هر که حیات ابدی می داند — از مسیحا نه طلبگار شفا مے باشد

۱۴۸ عابد تخلص نواب میر عابد علیخان مخاطب بصولت جنگ بهادر از امرائے حیدرآباد است در عربی و پارسی مستند عمر شریفش قریب پنجاه سال است دیوان اردو آنجناب بقالب طبع رسیده و حرز جان سخن شناسان گشته با فقیر از دیر اتحاد قلبی می دارند و فقیر نیز دو قصیده بمدح والا لیش گفته حضرت عابد را از عطر بسیار شوق است

یعنی هرکسکه بدولتخانهٔ آنجناب میرود معطر میشود خواه امیر باشد یا غریب یکدو شیشهٔ عطر بدستش میگزارند و آنقدر عطر هر قسم بجامه اش میمالند که تا چند روز بلکه از شست وشوهم بوئے عطر از جامهٔ او نمی رود جمله عطریات در صندوقچه هائے آنوا الا مشام مهیا می ماند چند شیشه با فقیر هم عنایت فرموده و چون بمشاعره قدم رنجه فرمانید دماغ همه حاضرین معطر میشود والد ماجد آنجناب نیز شاعر مستند بودند و شاعر تخلص میکردند فقیر بپایۂ بوسی آن مغفور رسیده و حضرت عابد در ریختہ چار دیوان تصنیف فرموده بقالب طبع درآورده بهر جا دستیاب میشود و دیوانے مختصر در پارسی نیز مرتب کرده این چار دیوان که در ریختہ گفته بدین اسم مشهور گشته - مذاق عابد - یادگار عابد نغمهٔ روح - نامهٔ عشق - این اشعار از فکر والاۓ اوست ؛

حاجی لطیفی اُو و در یثرب جو زوّار یم ما — برهمن آسا به بتخانه پرستار یم ما
حق شناسی دل ما نیست از مقصود هم — حاکم شرعی کجا گو قابل دار یم ما
مقصد ما جز تو دیگر نیست هر جا ای صنم — شل شیخ و برهمن کارے نمیداریم ما
آن غزال چشم تا در چشم ما کرده وطن — عابدا چون نرگس بیمار بیمار یم ما

ولہ

کار دنیا چه سست بنیاد است — زانکه بنیاد دهر بر باد است
عشق عشاق را دهد شاهی — تیشه افسر به فرق فرهاد است
ساقیا ساغرے عطا فرما ؛ — کشور دل ز باده آباد است

ولہ

گو نه پنداری چنین لایق منم — لیک بهر وصل تو شایق منم
با مریضان گوید آن رشک مسیح — در طبیبان جهان حاذق منم
صبح دم از غیب می آید ندا — جمله را روزی رسان رازق منم
در گلم روز ازل پیوست عشق — جمله معشوق اند و یک عاشق منم
چون نباشم عابدا من پیش رو — در گروه سالکان فایق منم

(۱۴۹) عزیز تخلص نواب عزیز یار جنگ بهادر حیدرآبادی از ملازمان سرکار نظام و از
تلامذهٔ حضرت داغ مرحوم عمر عزیزش لبسی سال رسیده دیوان اُردو تکمیل رسانیده
و یک نسخهٔ واسوخت که از واسوخت امانت کم نیست مطبوعه شده عرس و مشاعرهٔ
حضرت فیض مرحوم از سعی آنجناب بهر سال میشود و از دور شعرائے پارسی و اُردو
می آیند و غزلیات همه در گلدسته طبع کرده گلدسته ها را تقسیم می نمایند و نواب عزیز
با فقیر انس میدارند و بلطف پیش می آیند این یک شعر پارسی از طبع عزیزش بهمدست شده

خواهی از حق حور و خلد و جام کوثر زاهدا		باز میگوئی که ذوقم با مے و جانانه نیست

(۱۵۰) عاجز تخلص غلام دستگیر نام حیدرآبادی شاگرد حضرت راقم مدراسی اول که این فقیر
وارد حیدرآباد شده با جناب عبدالرزاق عاصی تخلص خلف کلان جناب عاجز ملاقات
رو داد و مرا در منزل خود آورده چند روز مهمان داشت و با حضرت عاجز آنچنان موانست
پیدا شد که ما هر دو بغیر ملاقات یک روز قرار نمیگرفتیم و یک لحظه دور نمی شدیم و هر دو
ذکر شعر و سخن میکردیم حضرت عاجز بالکل بارسخته میل نداشتند و در پارسی اهل سخن
آن معدن فصاحت را جامئ ثانی می گفتند دیوان آنحضرت بقالب طبع
در آمده هر جا بدست میرسد و قصاید و غزلیات آنجناب بهر محفل مولود خوانان بصد
ذوق و شوق میخوانند قریب سه سال میشود که بعمر هفتاد و هفت سالگی رحلت فرمود
این اشعار از دیوان آن نیکو شعار منتخب کرده ام ؛

راهے بسوئے خلد کشادی برائے ما		جان و دلم فدائے تو ای رهنمائے ما
مُردم ز سرد مهری چرخ ستم شعار	ولہ	ای پیری فروش بیار آفتاب را
رفته رفته بچمن رفت و حدیث من و تو	ولہ	بلبل آواره و گل پاره زننگ است اینجا
گر طالب عیشی بطلب گوشهٔ عزلت	ولہ	لذت ندهم بوس و کنار سر راهے
شب معراج گویم یا شب قدر ؛	ولہ	که شد در بزم جانان بارم امشب ؛

پس از چندین دعاہائے سحرگاہ ؛ بحمد اللہ برآمد کارم امشب

ولہ بلبہا سکینی احیائے عالم ؛ پئے احیائی من ہم بر کشا لب

ولہ روی جانان را بیان دیگر است ؛ زلف او را داستان دیگر است

نے مرا صبر و نہ ترا لطفے ؛ کار بسیار مشکل افتاد است

ولہ ز شور حشر ہم از خاک بر ندارد سر ؛ دلم براہ تو مانند نقش پا خفتہ است

ہم جور ترا نہ حد و غایت ؛ ہم صبر مرا نہایتے نیست

ولہ دل و دین باختہ در راہ تو ہشیاری چند ؛ بی خبر گشتہ ز خود از تو خبرداری چند

روز کہ شود پرسش احوال شہیدان ؛ خون ہمہ عشاق بدامان تو یابند

ولہ امید خاطر امیدواران دیر می آید ؛ بہنگام طلب ز ابر باران دیر می آید

زبانم بستہ می گردد بہنگام دعا یا رب ؛ بلب حرف طلب از شرمساران دیر می آید

ندانم اینچہ حکمت است با چندین عنایت ہم ؛ ترا رحمت بحال جان نثاران دیر می آید

صلاح کار گر خواہی مکن تعجیل در پاسخ ؛ جواب با صواب از سنجیدہ کاران دیر می آید

نمیگردد شگفتہ زود ہرگز طبع افسردہ ؛ بلی بعد از خزان فصل بہاران دیر می آید

مشو رنجیدہ گر ناید جواب از عاجز بیدل ؛ صدا از خستہ جان دلفگاران دیر می آید

ولہ بر آتش حسنت ای جفا جو ؛ مرغ دل من کباب تا چند

از مستی چشم فتنہ زا بیت ؛ این ہستی من خراب تا چند

ولہ در پیش مردمان صف مژگان یار ہست ؛ ترکان سنان گرفتہ بکف دستہ دستہ اند

گہ سرمہ شدہ نرگس شیدائے تو بوسم ؛ گہ رنگ حنا گشتہ کف پائی تو بوسم

غبار دو جہان از دامن خاطر بیفشاندی ؛ براہ عاشقی جان و دل خود باختی رفتی

ز برق خندہ آتش بر زدی در خرمن گلہا ؛ بسوی غنچہ ہم رخش تبسم تاختی رفتی

رخش

عاصی التخلص مولوی عبدالرزاق خلف الصدق حضرت غلام دستگیر عاجز

تخلص عالم هستند و در سرکار نواب فخر الملک بهادر ملازم هستند با این فقیر از مدت مدید اتحاد قلبی دارند اگر این فقیر را گاه در بازار یا در جائے دیگر می بنید از سواری فرود آمده خم برائے تعظیم میشوند و فقیر را از مخلصان میدانند دیر شد که ملاقات نشده در پارسی فکر نیکو داشته و عمر هم از چهل سال تجاوز کرده و آنچه اشعار حضرت عاصی گرفته بودم یاد نمانده آرے راست گفته اند یک پیری و صد عیب همین یک شعر از فکر عالیش یاد است ؛

داورم روز حشر ای عاصی
عوض هاویه ارم بخشید ؛

عشقی تخلص غلام مصطفی نام حیدر آبادی روزی در مشاعرهٔ فیض دیده بودم حال علم و سنین عمر یاد نمانده این اشعار از فکر اوست ؛

من ز دیدار تو ام صورت موسیٰ بیهوش
جلوهٔ حسن عجب هوش ربا می باشد

چون تو معشوق دل آزار کجا می باشد
همچو من عاشق خونبار کجا می باشد

خانه بر دوشم و در دوشم در بانم نیست
کلبه ام را در و دیوار کجا می باشد

همچو آزار محبت نبود آزارے
همچو بیمار تو بیمار کجا می باشد

ستم آنست که از پیر طریقت پرسم
خضر من خانهٔ خمار کجا می باشد

زندگی از مرض عشق تو دشوار بود
اینچنین سخت تر آزار کجا می باشد

بیخود دم جلوهٔ معشوق نبود ای عشقی
هوش عاشق دم دیدار کجا می باشد

حرف الغین معجمه ؛

غیور تخلص خواجه محمود نام مثنوی خان حیدر آبادی از منصبداران سرکار نظام و از شاگردان حضرت فیض مرحوم بودند در عربی و پارسی استعداد کامل داشتند

روزی پیش فقیر آمده گفتند که این غزل را اصلاح فرمائید عرض کردم که جناب کلام خود را چون آیه وحدیث میدانند و من مردود نیم که تصرف در آیه وحدیث کنم عرصه دو سال میشود که به پیرانه سالی رحلت فرمودند مثنوی شریف را بجوش الحانی میخواندند چنانکه سامعین متاثر میشدند این دو شعر از فکر آن مرحوم بدست شده

چاک از دست جنونست گریبانی چند — آتش عشق برافروخته دامانی چند

عمر در معصیت و جهل گزشت است [illegible] — جمع خاطر نشد از بهر خدا آنی چند

غنی تخلص مولوی عبد الغنی نام اکبرآبادی عالم جید و شاعر مستند بود چون کتاب موسومه به ارغوان آصفیه تصنیف فرمود پنج هزار روپیه انعام از سرکار یافته باز به اکبرآباد مراجعت کردند تا ده سال در تصنیف مشغول بودند و درین ضمن دیوان پارسی خود را نیز مکمل کرده عمر آنجناب بشصت سال رسیده بود این چند شعر از طبع پاکش واز زبان مبارکش بمشاعره شنیده بودم ؛

کافر زلفش دل از من برد و دین تاراج داد — کی تواند مؤمنی با نامسلمان زیستن

باده چون پیر است ساقی نوجوان باید مرا — با چنین پیر و جوان شادان و فرحان زیستن

بی جمال ماه کنعان بی وصال ماه مصر — بدتر از مردن شمارد پیر کنعان زیستن

وله

دارد شب فراق تو در سینه داغها — وز داغها براه تو روشن چراغها

میخانه ها خراب ز چشمت چو حال من — پر خون ز لعل تو چو دل من ایاغها

از قصیده

باز در گلشن امید گل تازه دمید — باز در باغ امل فصل بهاران آمد

باز بشگفت بهار چمنستان جهان ؛ — باز بلبل بهوای گل خندان آمد

وله

آن میمنت که در مه شعبان رسیده است — اثبات آن ز آیه قرآن رسیده است

شمه میدهد بغیر ترازو زر و گهر   گرچه آفتاب بمیزان رسیده است

ناصر صفاهانی گفت در شعر دویم مصرعهٔ اول بادهٔ کهنه و دیرینه دیده شده بادهٔ جوان و پیر بغیر سند معتبر نیست گفتم مولوی غنی عالم متبحر و شاعر بے بدل است یقین میدارم که بغیر سند نه بسته باشد فرمود بغیر سند دلم قرار نمی گیرد چرا که بسیار علماء و شعراء را دشوار یهای شعر در خلل می اندازد گفتم اگر دل جناب بغیر سند سکون نه پذیرد سند بادهٔ جوان و پیر از میر معز فقیر پیش میکند ٭

چه باک زانکه جهان سرد گشت ناخوش شد   که خانه گرم مغنی خوش است بادهٔ جوان

آنکه در پیرانه سر دارد جوانی آرزو   بادهٔ پیر از کف ساقی جوان باید گرفت

غریب تخلص غلام محی الدین نام حیدرآبادی تلمیذ جناب شوق یکبار در مشاعرهٔ فیض نظر آمده جوان نیکو منظر بود این یک شعر از فکر اوست ٭

کوئی جانان منزلم باشد غریب   گلشن جنت مرا در کار نیست

حرف الفاء

١٥٦

فیروز تخلص نواب فیروز الدین نام لاهوری در عربی و پارسی کامل بود و باشعر پارسی خصوصیت داشته دیوان پارسی مکمل کرده چون ارادهٔ طبع کرد در عین چهل و پنجسالگی رحلت کرد نصیر الدین خلفش که با سخن اصلا میل نداشت اوقات خود را در لهو و لعب بسر میکرد و نخواست که نام پدر من زنده باشد دیوان پدر را نگذاشت نواب فیروز فقیر را سرمهٔ چشم می گفت مگر اینقدر ندیدم که بخیل آنچنان بعذر که مگس مرده را از دست نگذاشت روزی شاعری یاور نام قصیده در مدحش گفته حسب اجازت خواندن گرفت چون بر خواند فرمود چرا مغز پاشی کردی و دماغ

مرا نیز پریشان ساختی یا ور گفت قربانت شوم قبل از خواندن قصیده ہمین سخن چرا نہ فرمودی کہ اوقات خود را ضایع نمیکردم آخر ازین لطیفہ پنجاہ روپیہ پیش نہاد و بعد از انگاہ ندیدم کہ بشاعری یا بدست فقیرے چیزی دادہ باشد روزے بدین خیال کہ شاید نواب کدام قبائے تو عطا کند عرض کردم کہ پیر و مرشد قبائی من بسیار چرک شدہ گفت تاہم از قبائی من بہزار درجہ بہتر است این یک شعر از فکر والاش یاد ماندہ ؎

بدریا گر فشد ظل دخان آہ سوزانم	شرر از اوج موج او چو کوہ آتشین خیزد

قالی تخلص محمد احمد نام حیدر آبادی از ملازمان سلطان دکن و از شاگردان حلوی قلندر راز دیدن سی و پنجسالہ معلوم میشود یکبار با فقیر ملاقات شدہ بسیار صاحب خلق نظر آمد این اشعار از زادگان طبع بلندش زیب اوراق میشود

در مدح شاہ گوید

والی ملک دکن خسرو عالی منزل	میر محبوب علیخان بہادر عادل
دانش آموز جہان دادرسان بی بدرد	دادگر داد دہ و دادرسان و نادل

فرخ تخلص نواب فرخندہ حسین خان بہادر خلف الصدق نواب جعفر حسینخان مخاطب بصف افگن جنگ بہادر اگرچہ جوانست مگر در علم انگریزی و پارسی استعداد ہم رسانیدہ با فقیر بدرجۂ غایت انس پیدا کرد این یک شعر از فکر بلندش بقلم می آید ؎

شکر میگویم کہ از پیش فراموشیہ یار	با نوید وصل آمد قاصد فرخندہ پے

فہیم تخلص محمد صدیق نام از نازک خیالان قصبہ پربھنی و ملازم در وکلائے سرکار نظام است عمرش قریب چہل و پنجسال رسیدہ باشد با فقیر از

مدت مدید محبت دارد و دیوان پارسی وارد و را بہ تکمیل رسانیده و صاحب تازه مضامین است شعر را بوجه احسن میگوید و غزل را در مشاعره با واز خوش می خواند این اشعار از فکر خوشش بصد سعی بدست آورده درج این اوراق کرده ام

زمن مگوئی کہ نہ کافر و نہ دیندارم
بر آستان محبت مگر جبین دارم

ناصر صفاهانی گفت اگر بجائے من مرا بودے یائی تحتانیہ کہ محل است از میان برخاستے گفتم قاعدۂ فارسیانست کہ بعد از الف و واو یائے زائده می آرند و آنرا موجب فصاحت می دانند یکے از اساتذه می گوید :

فہیم

مجوئی جادۂ زلفش کہ تیره و تار است
مرو بمنزل عشقش کہ سخت دشوار است

بچشم کم منگر رنگ خاکساری من
چہ گنجهاست کہ پوشیده در زمین دارم

کجا روم بکہ گویم کہ باورش دارد
شکایتی کہ ز یاران همنشین دارم

اجازتم بگلستان زچیدن گل نیست
وگرنہ جیب و گریبان و آستین دارم

ناصر گفت کہ برائی اجازت کسی می بایست اگر بدین طرز گفتے بہتر بودے

زباغبان بیے گل چیدنم اجازت نیست

گفتم ازین تصرف مصرعۂ فہیم از رتبۂ خود نیفتاده از انکہ در مصرعۂ فہیم باغبان محذوف است و در مصرعۂ حضرت باغ :

وله

زجوش شوق سرودم فهیم نغمۂ چند
سر صلۂ تمنائے آرزو دارم

صد مصیبت آورد در کوئی جانان زیستن
قیس را آسان نماید در بیابان زیستن

حق این ست کہ خوب گفتہ

خود نظر کن خواجہ بر انجام کار خویشتن
حیف کافر مردن و آوخ مسلمان زیستن

گاه چشم خود کشاهی بخت خواب آلود من
همچو یوسف تا بکی در کنج زندان زیستن

بخت من از گیسوئی پیچان او آموخت
غیر را کردن پریشان خود پریشان زیستن

باز همان صفاهانی گفت که بجائے گیسوئے پیچان اگر آشفته اش نوشتے
بهتر بودے چرا که آشفته و پریشان باهم ربطے دارد و پیچان در ینجا از دل
بستگی دور است گفتم باین قدر نتوان پیچید که اینچنین نشیب و فراز در شعر و شاعری
بسیار می آید ؛

خود سراپا حیرتم کین شیوه یوسف نبود		عیش و عشرت را ز کف دادن بدان

باز همان عزیز گفت که در مصرعهٔ اول لفظ خود محض بیکار است اگر لفظ من یا
بس نوشتے این قباحت دور شدے و مصرعهٔ دوم از حد ادب تجاوز کرده
یعنی آنچه زلیخا از حضرت یوسف میخواست شاهد او قرآن است قال الله
وغلقت الابواب وقالت هیت لك قال معاذ الله ؛ گفتم خاک
در چشم حسد که برین قدر بر فهیم بیچاره حرف گیری ها کنند نه بینید که مولانا جامی
و شیداها چه می گویند جامی

از صراحی دو بار قلقل می ؛		پیش جامی به از چهار قل است ؛
شیدا چیست دانی باده گلگون مصفا جوهری		حسن را پروردگارے عشق را پیغمبری

ولفظ خود چندان بیکار نیست قدرے دخل در معنی هم دارد ؛
فقیر تخلص حیدرآبادی یاد نمانده که کجا دیده بودم و دیگر حالات هم منکشف
نشده همین یک شعر از فکرش بلب می دارم ؛

مشو از یاد حق بیفکر ای فقیر		تو با او باش و او از تو جدا نیست ؛

فخر تخلص حضرت فخر الدین احمد نام قادری دهلوی پنجاه ساله خلف الصدق
حضرت سر برهنه شاه که نسبت ایشان به چند واسطه بحضرت غوث الثقلین
قدس الله سره می رسد دیر شد که از دهلی آمده بحیدرآباد مقیم شدند و از سلطان دکن
منصب مقرر شده می یابند وصد ها مرد و زن مرید حضرت هستند حضرت سر برهنه

شاه نواز دهم رجب در سال یکهزار و بست و چار هجری بعالم قدس شتافتند عمر آنحضرت قریب صد سال بود بر فقیر لطفهای فرمودند بعد از انتقال آنجناب حضرت فخر الدین بسجادگی شرف یافتند فرزندم فتح شاه دوله مرید حضرت برهنه شاه او دوله خطاب دادهٔ آنحضرت است انشاء الله تعالی ذکرش بجای خود خواهد آمد این یک شعر و تاریخ از فکر حضرت فخر بدست رسیده

تیغ کشیده بر گلوشت براند قاتلم		آه کشید لغتمش بهر خدا که همچنین
کتابی آنچنان گشت است تصنیف	ولہ	که در حسن معانی بی نظیر است
چو فخر حلیه درویشان مغنیست		ازان تاریخ فخر الفقیر است

فاضل[۱۶۲] تخلص قطب الدین نام حیدرآبادی سنین عمر و دیگر حالات یاد نمانده بهمین قدر یاد می آید که در مشاعرهٔ فیض دیده بودم مگر این دو شعر از سپهر فکرش یاد می دارم

چشم بینا اگرت هست ببین جلوهٔ دوست		زانکه خورشید درخشان همه جا می باشد
قدر فاضل کند و گوش به پندش دارد		هر که را نور خرد راه نما می باشد

حرف القاف

قمر[۱۶۳] تخلص میر امام الدین علی نام حیدرآبادی از منصبداران سرکار نظام است و از تلامذهٔ حضرت ثاقب نوجوانست دیگر حالات منکشف نشده این شعر از فکر او

کنم جان فدا بر گل عارض او		منم بلبل بوستان محمد

قباد[۱۶۴] تخلص عظیم الدین حسن حیدرآبادی نوجوانست از تلامذهٔ این فقیر در عربی و پارسی استعداد دارد این اشعار از فکر اوست

گرچه در جیبم گل دینار نیست		لیکن از بو خالیم گفتار نیست

میرسم مانند شل در کوی یار ‏ ‏ ‏ گرچه در پا قوت رفتار نیست
خرقه و سجاده را افگنده ام ‏ ‏ ‏ هیچ زاد ره بر سر من بار نیست

قاصد[۱۶۵] تخلص مولوی ابوطیب محمد یحیی نام حیدرآبادی از ملازمان سرکار نظام واز شاگردان مولانا محمد حسین راقم واز وابستگان نواب صولت جنگ بهادر وانتخاب جنگ بهادر هستند اگرچه عمرش از سی سال تجاوز نه کرده مگر در عربی فاضل و در پارسی کامل بنظر می آیند و با شعر پارسی اتحاد قلبی دارند و بسیار صاحب ادب هستند و از مدت با فقیر آشنائی میدارند اینچند شعر از طبع والای اوست ؛

هر که در الفت یاری دل زاری دارد ‏ ‏ ‏ او بجز زاری و فریاد چکاری دارد
از رخت آئینه در سینه غباری دارد ‏ ‏ ‏ گل ز روی تو بدل کاوش خاری دارد
گر شرارت شود از سنگ دلان نیست عجب ‏ ‏ ‏ سنگ پنهان بدل خویش شراری دارد
حالت عشق ز بیگانه چه پرسی قاصد ‏ ‏ ‏ لذت الفت از آن پرس که یاری دارد

وله

رسید آهم بهفت افلاک لیکن ‏ ‏ ‏ رسائی تا سر زلف دو تا نیست
بجز یاد تو چیزی نیست در دل ‏ ‏ ‏ بجز رویت کسی در چشم ما نیست

قاضی[۱۶۶] تخلص مولوی محمد احمد علی نام شاگرد حضرت فیض مرحوم حال سکونت معلوم نشد مگر در دهلی یکبار در مشاعرهٔ فیض دیده بودم این اشعار از فکر آن نیکو شعار است ؛

از طبیبان مجرب نشنیدم هرگز ‏ ‏ ‏ مرض عشق که محتاج دوا می باشد

وله

ترا ز لعاب دهان تو آستین دارم ‏ ‏ ‏ نه آستین بود این جوی انگبین دارم
مرا بکامک رسیداست ملک حسن اعجب ‏ ‏ ‏ از آنکه در بر خود مثل تو حسین دارم

قیصر[۱۶۷] تخلص شیخ عبدالقادر حیدرآبادی فارغ التحصیل و از تلامذهٔ این فقیر است هنوز عمرش بسی سال نرسیده این شعر از فکر آن عزیز است ؛

دل دیوانه ام سویش گریزد — ز جنت جانب کویش گریزد
وله
روی مهتاب چون بشب بینم — روی آن ماه یاد می آید

قادر تخلص قادر حسین نام حیدرآبادی از ملازمان سلطان دکن و در ریخته از تلامذهٔ جناب برتر موئی ریشش سفید و سیاه بنظر می آمد گاه گاه بپارسی هم فکر می کند این اشعار از فکر آن قادر سخن است ؛

سجده می بالد در آغوش جبینش ؛ — یاد چون آید خم ابروی تو
بعد از سی سال قادر بر سخن قادر شدم — پیر چون گشتم برین دشوار فن قادر شدم

قیصر تخلص شیخ محمد نام خلف کلان این فقیر است و ملازم سرکار آسمانجاه مرحوم عمرش از چهل سال تجاوز کرده علم بقدر ضرورت میدارد در ابتدا از گفتن نواب جعفر حسین خان ناول موسومه نکید النسا گفته مطبع در آورده بعد از ان نظر حضرت سر برهنه شاه بروی افتاد و از حال بحال شد و باز بتوجه آن بزرگ بخود آمد مختصر اینکه نماز پنجگانه و تهجد و تلاوت قرآن روزمره از و فوت نمی شود و خرقهٔ خلافت و خطاب فتح شاه دوله از انجناب یافته اوقات خود را در ذکر و فکر میگذارد با شعر چندان دل بستگی ندارد مگر گاه گاه فکر میکند ریخته شعر پارسی از فکر او ست

کرده با غیر یاری گریه می آید مرا — وای بر این جان نثاری گریه می آید مرا
قیصر دل خسته را تا چند ای شاه نجف — از در خود دور داری گریه می آید مرا

وله
بظاهر گرچه دشمن هست یارم — ولی در پرده با من اتحاد است
برای لذت دنیای فانی ؛ — مرا با نفس خود هر دم جهاد است

وله
دلم بهجر تو ای یار زار زار گریست — بانتظار تو هر شب هزار بار گریست

وله
شد تیره روز زندگی در حسرت آن ماه وش — نالم بهر شام و سحر ای وای بر تقدیر من

وله
درد و خبر ای مهربان من کیستم تو کیستی — لله بگو ای جان جان من کیستم تو کیستی

حرف الکاف عربی

کیفی تخلص سید رضی الدین حسن نام حیدرآبادی از منصبداران سرکار نظام واز شاگردان حضرت علوی قلندر درویش مرحوم واز محبان قدیم فقیر است در عربی و پارسی استعداد کامل داشته ذوق و شوق سخن از ابتدائے عمر در سر سیدا ند در پارسی و ریخته سخن نیکو گویند و چند مدت از داغ مرحوم در ریخته هم اصلاح گرفته در ینولا که عمر ایشان بچهل سالگی رسیده خود استاد شده اند اکثر مردم فیض در کلام پارسی و اردو از آنجناب میگیرند و چند کس از تلامذهٔ حضرت کیفی لایق و فایق بر آمده که ذکر شان بجائے خود نوشته ام کیفی دیوان اردو بتکمیل رسانیده و غزل را در مشاعره باواز بلند خوانند و نیز خرقهٔ خلافت از بزرگی یافته اند و حضرت کیفی پیش فقیر با ادب می نشینند بسیار صاحب ادب و خلق و مروت هستند این اشعار از زادگان طبع آن عالی فکر است

کند روشن خموشی آتش حسن بیان من — زبان شمع سوزانست گویا در دهان من
متاعی دارم و ارزان فروشی عشق بازارم — سر شکاف چشم حیرانست آذین دکان من

ولہ

بیار باده که ابر بهار میگذرد — زمان رحمت پروردگار میگذرد
مرا ز فکر سپید و سیاه و هر چه کار — بیاد چشم تو لیل و نهار میگذرد

ولہ

کم کند دشمن بدشمن آنچه با من کرد دل — ز آشنا دارم شکایت شکوه از بیگانه نیست
آمدن رفتن نشستن زود تر برخاستن — چیست این ایجان اگر انداز معشوقانه نیست
فاقه مستی هست کیفی مایهٔ عیش و نشاط — گردش تقدیر کم از گردش پیمانه نیست

ولہ

بیکدم آتش گل سوخت همچون برق سوزان را — غلط بود آنکه میگفتم بلند است آشیان من

حرف الکاف پارسی

گرامی تخلص غلام قادر نام جالندهری از ملازمان سلطان دکن است بزمرهٔ شعرا تنخواه می یابند در عربی پارسی مستند و از قرابت داران این فقیر است شاعریست نازک خیال جدت پسند و بلند پرواز دیوان پارسی مکمل کرده مگر هنوز مطبوع نشده عمر شریفش از پنجاه سال تجاوز کرده این اشعار از زادگان طبع آن گرامی قدر بقلم می آید

فلاطون علت بیتابی مجنون چه میداند — تو این حکمت ز لیلی پرس افلاطون چه میداند
زبان بلبلان آنانکه میدانند میدانند — که زاغ شرم دشمن نالهٔ موزون چه میداند
گرامی خم نشینی دیگر است و خم کشی دیگر — تو اسرار خم از من پرس افلاطون چه میداند

ولہ

کرشمه مست و فا غمزه سفته گوش آمد — تصرف اثر شکوه های دوش آمد
نیاز و ناز بیک چشمه آب خورده ولی — نیاز خود شکن و ناز خود فروش آمد
نگاه مغبچه آن باده ریخت در ساغر — که عقل مست شد و بیخودی بهوش آمد
چنان سرشک جگر گون ز دیده میچکدم — که دامن مژه داماں گلفروش آمد

ولہ

بخواه جام جم و ملک جم ز درویشان — که در به بطن صدف لعل در دل سنگ است
عتاب او همه آفت خطاب و همه قهر — گرامی آنچه فسونست و آنچه نیرنگ است

ولہ

در شکست دلم چه میکوشی — دشمن خانهٔ خدا شده

ولہ

بسا هنگامه دلها که برهم ساختی رفتی — نگاهی کردی و سرها بخاک انداختی رفتی
ترا گفتم مرو زین ره گرامی هیچ نشنیدی — غم دل در خریدی نقد جان در باختی رفتی

از منقبت

راه فردا میزند امروز من آ ولکی من — غوطه در گرداب امروزم خورد فردای من

کلبۂ تاریک من منت کش خورشید نیست ○ صبح محشر سایہ پرورد شب یلدائے من
ہستئ من مستئ منصور دارد در دماغ ○ میچکد خون اناالحق از لب گویائے من
حلقۂ زنجیر من آویزۂ گوش جنون ○ داستان بیخودی افسانۂ سودائے من
یامعین میرسد از ہر موئے درد آویز من ○ یامعین میجوشد از ہر موجۂ دریائے من
من بدامان معین الدین حسن دستے زدم ○ خواجۂ من سید من خضر من مولائے من
گرم جوشیہائے عشق خواجۂ بندہ نواز ○ جلوہ ریز آمد در آغوش دل دانائے من
ذرہ سر جوشم ولے دارم در آغوش آفتاب ○ گرد خود گردم بود مجنون من لیلائے من
مدح سر کردم گرامی خواجہ میگوید کہ باد ○ مدح سنج من گرامی شاعر یکتائے من

گوہر تخلص محمد منور خان نام از نواب زادگان مدراس است در مشاعرۂ حضرت فیض دیدہ بودم شاید چہلسالہ عمر داشتہ بسیار خوشگو نظر آمد پارسی و اردو ہر دو میگوید این دُر اشعار از محیط طبعش بصد ہا غوطہ بدست آوردہ ام ○

یار را با دشمنان دیدم بخواب ○ ہمدم من طالع بیدار نیست
در جہان دل دادگان حسن را ○ کار با عشق است و دیگر کار نیست
در دوکان دل بود جنس وفا ○ این متاع نیک در بازار نیست

حرف الام

لمعہ تخلص سید نوازش علی نام حیدر آبادی از ملازمان سرکار نظام و فرزند حضرت شعلہ مرحوم است فقیر حضرت شعلہ را ندیدم لیکن سخنوران حیدرآباد جناب شعلہ را اُستاد مسلم الثبوت دانند حضرت لمعہ اگرچہ جوانست لیکن در عربی و پارسی استعداد کامل ہم رسانیدہ و در ہر دو زبان شعر میگویند و دیوان پارسی را

تکمل کرده بافقیر از دیر محبت می دارند و به نکوئی یاد کنند و در وصف فقیر قطعهٔ چند شعر نوشته بود دیر شد که ملاقات نشده این چند شعر از فکر طبع بلندش بدست فقیر رسیده ؎

مست چشم ساقیم راهم سوئے میخانہ نیست		کار صہبائے مرا باشیشہ و پیمانہ نیست
خانهٔ دل رابجز دلدار صاحب خانہ نیست		اندرین گلزار جائے سبزهٔ بیگانہ نیست
همت مردانہ باید لمعہ دایم مرد را	ولہ	زن بود آنکسکہ او را همت مردانہ نیست
اگر دل صاف شد کار سکندر میتوان کردن		ازین مرآت عالم را منور میتوان کردن

از قصیدہ

گرچہ قیصر بجہان آمد و خاقان آمد ؎		کس بتمثیل تو کمتر اے شہ دوران آمد
در بغل شیشہ بکف ساغر می ہر کش		بتماشائے چمن مست و غزلخوان آمد

حرف المیم

مکمل تخلص مولوی رکن الدین نور محلی کہ در سخن اُستاد سیوم این فقیر بودند در عربی و پارسی دو دیوان پیدا اشتند کہ در سیاحت نادر غارت گران شد و فتوائے آنحضرت تا ملتان و خراسان و بہ بلخ و بخارا میرفت در اوایل پیش مظفر خان بادشاہ ملتان بعہدہ صدر الصدور ممتاز بودند بعد زان ترک این منصب کردہ بست و پنج سال بسیاحت پرداختند و از زیارت حرمین شریفین مشرف گشتہ بکنج عزلت نشستند و صد سال عمر یافتند و اکثر بافقیر ذکر حضرت نور العین و اقف بٹالوی میکردند و می گفتند چون واقف در شیرین سخنی و بذلہ سنجی و بدیہہ گوئی در متاخرین پیدا نشدہ و بارنگ تغزل انس داشت و قبولیت در کلام آن ستودہ صفات آنچنان بود کہ دہ شب

غزل میگفت وعلی الصباح در برزن و کو مردم می سرایند ند و اکثر در لاهور قیام
میداشت از ینوجه مردم او را واقف لاهوری میگفتند دران ایام که شجاع الملک
بادشاه کابل که شجاع تخلص میکرد در لاهور بود چون این شعر در یاد کابل از زبان بر شاه آمد

مرغ دلم بیاد وطن گریه میکند	این بلبل از فراق چمن گریه میکند

با ملازمان خود گفت که امروز دلم بیقرار است اگر کدام شاعر درینجا باشد حاضر کنند
که ساعتے باو بپردازم مردم دویدند و دران زمان واقف بقید حیات بود آن
بیچاره را مهلت تبدیل لباس هم نداده حاضر کردند و میگویند شاه شجاع مرد قوی هیکل
و بلند قامت و هیبت ناک بود و مردم ولایت او را رستم کابل میگفتند و واقف که
اینچنین شکل گاه در خواب هم ندیده بود چون رویش دید پایش بلغزید و بر زمین افتاد
شاه شجاع گفت کور استی واقف بدیهه گفت قربان شوم نور العین رستم این لطیفه
شاه را بسیار پسند آمد گفت بنشین و از کلام خود چیزی بر خوان عرض کرد که ملازمان الهی
بندهٔ دعاگو را اینقدر فرصت ندادند که یک قطعه در مدح بندگان عالی مینوشتم
حالا یک شعر قبل از لغزیدن پا گفته ام و این شعر بر خواند ؛

ندیده هیچ کس ظل هما را	بچشم خویش ظل الله دیدم

شاه بسیار آفرین و تحسین کرد و هفت نوبت این شعر از زبانش شنید و چون
واقف این غزل بر خواند ؛

صبا با زلف یار من چه کردی	زدی برهم قرار من چه کردی
مکدر گر نباشی با تو گویم	که با شست غبار من چه کردی
نشستی گرد کین از خاطر یار	بگو ای گریه کار من چه کردی

چون این شعر بر خواند شاه را حالتے سرداد و بسیار گریست و دو هزار روپیه
صله بخشید و باندیمان خود گفت این زاغ بچه زبان طوطی از کجا آموخت

ونقل دیگر می فرمودند کہ شیخ علی حزین اکثر اشعار واقف در صفاہان از زبان آدم می شنید چون از صفاہان بدہلی آمد واقف نیز دران ایام بدہلی بود روزے شیخ با واقف در مشاعرہ دوچار شد وچون واقف را نمی شناخت از واقف پرسید کہ تو از واقف لاہوری واقفی واقف گفت بلے من واقفم وچون شیخ معلوم کرد کہ واقف ہمین است برخاست وبغلگیر شد وگفت الحمد للہ ترا دیدم کہ از مدت مشتاق لقایت بودم وبدین لطیفہ کہ من واقفم آفرینہا کرد - آمدم برسر مطلب روزے درلاہور در حویلی میاں مبارک پدر فیضی بتقریب مشاعرہ جملہ شعرائے ہندوستان و ایران وملتان جمع شدند وبرین مصرعۂ طرح ہرکسی غزلے گفتہ بود اینست ۞

دوچار شد نہ کسے با من آن جوان تنہا

چون نوبت بحضرت مکمل رسید حضرت استادی این مطلع برخواند ۞

زدیم بر صف مژگان جان ستان تنہا		طرف شدیم باین لشکر گران تنہا

بعد ازان جملہ شعرا غزلہائے سر بریدہ یعنی بغیر از مطلع برخواندند و مجلس مطلع برزبان نیاورد دران بزم پادری پالیر کہ مدت ہا در ایران گذاشتہ بود ودران دور کسے ہمسر او در اہل فرنگ نبود ودر عربی وپارسی او را اعلما وفضلائے ہندی وغیرہ مستند می شمردند برخاست ودخواہانے شیرینی وپانصد روپیہ نذر کردہ شاگرد حضرت مکمل درآمد واین غزل درہمان مشاعرہ برائے اصلاح پیش کرد این دو شعر از وماندہ

بندۂ حسن اگر بندہ بود سلطان است		بندۂ یار اگر شاہ بود مسکین است
درجواب غزل حضرت سعدی غزلے		پالیر گفتہ کہ شایستۂ صد تحسین است

حضرت استاد فرمودند کہ در شعر اول مصرعۂ ثانی بجائے بندۂ یار بندۂ عشق بنویسید ہمہ حاضرین لب بہ تحسین کشادہ گفتند از لفظ عشق رتبۂ شعر دوبالا شد وشاعر صفاہانی معطری تخلص کہ درمیان مجلس نشستہ بود قطعۂ چند شعر بوصف حضرت مکمل گفتہ برخواند

که ازان جمله یک شعر این است ؛

ای ململ بهر دیدارت دوان ‌‌ ‌‌ ‌‌ شوئی لاهور از صفاهان آمدم

وحضرت ململ نیز این شعر بر خوانده ؛

بجهان کجاست ململا که بطبع و فهم چو تو بود ‌‌ ‌‌ ‌‌ بجز از دماغ معطری که نفر از گل و بو گرسنه

بس همین دو شعر اکتفا کردم و چون عمر آنحضرت بصد سال رسید رحلت کردند فقیر این مصرعه تاریخ یافته ؛ ع

سلطان سخن ازین جهان شد

۱۲۰۵ ه

میکش تخلص سورج بهان نام از قوم هنود بود در عین شباب از هندوستان بحیدرآباد آمده بردست حضرت علوی بیعت کرده مسلمان شد و خرقهٔ خلافت یافت وسجاد علی نام زد شد و تا زیست مجرد ماند متاهل نشده در ریخته چار دیوانش مطبوعه شده و صدها شاگردان و مریدانش درین شهر است مگر حضرت صغیر که ذکر شان بجای خود کرده ام هر سال عرس مشاعره بنام حضرت میکش میکنند و صدها مردم حاضر میشوند و طعامها میخورند با فقیر جناب میکش بسیار محبت میداشتند چون عمر شریفش به پنجاه سال رسید وفات یافتند هر چند جستجو کردم مگر از کلام پارسی میکش بغیر این یک مصرعهٔ تاریخی که برائے دیوان فقیر گفته بود دستیاب نشده ؛ ع

جوش گل گلزار سخن گلشن معنی

[illegible]

۱۳۰۱ ه

محشری تخلص میر تهنیت علی نام حیدرآبادی از شاگردان علوی قلندر است عمرش از چهل سال کم نیست با فقیر محبت میدارد مگر دیر شد که نظر نیامده این یک شعر از فکرش بدست شده ؛

این خستگان تیغ غمش محشری بحشر ‌‌ ‌‌ ‌‌ از آه و ناله محشر دیگر بپا کنند

معتمد تخلص نواب محمد گیسو دراز خان بهادر حیدرآبادی از امرای دکن است عمرش بسی سال رسیده باشد بار یخته میل دارد و دیوان ریخته تکمیل رسانیده اصلاح سخن از میر محمد علیخان ناظم میگیرند و گاه گاه در کلبهٔ فقیر هم قدم رنجه می فرمایند و بسیار لطفها دارند داد و دهش امداد می کنند روزی یکی از کهن سالان دکن که ریش سفید را تا بناف گذاشته بود از راه حسد گفت که نواب معتمد وعدهٔ خود را اکثر فراموش میکنند گفتم کرده باشند این تذکرهٔ شعراست نه تذکرهٔ وعده فراموشان این یک شعر از فکر آن نازک خیال بدست رسیده ؎

معتمد را به بزم خود چو رقیب		ندهد راه آن وفا دشمن ؎

محوی تخلص مسعود علی نام بی - اے متوطن قصبهٔ فتح پور علاقهٔ اوده عمر بچهل سال رسیده در حیدرآباد بعهدهٔ نظامت دار القضا متعین هستند. بار یخته میل ندارند اکثر کلام ایشان بفارسی نظر آمده از یاران قدیم فقیر هستند این چند شعر از فکر بلندش بدست رسیده

ز چشم گشته نهان در میان جان شدهٔ		ز مهر کرانه نشان داده بی نشان شدهٔ
ز حسن تست منور نگار خانهٔ دل		توئی که باعث تزئین این مکان شدهٔ
ناکرده یکی جور نفکر دگری گرم	وله	ناکرده جفا مستعد تازه جفائی
بره هجر دو یاران موافق نخوری غم		برنالهٔ دلگیر غریبان نگرائی
ز جهان وفا نه بینی ز فنا امان نیابی	وله	اگرش جدید گوئی و گرش قدیم خوانی

از مثنوی

کس نه نشان داد کجا می رود		کس نه عیان کرد چرا می رود
ذوق درین مرحله ها هم سفر		شوق درین معرکه ها راهبر

میرزا حضرت غلام احمد نام متوطن قصبهٔ قادیان که درین زمان نام آن قصبه

مبارک دارالامان مشهور شده آنحضرت خود را مسیح موعود می گفتند و قریب بهفت لک مردم هر دیار به بیعت آن ستوده صفات در آمده و ذات با برکاتش مستغنی از اوصاف این کمترین ہیچمدانست دیر شد که فقیر قصیدهٔ موسوم به تنبیهٔ الغافلین مشتمل بر یکصد و پنج شعر نوشته بخدمت آن والادرجات فرستاده بودم و نیز مردم می گویند که تا یکصد و بست کتاب آن دریائے توحید تصنیف کرده که بعض از آنها بعربی و بعض بپارسی و بعض به هندی است و در هر شهر و دیار آن کتب دستیاب میشوند و در قصبهٔ قادیان مدرسه بنا کردهٔ آنجناب هست که پانصد طفل یتیم و دختران درس میگیرند و هر دو وقت طعام و در هر ماه صرف برائے ضروریات می یابند آنجناب در عمر هشتاد سالگی بعالم قدس شتافتند فقیر نیز شرف قدمبوس قبل از دعوائے مسیحائی حاصل کردم این چند شعر از طبع پاک آن قلزم توحید بقلم می آرم ؛

ای رسنهائے آز کرده دراز — زین هوسها چرا نیائی باز

دولت عمر دمبدم به زوال — تو پریشان به فکر دولت و مال

وله

من نیستم رسول نیاورده ام کتاب — هان ملهم استم و ز خداوند منذرم (ترساننده)

یارب بزاریم نظرے کن بلطف و فضل — جز دست رحمت تو دگر کیست یاورم

جانم فدا بود بره دین مصطفیٰ — این است کام دل اگر آید میسرم

امروز قوم من نشناسد مقام من — روزے بگریه یاد کنند وقت خوشترم

والله که همچو کشتی نوحم ز کردگار — بیدولت آنکه دور بماند ز لنگرم

محبوب[۱۸۰] تخلص نواب غلام محبوب سبحانی لاهوری شاعر مستند بود دیوان خود را بحیات خود بقالب طبع در آورده همه جا فرستاد و فقیر را نیز عنایت کرد و این عاجز مدت بخدمت والایش ماند و هر ماه مشاعره بمنزلش میشد مگر تا آمدن فقیر مشاعره شروع نمی کردند در عمر پنجاه و پنجسالگی در دربار دهلی فوت شد نعش او را به لاهور برده

درحصار حضرت داتا گنج بخش لاہوری دفن کردند فقیر این تاریخ وفاتش یافته

سنش سر زد چو قلب مہر بہفت ‌‌ ‌ ‌ ‌ ‌ جنان شد کوئے محبوب سخن سنج

وآن مرحوم این تاریخ وقت طبع دیوان فقیر از لاہور فرستاده که در دیوان موجود ست

اشعار جمع کرد چو تر کی نکته دان ‌ ‌ ‌ ‌ پیر فلاک نمود زانجم گہر نثار
محبوب فکر سال نمود و خرد بگفت ‌ ‌ ‌ ‌ این گنج جمع شد ز گہر ہائے شاہ دار

اشعار

سوختی دل زبیوفائی ہا ‌ ‌ ‌ ‌ این بود رسم آشنائی ہا
نیست باکم ز آتش دوزخ ‌ ‌ ‌ ‌ دیده ام آتش جدائی ہا
تاب روئی تو سوخت ہستی ما ‌ ‌ ‌ ‌ دور چشمت فزود مستی ما

ولہ

سرت گردم ز دی جبین بر جبین رنجیده گویا ‌ ‌ ‌ ‌ زمن بیگانه با خصم آشنا گردیده گویا
زبالایت بلا خیز د قیامت از قیامت شد ‌ ‌ ‌ ‌ بآغوش بلا ہا جان من بالیده گویا
خیالت در دل و عشقت بجان جستیم من ‌ ‌ ‌ ‌ گہے در دل گہی در جان گہی در دیده گویا

بسیار خوب گفته

ولہ

گرچه پیوسته من رنج و ملالے دارد ‌ ‌ ‌ ‌ لیکنم شاد بامید وصالے دارد

ولہ

گوید من از نازگہی بلہوس است این ‌ ‌ ‌ ‌ بیگانه وشم گاه بپرسد چه کس است این

محمود[۱۸۱] تخلص سید اسحاق نام حیدر آبادی ایران نژاد و از تلامذهٔ این فقیر است مگر فقیر نام ایشان مولوی پچو نہاده و در ہر جا ہمین نام مشہور شده قریب چہلسال عمر دارد این شعر از فکر اوست ؛

خواہش من غیر از دیدار نیست ‌ ‌ ‌ ‌ حاجت عاشق بجز دلدار نیست

مدہوش[۱۸۲] تخلص میر اشرف علی نام حیدر آبادی از اقربائے سرکار عالیست

عمرش از چهل سال تجاوز نموده در سخن شاگرد حبیب کنتوریست و با فقیر هم گاه گاه در پارسی مشوره می کنند همین تاریخ از فکر بلندش که برائے دیوان فقیر گفته بود بدست رسیده

زادهٔ طبع بلند ترکی شیرین مقال — دو همین دیوان چو هم رنگ نظامی طبع شد
کرد مدهوش کس حزین گلدسته تاریخ نذر — جان فدا دیوان استاد گرامی طبع شد

محب ۱۸۱ تخلص غلام محبوب خان نام حیدرآبادی دیر شد که یکبار در کدام مشاعره دیده بودم دیگر حالات منکشف نشده این دو شعر از طبع بلندش بدست رسیده

نثار فرق جانان جان خود را کرد می تکلف — فدائے او نه این نقد محقر میتوان کردن
زنوک تیر مژگان رخنها میسازد اندر دل — حذر را زغمزهٔ چشم ستمگر میتوان کردن

محبوب ۱۸۱ تخلص گلابی شاه نام مدراسی بسیار سیاحت کرده و در نجوم مهارتے دارد وجامهٔ سرخ پوشد بدین سبب مردم او را گلابی شاه میگویند از چند سال دیهی از حیدرآباد بسی فرسنگ دور آباد کرده در انجا زراعت می کنند مرد پیر است با فقیر از دیر آشنا دیوانش هم مختصر طبع شده مگر همین شعر از ان بزرگ یاد میدارم

سر از تن من و دوش جدا شد چه بجا شد — از بار گران دوش رها شد چه بجا شد
از نور رشد سینه ام من خلق را آئینه ام — من ملحد دیرینه ام من ملحد دیرینه ام
نور در ظلمت هویدا دیده ام — جلوه اش پیدا و پنهان دیده ام

معلی ۱۸۵ تخلص مظفر الدین نام حیدرآبادی مرد مسن هستند یکبار در منزل حضرت شاد ملاقی شده صاحب علم نظر آمد دیگر احوال آنجناب منکشف نشده لاچار بهمین اشعار اکتفا کردم

مکن فکر علاج من مسیحا — مریض عشق محتاج دوا نیست
کرا گویم تمنائے دل خویش — که کس جز ذات حق حاجت روا نیست

وله

زجمله اهل مذاهب جدا ست مذهب عشق — خدا گواست که نه کافر و نه دیندارم

بے سمور دل منعم آزرومنداست نگاه دار خدایا مرا ازگردش دهر	ولہ	گدائے گوشہ نشین درگلیم خورسنداست ازین زمانہ کہ ہر بے ہنر ہنرمنداست

بسیار خوب گفتہ

[۱۸۶] مجاہد تخلص مجاہدالدین نام حیدرآبادی نوجوانست در مشاعرہ برتر دیدہ بودم زیادہ حال منکشف نگردید این شعر از فکر اوست ؎

ظہور خیر و شر از حق چو بالیقین دانم		چرا از اہل زمانہ نفاق و کین دارم

[۱۸۷] مایل تخلص محمد حسین نام حیدرآبادی از بلا زمان سلطان دکن بود و بر عہدۂ ڈاکٹری کار میکرد در ریختہ سخن نیکو می گفت دیوانش مطبوع شدہ بعض مردم با ستادیش نیز گفتہ و غزلہائے متقدمین را جواب گفتہ با فقیر محبت داشت در عمر پنجاہ و پنجسالگی رحلت نمود از کلامش این یک تاریخ پارسی کہ در وقت وفات استاد خود گفتہ بنظرم رسید ؎

بے لطف سخن گشت ز مرگ استاد مایل ہمہ گریند و ہمی می گویند		گوئی بدکن انوری و سعدی مرد استاد جہان سحر بیان صفی مرد

[۱۸۸] معروف ہم تخلص و ہم نام حیدرآبادی دیر شد یکبار در مشاعرۂ فیض از دور دیدہ بودم ازین وجہ جملہ حالات منکشف نشدہ ہمین یک شعر از طبع بلندش یاد میدارم ؎

بیا اینجا تماشائے جمال خوبرویان کن		ازین دفتر حدیث عشق را زیر مثنوی آخر دان

[۱۸۹] موید ہم تخلص و ہم نام از شیراز بود چون از شیراز بحیدرآباد آمد با فقیر ملاقی شد فقیر او را بخدمت یمین السلطنت شاد کہ در آن ایام در حیدرآباد بعہدۂ وزارت مستفیض بود رسانیدم شصت روپیہ ماہانہ مقرر شد داستان شاہنامہ بسیار خوب بیان میکرد و در سرودن ہم نظر نداشت و خط نستعلیق نیکو می نوشت و از غزل قصیدہ را بوجہ احسن می گفت و میخواند و شب و روز با فقیر ہمراز و دمساز بود و یکجا

نشست و برخاست میکردیم و ہم نوالہ و ہم پیالہ میماندیم لیکن بسیار مصرف بود
و اوقاتش بسر نشصت روپیہ نمیشد ازین وجہہ مقروض میماند و این فقیر نیز برائے
افیون و چائے با او قدرے سلوک می کرد و چونکہ جناب شاد با این فقیر محبت
بسیاری داشتند ازین باعث بعض ہمعصران کہ خود را از موزونان می شمردند و از
اعتراضہائے من جان بلب داشتند مؤید کہ در انوقت از صرف روزمرہ تنگ بود
گفتند ای مؤید کہ ہر روز در وصف ترکی یک شعر میگوئی و او ترا صرف نیم تولہ افیون
میدہد۔ و قاعدہ این بود کہ ہر روز در مدح این فقیر مؤید یک شعر می گفت و فقیر
او را نیم تولہ تریاق کہ بچہار آنہ می آمد می دادم آخر حسادِ او را گفتند کہ اینک چارصد
روپیہ برائے تو آوردہ ام اگر میتوانی بروز مشاعرہ کہ مقرر است روبروئے وزیر اعظم
شاد اعتراض بر شعر ترکی باید کرد کہ ما از دست او جان بلب داریم مؤید اول گفت
توبہ توبہ مرا چہ یارا شخصے کہ از حیدر آباد تا بایران در فن سخن نظیر ندارد و جملہ سخنوران
او را باستادی گرفتہ اند و کلامش پسند پیش می کنند از شعر او عیب گیرم و دیگر اینکہ
ہر روز بر خوانش نان میخورم و چار انداز دستش بلا ناغہ برائے تریاق می یابم
مناسب نیست کہ بر کلام اینچنین محسن معترض شوم و آنکہ خطاب امیر الشعراء
یافتہ باشد در ہتک او کوشیدن کار خردمندان نیست مردم دانا مرا محسن کش
و تنگظرف خواہند گفت و دیگر کسے بر دوستی من اعتماد نخواہد کرد اگرچہ اینچنین
سخنہا بسیار گفت مگر بقول حضرت سعدی ع

| بروز د طمع دیدۂ ہوشمند |

آخر ہوس زرش دامنگیر شد و روپیہ گرفتہ بروز مشاعرہ ریش و سبلت را آب دادہ
با ختسا در پہلوئی من نشست و چون حضرت شاد تشریف آوردند اول چند
شاگردان فقیر غزلہا خواندند و بعد ازان ہر یک نوبت خود میخواندند و مصرع طرح این بود

زخش تا بید بر بامی دلم دامن دریدانیجا

این مصرعہ نیز از فقیر است ٭ چون نوبت این عاجز رسید فقیر این مطلع برخواند

رگ لیلی زدند آنجا ز مجنون خون چکید اینجا	عدو زد بوسہ بر لعلش دلم در بر تپید اینجا

حاضرین بسیار تحسین کردند و حضرت شاد فرمودند سبحان اللہ باز بخوان و چون نوبت باین شعر رسید ٭

از ان ارزان شد است اے کسی شانرخ نبید اینجا	مئی نظارہ مینوشند از چشم سیہ مستش ٭

مؤید گفت قافیہ دال مہملہ با ذال معجمہ جائز نیست و حساد نیز یکزبان شدہ گفتند کہ مؤید راست میگوید فقیر خاموش ماندم حضرت شاد فرمودند چرا جواب نمیدہی عرض کردم کہ تا حال این بزرگ و جملہ دوستانش را موزون طبع میدانستم امروز معلوم شد کہ محض داستان گو است و آنانکہ کمر باتباعش بستہ اند نیز از فن سخن ناواقف بہ بنید کہ حضرت فردوسی چہ می گوید در داستان بہرام گور ٭

سر گوسپند بباید برید ٭ سعدی	درم دارد و نقل و نان و نبید
بمقصورۂ عابدے در دوید	شنیدم کہ مستے ز تاب نبید ٭

وطرفہ تر اینکہ مؤید عجب کم حافظہ است کہ ہر روز داستان شاہنامہ میخواند فراموش میکند حضرت شاد از شنیدن این اسناد معتبر از جائے برجست و گفت سبحان اللہ خوب اشعار باسناد آوردہ مؤید و حساد از خجالت سر بزیر داشتند روز دوم مؤید از حیدر آباد دگر یختہ باز بسوئی شیراز رفت و از شیراز قصیدہ بمدح فقیر گفتہ عذر ہا خواست فقیر بار دیگر بصد ہا کوشش و سعی از شیراز ش طلبداشتہ باز بخدمت شاد رسانیدم و چون وزیر از مؤید پرسید کہ چرا بغیر اجازت من بگریختی گفت آقائے من اصل حال اینست کہ فلان فلان چار صد روپیہ رشوت مرا بدین اقرار دادہ بود کہ پیش جناب در عین مشاعرہ عیب از کلام

ترکی بگیرم چون اعتراض کردم و آن اعتراض قایم نماند راشیان دست و گریبان
با من شدند که اعتراض تو بجا نمانده زر رشوت باز بده ازین وجه گریخته بودم ـ
حضرت شاد ازین سخن بسیار تبسم کردند افسوس که مؤید در عمر شصت سالگی در حیدرآباد
بمرض طاعون رحلت کرد و کلامش کم دیدیش که بود هم ضایع شد قصیده از ایران
که بمدح فقیر گفته بود اگرچه موجود است مگر دل نمیخواهد که اوصاف خویش بقلم خویش
بنویسم صرف برین دو شعر اکتفا میکنم ؛

هست استاد در سخن ترکی ؛	بالیقین است اهل فن ترکی
همچو من صد هزار چاکر اوست	هست بیشک شه سخن ترکی

مهدی [۱۹۰] تخلص مولوی سلیمان دهلوی حال مقیم حیدرآباد از ملازمان سرکار
خورشید جاه هست و از عمر پنجاه مرحله طے کرده در عربی پارسی و ریخته دواوین مکمل
ساخته و از بنده پروری نسبت شاگردی خود بپارسی با فقیر میکنند اینچند شعر
از فکر بلندش بدست شده ؛

بصمصام غمزهٔ چشم تو نه دو پاره شد دل تنگ ما	چه هزار تیر نظر زنی بپر داین نه طایر رنگ ما
همه از تو صبر و سکون بود همه از تو جوش جنون بود	همه حرف تو زشت و زبون بود چه شتاب ما چه درنگ ما
چه بسوز عشق عیان شده چه بسیر حسن نهان شده	بکلیم شعله فشان شده سر طور آتش سنگ ما

مسرور [۱۹۱] تخلص زمان شاه نام حیدرآبادی یکبار در مشاعرهٔ فیض دیده بودم حال علم
و سنین بخبر یاد نمانده این اشعار از وست ؛

نتوان یافت چنین شاهد زیبا بدو کون	پشت یوسف بغلامیش دوتا می باشد
از بیاض رخ او صبح طرب جلوه طراز	دیگرے شاهد ما زاغ بحجامی باشد

مجذوب [۱۹۲] تخلص گوری شنکر نام فرخ آبادی قوم کایته از شاگردان حضرت
مکمل است فقیر او را در کوه شمله دیده مرد اهل بود این چند شعر از فکر آن فقیر

منش یاد می دارم ؛

کوه کن در کوه میگوید که استاد منست — قیس در صحرا پئے تعمیل ارشاد منست
جز محبت مرشدم حرف دگر تلقین نکرد — عاشقی کن عاشقی تعلیم استاد منست

ولہ

چون ز حد بگذشت درد دل دوا نامید منش — ور طبیبان چاره بازآمد شفا نامید منش

ولہ

مشاطه باز زلف مفگن بدوش او — تا ز نگہه نمط کمر یار نازک است

بکف پائے خود حنا بستی — پائے حسن گریز پا بستی

حرف النون

[۱۹۳] ناصر تخلص نواب میر صبغة الله خان از امرائے حیدرآباد و از تلامذه و مریدان حضرت مولوی نیاز احمد بدخشانی و در عربی و فارسی مستند هستند بر فقیر چشم لطف دارند عمر آنجناب قریب شصت سال رسیده حالا گفتن شعر ترک کرده شب و روز بذکر حق تعالی مشغول میمانند فقیر این بزرگوار را و دیگر مردم از اهل هند می دانند اینچند شعر از طبع پاکش بهم رسیده

صبح بینم روئے دلارام را — شام دانم زلف عنبر فام را
زلف تو و لیل روئیت و الضحی — متصل بینیم صبح و شام را
طاق ابروئے تو محراب منست — اندران خوانم نماز شام را
این سزائے همسری چشم اوست — سنگ بر سر آمده بادام را
بوریا را ناصر داند حقیر — از ریا آنکس که جوید نام را

[۱۹۴] ناطق غلام غوث نام حیدرآبادی فقیر ایشان را بسبب ضعف بصارت نمی شناسد مگر این بزرگ در هر غزل مینویسد که من از تلامذهٔ ترکی قلندرم عمر ناطق قریب سی سال باشد این اشعار از فکر آن والا منش است ؛

آنس از مؤمن نه کافر عار نیست　　عاشقم جز یار با کس کار نیست
برهمن را دیر و زاهد را حرم　　بس مبارکباد ما را کار نیست
نے مسلمانم نه کافر زین سبب　　در گلو یم سبحه و زنار نیست

نامی[۱۹۵] تخلص امتیاز علیخان نام از ملازمان نواب وقار الامراء مرحوم است اینقدر یاد دارم که یکبار ملاقات شده مگر حال علم و عمر و وطن یاد نمانده این اشعار از فکر نامورش بدست آمده ـ

از هجوم خط مشکین تو معلوم شد　　ولہ　　ملک حسن تو گرفتند سیاهانے چند
صید دل دانا سحر می کند　　شیخ دام سبحه ات بیکار نیست

نیاز[۱۹۶] تخلص سید نجیب الدین نام حیدرآبادی از ملازمان سلطان دکن است شاید در مشاعره فیض دو چارم شده دیگر حالات منکشف نشد مجبورم این اشعار از طبع نیاز آگین گشت

هر که از کوچهٔ دلدار جدا می باشد　　حاصل زندگیش رنج و بلا می باشد
زنده شد از غم عشقش دل محزون نیاز　　آرے آرے ز غم عشق بقا می باشد

نامی[۱۹۷] تخلص مولوی عبدالغفور حیدرآبادی از منصبداران سرکار خورشید جاه است یکدو بار بافقیر ملاقات شده صاحب علم و فضل و خلق نظر آمد عمر شریفش بچهل سال رسیده باشد مگر بغیر این دو شعر تاریخی که برائے دیوان فقیر گفته بود شعرے دیگر یا رہی از فکر آن نامور بدست رسیده ـ

چو شد مطبوع کلیات ترکی　　بان معجز بیانے روح معنے
بگفتم مصرعهٔ تاریخ نامی ـ　　که خلاق المعانی روح معنے

نگین[۱۹۸] تخلص برهان الدین نام حیدرآبادی ملازم سلطان دکن است عمر شریفش بشصت سال رسیده بافقیر شناسائی دارد این شعر از فکر آن نگین سخن است ـ

هستند هر دو چشم تو در جنگ بر کمین من　　دل را یکی ربود و دگر برد دین من

خوب گفته

[۱۹۹] نوری تخلص مولوی جمال الدین نام حیدرآبادی شاگرد حضرت طوبی مرحوم فارغ التحصیل شده ملازم سلطان دکن شدند با فقیر شناسائی میدارند عمر قریب سی و پنجسال باشد از غزل و قصیده ید طولی داشته این اشعار از فکر آن ماه سخن بدست افتاده ؎

زنده پنداریم مرده بصد خواریم	ولہ	قوت بیماریم طاقت درمان شکست
زند درخانقه آذر کند پیراهن از می		وزد بر زهد او صرصر ببر خاکستر افشاند
	در مدح شاه	
سحرگه خسرو خاور چو از خاور برآرد سر		ترا صد سجده ای داور نخستین بر در افشاند
	دعائیه	
صراحی تا زند قلقل ز می تا افگند غلغل		ترنم تا چو بن بلبل بگلبرگ تر افشاند ؎
غلامے باد خاقانت بود شاپور دربانت		سکندر باد قربانت بپا جان قیصر افشاند

ناظم تخلص نواب میر محمد علیخان نام حیدرآبادی از ملازمان سلطان دکن خلف حضرت ناصر و همشیرزادهٔ نواب صولت جنگ بهادر عابد است و در عربی و پارسی استعداد کامل دارد و از طفولیت با شعر عربی و پارسی و ریخته ربطے داشته اول اصلاح سخن پارسی از والد خود می گرفتند و بعد از ان با فقیر حسب ارشاد والد ماجد خود پیوستند و در ریخته شاگرد داغ دهلوی است اگر من راست راست بقلم آرم مردم حمل بر مبالغه خواهند کرد که توصیف شاگرد خود چقدر می کند مختصر اینکه خود فقیر بعض وقت با ایشان در سخن مشوره میکند و این عاجز قابلیت ناظم دیده بخطاب ارشد تلامذه مخاطب ساخته جانشین خود کردم و دیوان پارسی و ریخته حضرت ناظم بقالب طبع درآمده بهر جا بهم می شود و شاگرد دانش در هر دو زبان بسیار اند و هر که شاگرد ناظم میشود اول بخدمت این فقیر آورده شیرینیش از دست این عاجز خورانند و دعائے شیرین کلامیش میجویند و چون ناظم کسے از تلامذهٔ فقیر غزل را در مشاعره نمیخوانند و در بدیهه گوئی ید طولے

بہم رسانیدہ اگرچہ دیر شد اصلاح کلامش معاف کردہ ام چراکہ درین فن بست و چہل بسر بردہ و عمر عزیزش قریب چہلسال رسیدہ تاہم بغیر ملاحظۂ فقیر غزل را در مشاعرہ نمی خواند و این ہمہ از خوش اعتقادی ہائے اوست و چون ناظم کسے در تلامذۂ فقیر صاحب ادب نیست کہ پیش این فقیر دست تقلیبان دراز نکند و نمیباشید کتاب معین الشعرا و ناول موسومہ بہ نئی روشنی مصنفۂ ناظم بقالب طبع رسیدہ کہ حرز جان مردم نکتہ شناس شدہ و آن عزیز در کتب خویش ستایش فقیر بسیار کردہ این چند شعر از فکر آن ناظم ملک فصاحت و بلاغت است مناجات عربی ۔

انا یارب فی بحر المعاصی ۔۔۔ غریق فی الغوایة لا اقصر
وبی حس لذنب ران قلبی ۔۔۔ فطهرنی فطاهر فی فطهر

پارسی

سوئے بزم بادہ ای شیخ زمن آرم ترا ۔۔۔ از میان خلوت اندر انجمن آرم ترا
ملے دل غمدیدہ پیش پائی یارت افگنم ۔۔۔ بہر قربانش بروں ای جان ز تن آرم ترا
خواہم آن چشمی کہ ہر دم جا بجا بینم ترا ۔۔۔ بے حجابانہ بروئے اسما بینم ترا
گر وزد باد بہاری در ہوا بینم ترا ۔۔۔ در بیابد ابر آندر قطرہ ہا بینم ترا
جانب گلشن چو آیم رنگ تو بینم بہ گل ۔۔۔ چون روم در بوستان در نخلہا بینم ترا
جلوۂ ذات تو پابم یارب اندر رنگ ذات ۔۔۔ سیر دریا چون کنم در موجہا بینم ترا
غیر دیدارت نباشد در جہان کارم دگر ۔۔۔ درمیان خواب و بیداری ترا بینم ترا
جلوہ افگن زیر و بالا راست چپ و پیش و پس ۔۔۔ در زمین بینم ترا فوق السما بینم ترا
ہمچو ناظم بگذرم من از خودی خویشتن ۔۔۔ تا نباشد ایخدا از خود جدا بینم ترا

وله

بغیر دار روئے عتاب لب تبسم شکست ۔۔۔ ہمین دو است کہ گشتاست سودمند مرا
بچشم مردم عالم اگرچہ آزادم ۔۔۔ خیال زلف تو دارد دگر بہ بند مرا

ولہ
تا بکی دل یاد روئے آن بت ترسا کند — تا بکے ناظم پرستد این مسلمان آفتاب

ولہ
فراق یار کسے در جہان نمی خواہد — چو شیشہ دور شد از انجمن ایاغ گریست
کنم بغیر نہ ظاہر ملالت دل خویش — کسے نہ دید کہ بلبل بہ پیش زاغ گریست

ولہ
بلند بسکہ بکاخ سخن لوائے منست — ازان بدیدۂ کوتاہ بین نہ جائے منست
ازین خیال بگوئی تو گر دم ای شہ حسن — کہ تا بیاد تو آید کہ این گدائے منست

ولہ
زخم آنست کہ مرہم نبود در کارش — درد آنست کہ منت کش درمان نشود
تازہ از گریہ نگردد دل افسردۂ ما — این نہال است کہ سر سبز ز باران نشود

ولہ
اگر پرسم ز حال قیس ای ناصح فرزانہ — کہ اکثر حالت دیوانہ را دیوانہ می پرسد
بود این قلقل مینا نہ در بزم تو ای ساقی — زبان شیشہ احوال من از پیمانہ می پرسد

ولہ
الہی نونہال در غم قد بلند تو — جا در چمن بپائے صنوبر گرفتہ ایم

ولہ
حرفی نزنم جز غم عشق تو بعالم — باشد نہ بجز روئے تو روئے سخن من

در وصف این فقیر گفتہ

ہرگز نکنم وصف شکر ریزی صایب — کافیست مرا تر کی شیرین سخن من

ولہ
برکافر زلفش چہ نہ قربان شدہ باشی — ایدل دم مردن نہ مسلمان شدہ باشی

ولہ
چشم جادو فن نہ تنہا سحر بر دل میکند — عاشقان را شیر ناز تو بسمل میکند

ولہ
داغ دل لالہ زار را ماند — دیدہ ابر بہار را ماند
چمن سبز پیش عارض یار — باغبان خارزار را ماند

ولہ
نستانی گہے دل ناظم — خلق گوید کہ دل ستان شیدۂ

نظمی تخلص غلام نبی نام حیدرآبادی فارغ التحصیل شدہ بزمرۂ تلامذۂ این فقیر پیوستہ سی سال عمر داشتہ گاہ گاہ در پارسی سخن میزند این شعر از فکر اوست

لب شکر فشانت را مکیدن آرزو دارم | ولہ | بهر شب شربت وصلت چشیدن آرزو دارم
صبا رحمی بکن بهر خدا بر حال زار من | | که بوئی زلف مشکینش شمیدن آرزو دارم

ناظم تخلص مولوی حیدر علی لکهنوی دیر است که بوجه ملازمت حیدرآباد را وطن کرده عمر آنجناب قریب شصت سال باشد در ریخته سخن را بوجه احسن میگوید با فقیر شناسائی میدارند مگر کدام شعر پارسی آنحضرت دستیاب نشده چه باید کرد تبرکاً نام نوشته ام که یادگار بود

نیاز تخلص میر محمد نیاز علیخان نام حیدرآبادی خلف حضرت نواب ناصر داماد نواب صولت جنگ بهادر و تلمیذ و برادر خورد میر محمد علیخان ناظم اگرچه نوجوانست لیکن از زبان پارسی بهره وافی اندوخته این اشعار از فکر بلندش بدست شده ؛

خون بخور ای دل خود رفته دیوانهٔ ما | ساغر از غیر کشد ساقی مستانهٔ ما
همچو عنقا بجهان سیر نهان میداریم | بر زبانهاست از آن شورش مستانهٔ ما
بانگ لبیک مزن نعرهٔ ناقوس بکش | داری ار میل تماشای صنم خانهٔ ما
سنگ کله گوشه بگردون شکنم ای بی مهر | گر بود دست که مهای تو بر شانهٔ ما
این ستمهاست که بر ما ز دل ما پیداست | یار دیرینهٔ ما گشت که بیگانهٔ ما

ولہ

جهان فانیست فانی را بقا نیست | خدا باقیست باقی را فنا نیست
فدا جان را کند بر عارض او بلبل شیدا | اگر آید بسوی گلستان آن نونهال من

نادان هم تخلص و هم نام دهلوی برادرزادهٔ داغ دهلوی مرحوم است مدتی شده که حیدرآباد را وطن کرده تا داغ بقید حیات بود اوقاتش بآسایش میگذشت و بعد از وفات کارش بگدائی افتاد در ریخته که زبانش است سخن استادانه میگوید عمرش به پنجاه سال رسیده مگر هنوز مجرد است متاهل نشده گاه گاه در منزل فقیر می آید و مرا از دیدنش رقت جاری میشود چرا که همه اوصاف شاعری خدائی تعالی بذاتش فراهم کرده این یک شعر پارسی اش فقیر را بسیار پسند آمد ؛

چو می سنجم سخن در بزم نادان | وله | بحیرت میشود هر مرد دانا

نواب تخلص نواب کلب علیخان نام والی رامپور افغانان صاحب دیوان پارسی و اردوست هر دو دیوان آنجناب مطبوع شده بهر جا بدست میرسد و چون دیوان نواب بایران رسید سخنوران بسیار ستایش کردند این فقیر را نیز سه صد روپیه سالانه می دادند دروازهٔ درگاه حضرت خواجه اجمیر بنا کردهٔ اوست بعد از زیارت حرمین شریفین بعمر شصت سالگی رحلت فرمود این اشعار از فکر بلندش یاد می دارم ؎

نازم بکشش ظالم که ارواح همه عالم / بود یکبار در شوق شهادت از عدم پیدا

هزار چاک رفو کردم و ندانستم / که غایتی نبود زخم بیوفائی را

وله

کدام سوخته دل ناله کشید که دوش / بلرزه یافته ام عرش کبریائی را

وله

شرمنده ام به پیش ندیمان که جیب را / تا چند پاره سازم و تا کی رفو کنند

نواب را بکش بادائے که دیگران / صد جان دهند و جلوهٔ مرگ آرزو کنند

نکهت تخلص غلام محی الدین نام حیدرآبادی حافظ کلام ربانی و از ملازمان سرکار نظام و از شاگردان این فقیر است عمرش قریب پنجاه سال رسیده مختصر دیوان پارسی ترتیب کرده و بارها آزموده ایم که با مطلع نکهت مطلع کسی هم پهلو نمیشود و همه مردم مشاعره چشم و گوش بمطلعش میدارند مگر از مدت نظر نیامده خدا داند کجا غایب شده این سه شعر از کلامش بدست رسیده

سویم بیتے بناز خرامان رسیده است / یا حور عین ز روضهٔ رضوان رسیده است

دل زیر هم بردن چه از بهر دیدنش / جان بر لبم ز فرقت جانان رسیده است

وله

عادت نیش زنی از دل کژدم نرود / دشمن از طینت بد باز کجا می آید

نواز تخلص احمد نواز خان نام حیدرآبادی از تلامذهٔ این فقیر بود و در خوشنویسان بسرکار عالی ملازمت داشت مگر در عمر سی سالگی بعارضهٔ ورم جگر رحلت کرد

این اشعار از فکر جوانش بدست رسیده؛

ساقی بیا که موسم باران رسیده است ‌ ‌ فصل بهار از پئے رندان رسیده است
امروز بهر دادن این تهنیت نواز ‌ ‌ مرغ از هوا و گل ز گلستان رسیده است

نعمت تخلص نعمت علی یکبار در منزل علوی قلندر دوچار م شده باعث طول مدت حال علم و عمر و سکونت یاد نمانده این سه شعر از فکر لطیفش هنوز یاد است

تا نظر بر رخ آن سیمبر انداخته ایم ‌ ‌ دولت هر دو جهان از نظر انداخته ایم
بزمین دل خود تخم محبت کشتیم ‌ ‌ بیخ عقل و خرد از مغز بر انداخته ایم
نعمتا تنگ شد این عرصهٔ عالم بر ما ‌ ‌ رخت خود را بجهان دگر انداخته ایم

نعیم تخلص غلام محمد نام حیدرآبادی از ملازمان سلطان دکن و از تلامذهٔ این فقیر و عمرش قریب پنجاه سال رسیده این شعر از فکر سلیمش بدست افتاده -

نعیم نعمت وصلش اگر بدست رسد ‌ ‌ طلب نه نعمت دیگر کنم ز رب کریم

نیک کردار محبوب علی بهر دو نام مشهور حیدرآبادی از وظیفه خواران سلطان دکن و از معتقدان این فقیر است عمرش از شصت سال کم نیست شبی نیک کردار و این عاجز از خانهٔ بر تر می آمدیم و چون این فقیر را در شب نظر بباعث پیرانه سری کم می آمد نیک کردار را گفتم که امشب شب آدینه است چون مزار مبارک مولوی شهید که در راه می آید می بینی مرا آگاه کن که فاتحه بگذرانم گفت بسیار خوب دست من بگیرید دست او گرفتم جائے در راه دروازهٔ کلان نظر آمد که در آنجا چراغ روشن بود گفت اینست مزار شریف حضرت شهید منکه وضو می داشتم فاتحه خواندن آغاز کردم ناگاه هندوئے که مالک مکان بود از بالاخانه گفت کیست چون القرآن خواند مشغول بودم بجوابش نپرداختم و نیک کردار هم خاموش ماند هندو بار دیگر گفت کیستید که جواب نمیدهید آخر قرآن را گذاشته گفتم بابا فاتحه بر مزار جناب شهید رح

میخوانم ہندو بہزار خشم و غضب گفت کدام مزار شہید اینجا شاید پدر تو شہادت یافتہ کہ فاتحہ میخوانی و آن کافر بسکہ بزدل بود فریاد زد کہ بیائید بیائید بگیرید بگیرید کہ دزدان در خانۂ من برائے غارت مال اول شب رسیدہ اند ازین صدا از ہر طرف ہمسایگان و رہروان بر ما حلقہ کردند چوں این فقیر را دراں محلہ کہ ہمہ می شناختند بروشنی روئے مرا دیدہ گفتند کہ حضرت حال چیست گفتم بابا این بزرگ کہ ہمراہ است مانند من شبکور است خانۂ این ہندو را مزار شہید دانستہ مرا برائے فاتحہ دراینجا آوردہ نمیدانستم کہ این خانۂ ہندو است معاف فرمائید آخر بہزار خرابی از دست مردم نجات یافتیم ازاں شب آگاہ شدم کہ این بزرگ از من ہم نابیناتر است این یک شعر از فکر او مرا بغایت پسند آمد ؎

گر بزرد دیو از بد کاری من		چہ شد گر نیک کرد اراست نامم

بیرنگ تخلص حکیم محمد اکرم نام حیدرآبادی نوجوانست فارغ التحصیل از تلامذۂ نظمی ہمہ روز کتاب ہا را در بر گرفتہ برائے بحث در برزن و کو ہا میگردد ناگہان اگر کسے دوچار شش میشود آنچناں دست ہا شستہ پس او می فتد کہ آن بیچارہ بغیر از فرار چارہ نمی بیند این شعر از فکر آن کوچہ گرد است ؎

بہ بحث شعر بمن ہر کہ میفتد بیرنگ		ز اعتراض من آخر رمد چو بز زپلنگ

ناصر تخلص ناصر الدین نام صفاہانی مرد اہل است در سکندرآباد کہ از حیدرآباد بفاصلۂ چہار میل است بدرس اہل فرنگ اوقات بسر می میکند و با فقیر آشنا است گاہ گاہ بکلبۂ احزانم قدم رنجہ می فرماید و صدہا شعر اساتذہ را از بر می دارد و از غرور اینکہ من اہل زبانم بر شعر ہر پیر و برنا معترض میشود و اسناد می طلبد چنانچہ اندک ذکر آن بزرگ در ذکر حضرت طوبیٰ رقم کردہ ام مگر فقیر بوقت اعتراضش آنچناں اسناد از اساتذہ پیش میکند کہ سر بگریبان خجالت می اندازد و روزے گفتمش کہ

برائے خدا یک مصرعه از کلام خود برخوان که من مستفیض شده درج درین اوراق کنم گفت من از اعتراض تو می ترسم ازانکه اکثر اشعار انتخاب کردهٔ تو اعتراضها کرده ام نمیخواهم که در دوستئ دیرینهٔ من فرق آید چراکه عادت من است که هر که عیب از کلام من میگیرد خواه راست باشد یا دروغ من دست وگریبان با او میشوم و از غضب خون از چشم من فرو ریزد گفتم ای انصاف دشمن خدارا چشم انصاف بکشا چنانکه خون از چشم تو بوقت اعتراض میریزد تو که برکلام دیگران معترض میشوی و عیوب کلام هر پیر و جوان را میگیری در دل آنها چقدر غبار کینه از جانب تو مهیا نشده باشد مگر شعر صایب نشنیدهٔ ؛

بحرف هیچکس انگشت اعتراض منه
که مستفیض شود از تو و عدو گردد

توبه کن و بار دیگر خواه مخواه از کلام کسے عیوب مگیر گفت اگر تو قسم خوری که اعتراض نخواهم کرد و وش که سه شعر برائے تذکرهٔ تو نوشته ام میدهم گفتم بخدا هیچ نخواهم گفت آخر بعد از سوگند این اشعار حواله کرد ؛

برق طور است از رخت بی نور
نادم از دیدهٔ تو دیدهٔ حور

غمکده گشت بی تو بزم نشاط
زهر شد بی تو بادهٔ انگور

سر هر راست گو در آویزد
بر سر دار چون سر منصور

حرف الواو

وزیر[۱۳] تخلص مولوی محمد وزیر نام حیدرآبادی ملازم سلطان دکن است یکبار در مشاعرهٔ فیض مرحوم دیده بودم بسبب طوالت ایام حالات دیگر یاد نمانده این اشعار از فکر بلندش بدست رسیده ؛

دل اسیر شکن زلف دوتا می باشد — دامن جان بکف ناز و ادا می باشد

ناصر صفاهانی گفت دامن جان عجیب استعاره کرده که عقل سلیم قبول نمیکند گفتم این عجب عقل سلیم شماست که قبول نمیکند به بنید که استاد مکمل چه می فرمایند ؂

دامن جان و دل من تا نگردد چاک چاک — ای پری این وحشت عشقت کجا گیرد قرار

و زر

برق رفتار ره دشت فنا ایم همه — خضر در وادی ما آبله پا می باشد

اندران دشت که از خویش گذشتن سفر است — برق بیتاب مرا راه نما می باشد

نخل نومیدی من میوه امید دهد — ناخن یاس مرا عقده کشا می باشد

عزت بی هنر از اهل هنر بیشتر است — جغد ویرانه درین دور هما می باشد

منعم از اشک ستم دیده حذر کن که بسا — شورش بحر ز طوفان هوا می باشد

گر بری سر ز تنم زنده شوم شمع صفت — آب تیغ تو مرا آب بقا می باشد

بحر را وسعت آغوش ز ساحل باشد — زینت دولت منعم ز گدا می باشد

سرو چون فاخته در گرد سرت میگردد — قد رعنائے تو چون جلوه نما می باشد

سخن نرم کشاید دل افسرده وزیر — غنچه و از نفس باد صبا می باشد

واله تخلص مولوی عبد العلی نام حیدرآبادی عالم متبحر بود و با شعر پارسی خصوصیت داشت مردم ایران و هندوستان آن مجمع صفات را سعدی دکن میگفتند عرصه بست و هفت سال میشود که شبے در مشاعره کدام نواب از دور دیده بودم مرد معمر معلوم میشد مگر باهم گفتگو نشده در سال یکهزار و سه صد و یازده هجری بعالم قدس رفت مرزا تقی تاریخ وفات آن مرحوم بدین طور گفته ؂

جان بحق تسلیم کرده واله عالی گهر

و حضرت گرامی که شاعر مستند هستند اینچنین فرموده ؂

سال مرگش ز هوشے ماتم گفت — شاه اقلیم نکته دانے مرد

ناصر صفاهانی گفت که درین عهد تاریخ گویان این قدر تعمیه را چنانکه گرامی گفته پسند نمیکنند
گفتم اگر تاریخ گویان این عهد پسند نمیکنند نکرده باشند مگر متقدمین که پسند کرده اند آنرا
چه علاج یکے از متقدمین که با نعمت خاں داروغهٔ باغ خصومت داشت می گوید:

از بهر حصول سال نعمت خان را — از باغ فرح بخش بدر کن شاها

تا اعداد نعمت خان از باغ فرح بخش بیروں نمی آرند تاریخ بدست نمی آید گفت
این هجو است گفتم از هجو مدح چه غرض آخر تاریخ هست یا نیست؟ چه مضایقه که
اگر یکے از متاخرین پیروی متقدمین کرده باشد:

این اشعار از دیوان حضرت والد مرحوم انتخاب کرده ام:

چوں در سحر بر افگنی از رخ نقاب را — سازد فروغ حسن تو گوهر آفتاب را
مقسوم اهل علم عذابست در جهاں — رسم است در شکنجه کشیدن کتاب را

این شعر در پنجاب کال شنیده ام بسیار مشهور است

واله کند سجود بآں روی تابناک — آتش پرست سجده برد آفتاب را

ناصر صفاهانی گفت سجده بردن از نظرم نگذشته گفتم اگر از نظر جناب نگذشته مگر بنظر
فقیر رسیده طوری تبریزی -

نشگفت گر نگین ترا در قبول مهر — چوں موم نرم سجدهٔ طاعت برد جبهر

واله

هر شب زجوش گریهٔ مستی حباب وار — نقشے بر آب بود ببزمت نشست ما
از فرط ضعف گرم براهش رویم — مانند نبض تپیدگانست جست ما

بسیار خوب گفته

واله چو وصف آن قد موزوں رقم کنم — شعر بلند سر زند از فکر پست ما

ولہ

در داغ جگر نماند خونے — روغن بچراغ نیست ما را

ولہ

حدیث حور از واعظ شنیدن ساقیا تا کے — پری در چشم مستاں جلوه گر کن شیشه را بگشا

نالہ ام از شوق قمری چرا آمد بلند — ولہ — سرو پیش قدّ رعنائیش اگر کوتاہ نیست

وا ئے بر حال غریب الوطنی — ولہ — کہ بجز کوئی تو اش ما وا نیست

آوردہ نیازم بسر ناز بتاں را — ولہ — خونم کہ وفا ریختہ در گردن من شد

یکی از عزیزان وکن گفت کہ حضرت والہ می فرمایند قافیۂ من کہ من بستہ ام ازین بہتر کسے نخواہد بست فقیر نیز دراں روزہا ہمیں غزل گفتہ و قافیۂ من نیز بستہ است

مشتاق بہار رحمت از نسیم ای گل — چوں برگ خزاں دیدہ چرا چہرۂ من شد

تمنا صید دل را غیر زیں نیست — والہ — کہ روزے چند با صیاد باشد

ہر کہ یکبار بسر قامت آں یار کشد — ولہ — منت عمر گراں مایہ چہ مقدار کشد

بجمع زر نشد آلودہ از ہوا دستم — ولہ — بجائی غنچہ و گل بوسہ ای صبا دستم

از نشتر فصاد چہ حاصل کہ نماند است — ولہ — تصویر صفت قطرۂ خونے بدل من

دل کوہکن نہادم بفراق تا نشستہ — ولہ — ز دو دیدہ خواب شیریں ہمہ شب جدا نشستہ

فقیر نیز بریں زمین غزلے دارد کہ مطلعش اینست ؛

بدل حزیں جفائم غم دلربا نشستہ — کہ بکوئی آشنائے بہ آشنا نشستہ

صیاد رکوئی یار آسودہ بود دم ؛ — ولہ — زجا بُردی غبار من چہ کردی

ناصر صفاہانی گفت کہ قافیہ غبار در شعر واقف درین زمین خوب بستہ شدہ اینست

مکدر گر نباشی با تو گویم — واقف — کہ با شستِ غبار من چہ کردی

گفتم ایں بجائے خود خوب است و آں بجائے خود ؛

میدہی والہٗ خود را بمحبت تسکیں ؛ — والہ — دل او بُردی و ہم فکر دلاسا داری

وجہ دہی تخلص محمد محی الدین نام حیدر آبادی فارغ التحصیل از تلامذۂ حضرت پدر است و با فقیر نیز محبت دارد اگرچہ جوانست مگر شعر بوجہ احسن میگوید این شعر از فکر بلندش بدست رسیدہ ؛

خیال وجود وجودی بعشق زار شد است | که گاه در نظر آید گہے نمی آید

دلا تخلص نواب عزیز یار جنگ بہادر مخاطب بہ شمس العلماء حیدر آبادی از منصبداران وصاحب تصانیف کثیرہ شاعریست بلند خیال ومضمون آفرین فکر ہر پست طبع باوج مضامینش نمیرسد بافقیر اتحاد قلبی دارند وگاہ گاہ در غزل خود یاد فرمایند واز قدردانی ہا این ذرہ بمقدار خاکپائے استادان را بخطاب استاد شہیر مخاطب می کنند دیوان پارسی جناب و لا مطبوع شدہ فقیر را نیز یک جلد عنایت شدہ بود مگر ہماں روز کسے کمبخت بدزدی ربود عمر آنجناب قریب شصت سال رسیدہ مگر ہر سال در مشاعرہ حضرت فیض مرحوم تشریف می آرند وسامعین را از شیرینی کلامی خویش محظوظ می نمایند این اشعار از زادگان طبع آن ذیوقار بہم رسیدہ شدہ

ای بدور چشم منت حاجت میخانہ نیست | میکشاں را احتیاج شیشہ وپیمانہ نیست
رہ نورد عشق او چون آسیا در گردش است | گرچہ مثل آسیا محتاج آب ودانہ نیست

خوب گفتہ

کلامش را فروغ از مہر منیست | ولہ | ولا منت کش ما وشما نیست
نالہ دارم لب اظہار نیست | ولہ | در زبانم قوت گفتار نیست

ناصر صفاہانی گفت سخن فہم داند اگر بجائے نالہ دارم درد میدارم بودے بہتر بودے عرض کردم کہ لفظ نالہ از درد بہزار مراتب بہتر است بدین دلیل کہ قاعدہ ایست اگر کسے درد داشتہ باشد طاقت اظہار دارد ومیگوید کہ درد من فلاں جا است وہر کہ می نالد نالہ او را مہلت نمید ہد کہ حال خود اظہار کند ؞

بہ فراش دل چرا جا کردہ است | ولا | ناتوان چشمیت اگر بیمار نیست

ناصر گفت کہ صفت چشم ناتواں بچشم من نیامدہ اگر بدین طرز گفتے بہتر بودے

چشم بیماریت اگر بیمار نیست

گفتم مرا بر حرف گیری ہائے شما خنده می آید - ناتوان و بیمار ہر دو یکیست و این ہر دو لفظ در صفت چشم واقعه شده گوش کنید یکی از اساتذه گوید ؎

توانا را کند صد ساله بیمار   بیک نظارهٔ چشم ناتوانش

وله

یک نگاهت هوشم از سر می برد   چیست این گر غمزهٔ خونخوار نیست
گفت ناحق میشوی رسوائے خلق ؎   گفتمش با خلق و عالم کار نیست

وله

خار در پیرهنم ریخت بیابانے چند   دست من خار کشید است ز دامانی چند
مرض عشق بلائیست که درمانش نیست   از علاجے چند زخود کرده پشیمانے چند

واقف تخلص داؤد علیخان نام حیدرآبادی از ملازمان سلطان دکن و از تلامذهٔ این فقیر است عمرش از سی سال تجاوز کرده دیر است که ندیدمش این اشعار از فکر اوست ؎

رشک گلزار جنان کلبهٔ احزان گردید   چون نعیم خانهٔ من آن شه خوبان آمد
کم کجا از واقف لاهوریم   لیک واقف نیست خلق از شعر من

واحدی تخلص عبدالمجید نام حیدرآبادی نوجوان بود با شعر پارسی خصوصیت داشت فقیر دو بار در مشاعرهٔ فیض با او ملاقی شده بسیار صاحب علم و ادب بود افسوس که بعین جوانی بمرض طاعون فوت شد این دو شعرش مگر در دلم هنوز جا دارد

درون چشم من چون انتظار یار جا کرده   ندیده جائے خود دور و گریزان گشت جدا از من
تجلائے رخ جانان بچشم جلوه میدارد   چسان دیده کشاید منفعل گشت آفتاب از من

واقفی تخلص سید عبدالرحیم نام قادری حیدرآبادی یاد میدارم که این رنگ را در مشاعرهٔ فیض مرحوم دیده بودم بغایت خوش خلق بود در عمر شصت سالگی بدار الابد رحلت فرمود این اشعار آبدار از زادگان آن سید عالی وقار بدست آورده‌ام

بر آستانهٔ والائے او جبین دارم   سر نیاز بدرگاه شمس دین دارم

خیال زلف تو هرگز نمیرود از دل | دُرِ سرشک بدامان و آستین دارم

وله

زندگی مثل حباب است درین بحر فنا | کور به چشم که محو رخ جانان نشود

وارث تخلص عبدالوارث خان حیدرآبادی از منصبداران سرکار خورشید جاه است از دیر با فقیر محبت داشته اشعار پارسی دارد و را بوجه احسن میگویند عمر شریفش به پنجاه رسیده باشد این شعر از لطف کلامش بدست رسیده ؛

وارث نظر چو بر رخ آن ماه میکنم | از لب زنم نه حرف مگر آه میکنم

واصف تخلص سید شاه نصیر الدین نام حیدرآبادی یاد نمانده که بکدام جا شرف ملاقات حاصل نمودم مگر چون به بحر فکر غوطه میزنم بخیال میرسد که شاید بمشاعره حضرت فیض دو چارم شده مگر سنین عمر و دیگر حالات از دلم محو شده نسخه تحقیق الارشاد و اساس المعارف در تصوف از تصنیفش بنظر آمده با شعر پارسی میل دارد و این اشعار نعتیه از طبع والاش بدست شده ؛

دل من بلبل نغمه سرائے مدح بستانش | حدوث هر دو عالم غنچه شاخ گلستانش
بچشم خویش سلمان زان سبب خاک درش کرد | غبار آلوده کز کحل صفاهان بود مژگانش
همیشه ابن مریم این تمنا داشتی در دل ؛ | چه خوش بودے اگر می بودمے از جان ثنا خوانش

وفا تخلص نواب محمد عمر خان بهادر خلف الصدق نواب برق جنگ بهادر از امرای حیدرآباد است وفا شاگرد در ریخته ظهیر دهلوی است و در پارسی گاه گاه با فقیر مشوره میکند اگرچه نوجوانست مگر در اردو کلامش با پیران کهن مشق میماند دیوان ریخته به تکمیل رسانیده و ناول نیز از تصنیفش مطبوع شده و حق اینست که بسیار خوب گفته و غزل را بطرز احسن میگوید مگر فقیر را همین شعر پارسی از کلامش بدست شده -

من از یار چشم وفا داشتم | بر آمد مگر بیوفا اے وفا

ولایت تخلص ولایت علی نام حیدرآبادی هنوز عمرش از بیست سال تجاوز

نکردہ مگر شعر نیکو گوید و با پارسی میل دارد از دو سال در تلامذۂ فقیر پیوند شدہ این اشعار از فکر اوست ؛

تا بروئے تو نظر نرگس شہلا انداخت		چشم خود باز نہر عارض گلہا انداخت
بنگرم تا رخ آن راحت دلہا در بزم		خویشتن را ز تغافل بتماشا انداخت
می ندانم کہ چرا لاش ولایت پس قتل		دور از کوئے خود آن آفت جانہا انداخت

واجد تخلص واجد علی نام از ہندوستان آمدہ مرد کہل بود یکبار ملاقات شدہ صاحب علم معلوم می شد بخانۂ علوی قلندر می ماند این اشعار از فکر اوست ؛

شد ذکر جمیلش ہمہ قانون ریاضت		افسون پئے دیو آمدہ افسانۂ مرزا
ابدال بغلط وادۂ معمورۂ عالم		آبادی دلہاست بویرانۂ مرزا

واجد تخلص مولوی عبدالواجد خلف جناب مولوی عبدالعلی والہ مرحوم حیدرآبادی چہل سال عمر داشتہ شاعر خوب بیت و صاحب علم و صاحب دیوان پارسی با فقیر شناسائی دارند دو سہ بار در مشاعرہ عبداللہ خان ضیغم ملاقات شدہ بسیار صاحب خلق و ادب نظر آمد این اشعار از فکر آن والا تبار است ۔

در جشن سالگرہ شاہ گفتہ

گل مقصود بدامن باشد		دوستاں را ہمہ گلشن گلشن
گوہر مقصد دل میدارند		جاں نثاراں ہمہ معدن معدن
قدسیاں را ز مسرت بہ مشام		از گل حسن رسد بوئے سمن
یارب این جشن کہ مسعود بود		بادپاینده اسپئے الف قرن

از غزلیات

دارد امید وصال صنم حور پسند	ولہ	این محال است دل من چہ خیالی دارد
این شب فرقت آسایش گزشتن مشکل است		پیالہ در بر چنگ در کف بادہ در پیمانہ نیست

میکشد خجلت بسیار بدین و دنیا	ولہ	ہرکہ از کردہ خود زود پشیمان نشود
واجد از عمر دراز است بفکر اشعار		نیست ممکن کہ کنوں صاحب دیواں نشود
ہست یکمصرعہ من ہمسر دیوان واجد	ولہ	چیست گرچہ نشدہ ساختہ دیوانے چند

حرف الہائے ہوز

۲۲۶ ہادی تخلص میرزا ہادی مخاطب بنواب وزیر جنگ بہادر حیدرآبادی ناظم فوج سلطان دکن است جدش از شیراز آمدہ بحیدرآباد بمرتبہ اعلیٰ رسیدہ و در پارسی کہ خاص زبان آنجناب است سخن نکو میگویند و در ریختہ نیز گوئی سبقت از ہمعصران ربودہ و بر فقیر از سالہا سال چشم عنایت می دارند عمر عزیزش بچہل و پنجسال رسید یکبار از حیدرآباد بشیراز رفتہ و با خویشان ملاقات نمودہ و از زیارات مشرف شدہ و ہزارہا روپیہ با مستحقان و یتیمان و بیوگان و مسافران دادہ باز آمدند اگرچہ بسبب شغل ملازمت متوجہ شعر و سخن کم میشوند مگر چوں میگویند بوجہ احسن میگویند مختصر دیوان پارسی و اردو بہ تکمیل رسانیدہ این چند شعر از فکر آں ہادی الشعراست

ہادی شب فراق شود آنزمان سحر		جان حزین من چو برآید ز جسم زار
شور عشق تو تا بسر دارم	ولہ	سینہ پر خوں و چشم تر دارم
چوں رسد در کفم ورو صلش		زور می دارم و تہ زر دارم
ہادی از تیغ فرقت دلدار		زخم بر زخم در جگر دارم
من زہر کس علاج خود جویم	ولہ	نظر آید کہ ہست بیمار ترش

حرف الیائے تحتانیہ

۲۲۷ یاور خراسانی ہمیں تخلص شہرت داشت دیر شد کہ در کابل دیدہ بودم مرد سیاح بود

و پنجاه سال عمر داشت این یک شعر از فکر اوست که از فکر من نمیرود ؛

با یام فراق یار همدم — کسے جز نالۂ و آهم نبود است

یک چشم[۲۲۸] تخلص عین الدین هراتی در لاهور ملاقی شده مرد کہل و صاحب علم و از یک چشم کور بود بدین سبب تخلص هم یک چشم می کرد این یک شعر او بسیار پسند افتاد

خدا شاهد که روئے دشمن و دوست — به بینم همچو عین الدین بیک چشم

یسار[۲۲۹] تخلص منیر الدین نام لاهوری از شاگردان نواب محبوب لاهوری بود سی سال عمر داشت در جالندهر دوچار م شد این شعر از فکر او چون ابن یمین یاد ا

مهربان بر من نشد آن مهربان — مردم از نامهربانی هائے او

یاور[۲۳۰] تخلص یاور الدین نام لاهوری از تلامذۂ نواب محبوب در امرتسر ملاقی شده نوجوان بود یک شعر او هنوزم بر زبان است ؛

مرا با مهر و مه یاور چکار است — که مهر و ماه من رخسار یار است

خاتمه

سی[۲۳۰]

الحمد لله والمنه که درین تذکرۂ موسومه به سخنوران چشم دیده ذکر و نام دو صد و سی شعرائے هر دیار نوشته ام و همیں از حق میخواستم که افزون از دو صد باشد ایزد تعالی دعائے این عصیان شعار قبول فرمود و همه ردیف به تکمیل رسانید کدام حرف باقی نمانده از الف تا یا تکمیل شد ۔

قطعه

چو بعد از سفتن این سلک گهر کی — دُر نام سخن سنجان شمردم
بحمد الله کز اول تا به آخر — بذکر دو صد و سی[۲۳۰] راه بردم

یا فتاح

بسم اللہ الرحمن الرحیم

نسخہ موسوم بہ پچانہ

این چند غزلیات فقیر و اشعار متفرق که بعد از طبع دوامین سابقه از نزد بعض احباب دستیاب شده

تا نظر بر رخ تو مؤمن و ترسا انداخت — خاک در مسجد و آتش به کلیسا انداخت

آه من شعله بجیب خانهٔ دنیا انداخت — ناله‌ام غلغله در عالم بالا انداخت

ریخت خوناب جگر دیدهٔ اغیار بزم — شب به پیمانهٔ من یار چو صهبا انداخت

کیست این دل زده ای یوسف جانها که بشوق — دست در گردن تو همچو زلیخا انداخت

شاید از درد محبت دلش آگاه نبود — آنکه ما را بشفاخانهٔ عیسی انداخت

از چه نافهمم بشبها ز خیالم آویخت — دام این طفل چرا بهر عنقا انداخت

خانه بر دوش صفت خانه بخانه گردم — تا غمش خانه بقلب من شیدا انداخت

همچو کافور رخش از غم من گشت سفید — چشم بر چهرهٔ زردم چو مسیحا انداخت

باز در چشم تر آیم رخ تو جلوه نمود — باز این برق تپان شعله بدریا انداخت

هست این نعت از آن هاشمی عرش مقام — پایه اش قبه که از منزل کسرا انداخت

میشود باز نه منظور نگاه مردم — هر کرا مردم چشمت ز نظرها انداخت

گرد نجود دلم این مصرعه رنگین ترکی
چشم مست تو بمیخانه چه غوغا انداخت

نه بجور و نه بغلمان سروکاری دارد
آنکه در پهلوی خود چون تو نگاری دارد

با دل عاشق مهجور چه کاری دارد
آنکه در شب رخ دلبر بکناری دارد

تا جدا گشته از من دل فرقت زده ام
نه شکیبی نه سکونی نه قراری دارد

هر که بیند رخت ای غنچه دهن میگوید
عارضت از خط مشکین چه بهاری دارد

از غم عشق تو و ز دشنهٔ نازت چون من
کس بدل داغ نه در سینه فگاری دارد

شاید این شوخ همان طالب دیدار تو بود
کلبه از پی که سر راه گذاری دارد

نه پیامی نه سلامی نه خطش می آید
یار از دیر نه با من سروکاری دارد

کاش امروز با هوی دلم تیر زند
آن کمان گیر اگر عزم شکاری دارد

بکجا گل برم از باغ که ای بانی ظلم
کس ز بسمل شدگانت مزاری دارد

خاک گشتیم و هنوز آن بت بدظن با ما
بار بر خاطر و در سینه غباری دارد

دل بنوک مژهٔ یار نظر می بندد
هست منصور که عشق از سر داری دارد

هست دریای سرشک من خونبار عجب
که نه پایاب نه حدی نه کناری دارد

دل چه ساز است مغنی که دم نغمه کشی
حاجت مطرب نه خواهش تاری دارد

کشور عشق عجب کشور حیرت خیز است
نه سوادی نه بلادی نه دیاری دارد

با که گوید غم تنهائی خویش ای ترکی
آنکه دمساز نه همراز نه یاری دارد

قربان شوم بقدرت خالق که کرده است
آواز پای پیل چو آواز پای مور

وله

هر شب ز درد هجر تو فریاد میکنم
هر شام صبح وصل ترا یاد میکنم

ویرانه را چو قیس نه آباد میکنم
آباد در العشق تو بر باد میکنم

صد طرز نو بهر غزل ایجاد میکنم
شاگرد را بیک سبق استاد میکنم

الفت ز بلبلان چمن زار کرده ترک ویرانه را بفصل گل آباد میکنم
پر بسته خویش را ز بهار چمن نخست ای باغبان حوالهٔ صیاد میکنم
گر میم بسان طفل ز بیداد نشئ خویش جائی که ذکر دانش اجداد میکنم
ترسم که باز تهمت فسقم بسر نهند رندان زان اطاعت زهاد میکنم
در قتلگه بشوق شهادت ز بامداد من انتظار مقدم جلاد میکنم
ای دوستان چو رسید از شما گهی در پیش کس نه وا لب فریاد میکنم
دانسته پیش وا سر تسلیم خم کنند چون روی خود بوامق و فرهاد میکنم
بیدرد دیده نیست که نقش عروس شعر بهتر ز نقش خامهٔ بهزاد میکنم
تا در بهار بند گرانم سبک کند پیش از بهار خدمت حداد میکنم
از زندگان گهیش طلبم گهه ز مردگان یارب چه فکر ک از پئے اولاد میکنم
گر گویمش که جور مکن بر من ضعیف گوید که شیوه های ستم یاد میکنم
چون زخم خورده در شب مهتاب تا سحر ای ماه من بیاد تو فریاد میکنم
تا بر نگردد از دم تیغ تو سینه را مس دمبدم بدشنهٔ پولاد میکنم

ترکی سخن ز نمم دم پیری چو نوجوان
صد ناز تا بطبع خداداد میکنم

تضمین

بخدنگ غمزه جان ز تنم ربودی امشب لب خویش بر لب کس دم وصل سودی امشب
در صد هزار حسرت بدلم گشودی امشب تو شبینه می نمائی بر که بودی امشب
که هنوز چشم مستت اثر خمار دارد

وله

کاش شود شبی بمن دلبر شوخ فتنه جو سینه بسینه لب بلب شانه بشانه رو برو

دور یکی منم ز تو ورنه بباغ شد قرین — غنچه بغنچه گل بگل رنگ برنگ بو ببو

راز نهان عیان کنم گر طلبی بجلوتم — بیش به بیش کم بکم خال بخال مو بمو

از ره چشم ما رود خون جگر بفرقتش — کول بکول یم به یم بحر به بحر جو به جو

من بهوائش مهر سحر همچو نسیم تر کیا
کوچه بکوچه ده بده خانه بخانه کو بکو

چون تو بود برنگ گل چون تو دهن نه غنچه را — لاله نه سرخ از لبت مشک سیه نه همچو مو

بهر سراغ تو روم شام و لگاه سو بسو — گاه براغ میکنم گاه بباغ جستجو

شور و شغب بیاد تو در شب هجر چون کنم — شور فتد ز شور من خانه بخانه کو بکو

خورد چو زلف پیچ ما چشم مگر بخرد دوا — قصهٔ خود چه گفتمش در روم خواب مو بمو

دشمن جان بحالتم گریه کند ز فرط غم — حیف مگر ز در دمن یار شود نه چاره جو

چون ندوم قفای تو چون نفتم بپای تو — زانکه زند جنون زده خاک بفرق آبرو

بر سر بام ماه من جلوه چو میکند لبب — ماه فلک نمیشود از سر شرم رو برو

طوق گلوی عاشقان حلقهٔ زلف ابرئی — دام نگاه میکشان مستی چشم فتنه جو

شد چه خطا که دیدم باز برای خون من — تیغ مژه علم کند ترک نگاه جنگ جو

عیب مکن چه طاهره گر نه غزل نوشته ام
همره زن که تر کیا مرد کند نه گفتگو

نعت

بیمارم از غم گل رخسار مصطفی — بد میشوم ز شربت دیدار مصطفی

جان داده ام بحسرت دیدار مصطفیٰ — دیدم شبی نه جلوهٔ دیدار مصطفیٰ

قربان شوم بگوش صحابه که یافتند — صد لذت از کلام گهر بار مصطفیٰ

داند رقیب خویش خدائی جهان مرا — تا دوختم نگاه بر رخسار مصطفیٰ

کن عطر بهر گاه دماغ فسرده ام — باد صبا ز بوی چمن زار مصطفیٰ
یوسف نه گوهر گله خویشتن نما — با عاشقان طرهٔ دستار مصطفیٰ
چشمش کجا به نعمت کونین فتد — یا بد هر آنکه دولت دیدار مصطفیٰ
رضوان برائے غازهٔ حور جنان برد — گرد ے که خیزد از سُم رهوار مصطفیٰ

ترکی کنم نثار ز دل و جان خویشتن
بر آل مصطفیٰ و بهر یار مصطفیٰ

تاریخ طبع دیوان محمود خان محمود نعت گو

کرد تصنیف بصد شوق چو دیوان محمود
هاتفم گفت بگوش این سن طبعش ترکی
چون مهار ناقه اش گیرم براه
تشنهٔ خونم شود تا هر کسے
آفتم نجاک گر سر راهش شوم دو چار
سر رهٔ دامنش چو گیرم خلق
کنم دیوانه سا غوغا چو آیم بر سر کویش
از قریبش چو نگرم گوید
رو برو ئے تو ماهِ چار دهم
باین امید ترکی بر در او دم بدم آیم
شب داستان فرقت من چو این شنید و گفت
ننگر د تیره دل بیاض مرا
کاش عیبم برد کسے پیشش

در ثنائی شه ما هست که امّی لقبی
گلبن جان و دلم نعت رسول عربی
وله
ساربان بر گوش کین مجنون نیست
وله
از فریب است این همه لطفش بمن
وله
تا دست من نگیرد و برگویدم که خیز
وله
کاشش گوید که این جنون زده است
وله
که تا او بشنیدم از بام و من بنیم ز پا یاش
وله
دور رد ار این نگاه زهر آگین
وله
می نماید چو پیشش مهر چراغ
وله
که شاید بر سدیم زین آمدن اری چه مقصودی
وله
هست این همه افسانه که صد ره شنیده ام
وله
کور در چشم خود نه سرمه کشد
وله
تا کند یاد من بدین تقریب

سرره چول برو فتادم گفت
کور گر دیده ام کشش گوید

وله

گیتی گفتمش که کور استم
تا نه در بزم رخ زمن تابد

زبام مسجد اقصی سحر فرشته بگفت
برب کعبه که ترکیست قبلهٔ شعراء

تا دل حق طلبم سر آگهی دانست
علت کون ومکان را بکماهی دانست
سبب وحشتم آن مه نه کماهی دانست
هرچه گفتم بحضورش همه واهی دانست
چشمش افتد نه بایوان رفیع منعم
هرکه نیخانه نه خود منزل شاهی دانست [1]
انچه من دیده ام انوار نه بینی زاهد
هرچه دانسته ام اسرار نخواهی دانست
لله الحمد که در بزم معانی سنجان
همچو صائب سخنم ظل الهی دانست
گرچه در بزم نپرسید ملالم لیکن
حالم آن شوخ ز دزدیده نگاهی دانست

شب چو با تیغ و سپهر دید حریفم ترکی
گردم از سر راهم که سیاهی دانست

[1] بے خانۂ

یا فتاح

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

مثنوی موسوم بہ ترانۂ حق

خالق دانی اگر خدا را — کن یار نہ شرک جان گزا را

با پیر و فقیر نیست طاقت — بخشند ترا کہ عمر و دولت

از بندہ مخواہ حاجت خویش — در خاک مریز طاعت خویش

از بدعت و کفر و شرک باز آ — در حضرت حق مسوز و ساز آ

بر سنگ مزار سر مفرسا — بر مردہ غبار سر مفرسا

فارغ چو شوی ز خود پرستی — آغاز کنی لحد پرستی

شرمت ز خدا نیاید ای وائے — گوئی کہ بمردہ عقدہ بکشائے

بر مرقد مردہ سجدہ ریزی — از خالق زندہ میگریزی

برباد مکن متاع ایمان — مقصود مجو ز جسم بے جان

تا ہست بقا یت اے خردمند — با عظم رمیم دل نہ بر بند

بگذار خیال بت پرستی — زشت است مآل بت پرستی

نافہم صفات اولیا را — پندار نہ چون خدا خدا را

مسجود بجز خدا نبا شد — معبود بجز خدا نباشد

شیخے کہ ز راہ شرع دور است — بنیا مشمر کہ عین کور است

پندار نہ کمترش ز ابلیس — انکار نہ کمترش ز ابلیس

کن سجده نه پیش پائے شیخے | زندیق مشو برائے شیخے
شیخے اگر بپیش کنی سجودے | رقصد بنوائے چنگ و عودے
برپاش نه سجده کن چو ستان | بگذار طریق بت پرستان
کن توبه ازین خیال فاسد | مفروش چنین متاع کاسد
دین را نه تباه کن خدا را | رخ را نه سیاه کن خدا را
هر کسکه عمل کند بقرآن | هرگز نرود براه شیطان
بنگر که صحابهٔ پیمبر | کردند نه سجده غیر داور
گشتند اگرچه دست از جان | دادند ز کف مگر نه ایمان

روایت

گویند که چون به پیش پرویز | رفتند صحابه با دم تیز
کردند نه سجده پیش تختش | زین قاعده سوخت تلک بختش
(پرویز بادشاه ایران)
فرمود چرا ادب نکردند | فخرم چو عجم عرب نکردند
در سجده نه پیش من فتادند | موبد صفتم دعا ندادند
گشتند نه خم بپاے تختم | کردند ثنا نه بهر بختم
گفتند صحابه شاه ایران | ما سجده بجز خدائے گیهان
هرگز نکنیم بندگان را | نه مهر و نه ماه آسمان را
ما سجده نه جز خدا فشانیم | مسجود بجز خدا ندانیم
تو بنده ازخودی حذر کن | گمراه مشو بحق نظر کن
از پا نبود خویش بر خواه | وز جادهٔ راست شو نه گمراه
گفت است همین پیمبر ما | اینست طریق سرور ما

مخاطب بقصیر

افسوس که میر و پیر این عہد — افتند بزرگس چو بر شہد
گویند بہ پیروان که ما را — حاضر دانید چون خدا را
در وقت صدائے چنگ و عودے — ریزید بپائے ما سجودے
پیداست خدا بصورت ما — باشید فنا بصورت ما
نقلیست که عرض می نمایم — قفل در بستہ را کشایم

حکایت

شیخے که بزہد بود مشہور — آمد بدرش کسے از رہ دور
تا عمر بخدمتش گزارد — در بیعت و طاعتش گزارد
پرسید چو شیخ نام آن مرد — عبدالواحد لقب بیان کرد
شیخش فرمود اے نکوکار — ہر لحظہ تصورم بدل دار
زان گونہ بکن تصور من — دارد چو خیال بت برہمن
آن عارف حق بگفت اے پیر — گویم سخنے مباش دلگیر
ناید ز من این صنم پرستی — ضیغم نکند غنم پرستی
عبدالواحد شد است نامم — گردان نہ صنم پرست نامم
خود را صنم و مرا برہمن — کن بہر خدا نہ رہبر من
پیشت بتلاش حق رسیدم — نشگفت مگر گل امیدم
در یاد تو یاد حق فراموش — ہرگز نکنم من اے کلہ پوش
مرشد چو شنید این ترانہ — نالید ز درد چون حنانہ
از خوف خدا فتاد بر خاک — زد آہ چنانکہ شد بر افلاک

گفتا بمرید راست گفتی — در سلک دُر یتیم سُفتی
مستم کردی ز جام توحید — بستی دل من بدام توحید
رسم وره عارفان همینست — از اهل یقین نشان همین است

رجوع بقصه

افسوس که پیر این زمانه — سنجد بمرید این ترانه
شد بزم سماع فرض بر تو — انیست ز پیر قرض بر تو
غم نیست چو فرض ادا گردد — این بزم مگر قضا نگردد
ترتیب کنش میان هر ماه — باشد دل تو که تا حق آگاه
مطرب چو کند ترانه آغاز — از جا برخیز و سوی من تاز
حق حق گفته بسجده افشان — من بعد بزم شو خرامان
یعنی که فگن برقص خود را — هرگز مشناس نیک و بد را
گهه بوسه بزن بپای مطرب — گهه نال بهای های مطرب
بازآ بکنار من ز محفل — غلطان سر خاک همچو بسمل
تا دست سهم بسینهٔ تو — روشن بکنم آبگینهٔ تو
انیست طریق مذهب من — انیست رسوم مشرب من

مقولهٔ مصنف

جز رقص روان دهی بتعلیم — ای مرشد این زمانه تسلیم
لب بند ازین ترانهٔ تُرکی — کوتاه کن این فسانهٔ تُرکی
هر شیخ شود که دشمن تو — زین شعلهٔ نظم روشن تو

برخیز و بہ پیش حق دعا کن — زین نغمہ لبِ خود آشنا کن

اشعار دعائیہ

یارب برسول و آل و اصحاب — یارب بطفیل غوث و اقطاب
یارب بقیام شب گزاران — یارب بطفیل روزه داران
یارب بپئے حاجیان مکہ — یارب بپئے عز و شان مکہ
یارب بصلوات صبح خیزان — یارب بدو دیده اشک ریزان
یارب بزکات مال داران — یارب بعزائے جاں نثاران
یارب بپئے عاشقان توحید — یارب بپئے زندگان جاوید
یارب بپئے حافظان قرآن — یارب بپئے دوستان ایمان
یارب بپئے خسروان عادل — یارب بپئے منعمان باذل
یارب بہ نیاز عاشقانت — یارب بگداز عاشقانت
یارب بدعائے دردمندان — یارب بنوائے غم پسندان
یارب بطفیل قل ہو اللہ — یارب بموحدان ذی جاه
یارب بمزار شاه یثرب — یارب بپئے خاک راه یثرب
یارب بپئے طالبان دیدار — یارب بپئے واقفان اسرار
یارب بپئے جان دوستداران — یارب بدل امیدواران
یارب بشب دراز ہجران — یارب بصباح وصل جانان
یارب بپئے سہ و یک کتابم — مسپار بدست شیخ و شابم
راہم بجناب خویش بنمائے — چشمم بجمال خویش بکشائے
دارم کہ نہ جز تو خواہش کس — المقصود دلم توئی دگر بس

در خاتمہ گوید

حرکی نہ کنوں رواں قلم کن — این قصہ دراز گشت کم کن
شد ختم چو این فسانۂ حق — نامش کردم ترانۂ حق

۱۳۳۲ھ
سالش ز فروغ ماہ بشمار
گیر از عدد کلام اشعار

صحت نامہ

صحیح	غلط	سطر	صفحہ	نمبر شمار
۵	۴	۳	۲	۱
جنہ	اجنّہ	۱۳	۱۱	۱
تو	۰	۵	۲۵	۲
بلب	ماب	آخر	۲۸	۳
طفولیت	طوالیف	۱۸	۳۵	۴
سبکے	سکے	۱۰	۴۷	۵
ہمدست نشد	۰	آخر	۵۳	۶
برد	پرد	۱۴	۶۶	۷
بکشا	مکشا	۹	۶۷	۸
شوم	سوم	۱۶	۱۳۴	۹
۰	۰	۰	۰	۰